

Den jyske proprietærfejde

Historie/Jyske Samlinger, Bind Ny række, 13 (1979)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/ho/ho_nrk_0013-PDF/ho_nrk_0013_73279.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=73279>

pdf genereret den : 28/5-2008

Den jyske proprietærfejde

En studie over godsejerpolitik og bondeholdninger omkring 1790

Af *Claus Bjørn*

De mest forbitrede modstandere af 1780'ernes landboreformer var nogle jyske godsejere, hvis fremmeste talsmænd var F.C. Tønne Lütichau til Åkjær og Dybvad samt F.L.C. Beenfeldt, Serridslevgård. Begge var kammerherrer, tidligere officerer, og aldeles frygtløse i kampen mod reformerne og Colbjørnsen. Om de to nævnte godsejere, der på 103 jyske jordbesidderes vegne overrakte et »tillidsskrift« til kronprinsen og dennes svigerfar, Karl af Hessen, skriver lektor, mag.art. Claus Bjørn i denne afhandling. Endvidere om Colbjørnsens skarpe svar i en pjece, formet som en kommentar til tillidsskriftet, om bondeutilfredsheden i slutningen af 1780'erne som baggrund for situationens tilspidsning i sommeren 1790, og endelig om denne såkaldte proprietærfejdes konsekvenser.

Tidsrummet i dansk historie fra statskuppet 14. april 1784 og frem til A.P. Bernstorffs død i 1797 betegnes normalt som en i politisk henseende sammenhængende, afgrænset periode, hvor monarkiet styredes efter hovedsagelig de samme hovedlinier igennem de 13 år og af en og samme kreds af ledende personer, støttende sig på og støttet af kronprins Frederik i faderens, den sindssyge Chr. VII's sted. Dansk historieskrivnings vurdering af de centrale politiske skikkelser og den indsats, de ydede, har stedse været meget positiv – såvel hvad angår hele det komplekse begreb »reformpolitikken« som de enkelte reformlove. Dette til trods kan man endnu i dag savne en dyberegående analyse af »reformpolitikken«, dens forudsætninger af hjemlig og international art, dens gennemførelse og konsekvenser. Ikke engang på et af dansk historieforsknings og -skrivnings klassiske felter, landboreformerne, er der en samlet, bredt accepteret tolkning af baggrund, motiver, iværksættelse og resultater.¹

1. Hovedværket om periodens politiske historie er fortsat Edvard Holm: Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse (1720–1814), her bd. VI, 1-2 (1907–09) suppleret med samme: Kampen om Landboreformerne (1888) og Den offentlige Mening og Statsmagten i den dansk-norske Stat i Slutningen af det 18de Aarhundrede, Indbydelsesskrift til Københavns Universitets Fest i Anledning af Hans Majestæt Kong Christian IX's Regeringsjubilæum, (1888). Holms interesse for alle aspek-

Af påtrængende undersøgelser for en dybere indsigt i de 13 reformårs politiske historie kan nævnes en analyse af sammensætningen og funktionen af den regeringskreds, der stod i spidsen for styrelsen. Man har traditionelt tillagt A.P. Bernstorff en placering som »primus inter pares« – og de ligestillede var Chr. D. Reventlow og E.H. Schimmelmänn. Disse mænds sociale placering, fødsel, rang og formue tilligemed ubestridelig faglig kompetence, som de viste på de centrale poster i statsstyrelsen, har samlet en stor del af den politiske magt i denne kreds, om hvilken der grupperer sig en række personer, hvis indflydelse i afgørende henseender var betinget af deres forhold til den førnævnte kreds. Som den mest fremtrædende af disse »funktionærer« er det indlysende at fremhæve Chr. Colbjørnsen, men også en rentekammerembedsmand som W.A. Hansen og akademikere som C.U.D. v. Eggers og Reventlow-brødrenes mentor, Carl Wendt.²

Den lange periode, regeringskredsen styrede, og den oftest høje vurdering af periodens reformarbejde, der er kommet til orde i historieskrivningen, har utvivlsomt bidraget meget til, at man i mindre omfang har belyst den modstand, regeringskredsen mødte, de situationer, hvor dens synspunkter ikke blev gennemført og i det hele taget tidsrummets politiske opposition.³ Det er et af formålene med denne undersøgelse at uddybe billedet af reformårenes politiske historie ved en nærmere gennemgang af et af de mest markante udslag af politisk opposition – de 103 jyske proprietærers protest mod landboreformerne i 1790 og den efterfølgende »proprietærfejde« i vinteren 1790–91 – at belyse

ter af samfundslivet, herunder ikke mindst »stemninger« og »meningsdannelse« i forskellige befolkningslag, gør hans arbejder til det selvfølgelig grundlag for videre undersøgelser, jfr. Jens Arup Seip: *Teorien om det opinionstyrte enevælde*, (Norsk) Historisk tidskrift bd. 38, 1958 s. 397-464, hvor forfatteren i vid udstrækning bygger videre på Holms universitetsfestskrift fra 1888.

2. For perioden efter 1797 har Axel Linvald: *Kronprins Frederik og hans Regering 1797–1807*, I (1923) søgt at give en analyse af styreformen, s. 1-96, hvori der naturligvis indgår tilbageblik på den tidligere periode. Edv. Holm: *Danmark-Norges Historie*, VI-1, s. 2ff., 42ff., 179ff. VI-2, s. 94ff., 207ff., 645ff. (således i følgende henvisninger) har afsnit om den øverste statsstyrelse uden dog at bringe en samlet vurdering, jfr. Axel Linvalds kritiske bemærkninger om Holms værk, *Fortid og Nutid* VI, 1926–27 s. 217f. Af kredsens hovedpersoner har kun Chr. D. Reventlow fået sit liv og sin politiske indsats mere udførligt behandlet i hhv. A.F. Bergsøe: *Geheime-Statsminister Greve Christian Ditlev Frederik Reventlows Virksomhed som Kongens Embedsmand og Statens Borger*, I-II (1837) og Hans Jensen: *Chr. D. Reventlows Liv og Gerning* (1938), hertil en for adskillige bidrags vedkommende nærmest myteskabende litteratur af mere populær karakter, jfr. E&K, III nr. 11746ff., Henry Bruun: *DHB* V nr. 47075ff.
3. Her dog F. Skrubbeltrang: *Husmand og Inderste* (1940) s. 279ff., samme: *Det danske Landbosamfund 1600–1800* (1978) s. 372ff. og Thorkild Kjærsgaard: *Konjunkturer og afgifter – C.D. Reventlows betænkning af 11. februar 1788 om hoveriet* (1979). Også Edvard Holm belyser naturligvis under »stemninger« de mod regeringen fjendtlige synspunkter, der kom til-orde i den offentlige drøftelse eller inden for selve statsstyrelsen.

dens sammenhæng med den stadige politiske opposition, der eksisterede i perioden og at pege på, hvilken rolle bøndernes politiske tilkendegivelser spillede for regeringskreds og opposition samt endelig drøfte de politiske konsekvenser af »proprietærfejden«.⁴

Den politiske opposition efter 1784

De personer og de kredse, der efter kuppet i 1784 opfattede sig som værende i opposition til den nye politiske kurs og de mænd, der var kommet til styret, kunne knytte forhåbninger om et fremtidigt magtskifte til en række muligheder. Den sindssyge konge var som selvstændig politisk faktor forlængst ude af billedet, selv om kontrollen over hans person og underskrift var nødvendig for en legitim udøvelse af politisk magt. Det illustreredes om bekendt ved den kortvarige fysiske kamp om Chr. VII's person under kuppet i 1784 mellem kronprins og arveprins. Hvad den sidstnævnte angår, så var han tilligemed sin moder Juliane Marie ligeledes uden politisk betydning, og der knyttedes næppe nogetsteds forventninger om, at de kunne genvinde indflydelse.⁵

Derimod måtte kronprins Frederik stå meget centralt i forbindelse med overvejelser og forhåbninger om en politisk forandring. Og man kunne knytte disse til hans egen person eller til hans nærmeste omgivelser. Ved kuppet i april 1784 var kronprins Frederik kun 16 år, og selv om hans optræden i de afgørende situationer var fast og dygtig, kunne der ikke herske nogen tvivl om, at magtens tyngdepunkt lå andetsteds, og at prinsen så at sige handlede på andres vegne. Det ville ikke være unaturligt, om kronprinsen med årene i stigende grad ville søge at flytte den egentlige magtudøvelse fra kredsen bag ham til sin egen person og herigennem eventuelt komme i en konflikt med sine rådgivere. Her kunne også personer i kronprinsens umiddelbare nærhed få betydning, og Johan Bülow's efterladte papirer viser, at i hvert fald nogle oppositionelle søgte at påvirke hofmarskallen i den retning.

4. Den jyske proprietærfejde er mere indgående behandlet i Edv. Holm: *Kampen om Landboreformerne* (1888) s. 197-225, mens den juridiske side er fremstillet af Troels G. Jørgensen: *Sagen mellem Chr. Colbjørnsen og C.T.F. Lüttichau*, i Povl Bagge og Harald Jørgensen (red.): *Smaaskrifter tilegnede Aage Friis* (1940) s. 161-84. En kortfattet skildring af proprietærfejden ud fra samme synspunkter, som ligger til grund for nærværende studie er givet i Claus Bjørn: *The Peasantry and Agrarian Reform in Denmark*, *Scand. Ec. Hist. Rev.*, vol. XXV, 1977, s. 124ff. Af utrykte undersøgelser har jeg særlig haft nytte af Susanne M.R. Vogt: *Christian Colbjørnsens landbopolitiske indsats 1785-1800* (Kbh. univ. 1977) og Svend Møller og Ib Olsen: *En analyse af de forhold, der motiverede 103 jyske proprietærer til i 1790 at overbringe kronprinsen et klageskrift*. – Med udgangspunkt i den samtidige litteratur søges motiverne til klageskriftet afdækket, og på baggrund af oplysninger om de jyske godsers jordtilliggender omkring 1790 placeres de 103 proprietærer i forhold til den resterende del af Jyllands jordbesiddere (Århus univ., 1977).

5. Edvard Holm: *Danmark-Norges Historie VI-I* s. 2 ff., jfr. Axel Linvald: *anf. arb.* s. 3 f.

Med kronprins Frederiks giftermål i sommeren 1790 med Marie Sophie Frederikke, datter af prins Carl af Hessen, fik denne, der allerede besad høje militære poster, nære relationer til svigersønnen og formentes almindeligt at kunne øve indflydelse på ham.⁶

Afgørende for at det kunne lykkes at fremme en forståelse af, at en politisk kursændring var nødvendig og en personudskiftning uomgængelig var en form for krise for den politik, regeringskredsen stod for. Det var betydningsfuldt, hvis konsekvenserne af reformpolitikken skabte oplagt uheldige følger eller på en eller anden måde for betydelige og betydende dele af den offentlige opinion kom til at fremstå som forfejlet. Hvilken vægt, man for alvor tillagde den offentlige mening, er vanskeligt at bestemme. Det må imidlertid ikke overses, at der efter 1784 fra de styrendes side var tolereret en endog på visse punkter meget fri debat, f.eks. om landbospørgsmålet, og at regeringskredsen selv ønskede at påvirke meningsdannelsen på forskellig vis. Når man på forhånd bekendtgjorde, at landbokommissionens forhandlinger ville blive publiceret, og når man offentliggjorde beretninger om reformerne på krongodset i Nordsjælland og fremlagde en oversigt over den i 1786 oprettede Kreditkasses virksomhed, var den offentlige drøftelse af i hvert fald adskillige politiske spørgsmål indirekte sanktioneret.⁷

Naturlige modstandere af de nye magthavere var den kreds af personer, der blev styrtet ved kuppet i 1784 – Ove Høegh-Guldberg, C.L. Stemann, M.G. Rosencrone. Og hertil kom senere J.O. Schack-Rathlou og Fr. Chr. Rosenkrantz, der trådte tilbage i protest mod den førte politik i 1788. Høegh-Guldberg og Stemann var som amtmænd forpligtet til officielt at være loyale støtter for regeringens politik, Schack-Rathlou opretholdt fortsat et nært venskabeligt forhold til A.P. Bernstorff, mens Fr. Chr. Rosenkrantz hurtigt gav sig i kast

6. Edvard Holm: Danmark-Norges Historie VI-1 s. 2ff., 28ff., 366ff., jfr. samme: Den offentlige Mening og Statsmagten, (1888) s. 7ff., 84ff. Om Johan Bülow's placering se Edvard Holm: Johan Bülow's Forhold til Kronprins Frederik efter 1784 – Bülow's Fald. Historisk Tidsskrift 8. rk. I s. 337-59, især s. 341ff. Om Carl af Hessens indflydelse på kronprinsen, se Memoirer og Breve XXI (1905) s. 179.

7. Edv. Holm: Den offentlige Mening og Statsmagten.. (1888), især s. 29ff., Jens Arup Seip: anf. arb. s. 399ff. Det er et i øvrigt ikke uproblematisk forhold ved Seips analyse, at han, anf. arb. s. 404, noterer, at »Fra vårt synspunkt hvor interessen er samlet om dyptgående og varige tankestrukturer, er de fem årene fra 1785 til 1789, etter Guldbergs fall og før utbruttet av den franske revolusjon, særlig viktige«, mens den overvejende del af de udsagn, der inddrages i undersøgelsen til belysning og diskussion af »teorien« stammer fra 1790'erne. Om en kritisk vurdering af regeringskredsens bestræbelser for at påvirke den offentlige mening se Albert Olsen: Samtidens Syn paa den stavnsbundne danske Bonde, Scandia XII, 1939, s. 99ff. og Jens Holmgaard: De nordsjællandske landboreformer og statsfinanserne. En skitse, Erhvervshistorisk årbog 1954 s. 66.

med intriger og forskellige former for anslag mod regeringskredsen.⁸ Mod slutningen af 1780'erne talte man – i private meddelelser – om et dansk parti, mindre reforminteresseret, i den centrale styrelse som værende i modsætning til det herskende tyske, og mere reformstræbende, parti. Statsrådets udvidelse i efteråret 1789 med Gregers Chr. Haxthausen og Jørgen Erik Skeel blev almindeligt opfattet som en styrkelse af det første på det andets bekostning.⁹ Rygter om intriger mod den herskende regeringskreds, forventninger om eller frygt for – alt efter synspunkterne – forandringer i statsledelsens top var ikke ualmindelige i 1780'ernes slutning, således som følgende uddrag af en »postmesteravis«, en privat organiseret nyhedstjeneste, viser:

24.11.1789 Diejenigen die die Kabale wissen (?) sezen den antiministeriellen Plan so zusammen: durch die Vorspiegelung des Getraidemangels sollte die Regierung bewogen werden den freien Getraidehandel gänzlich aufzuheben; dadurch wäre unser Wechselkurs noch mehr verschlimmert geworden. Durch ersteres hätte Reventlow sich bei der Nation verhasst gemacht, oder sich aus patriotischer Depit entfernt; letzterwähnte Folge hätte Schimmelmänn beigemessen und ihn gestürzt. Ich erzähle Erzähltes. Oster, Rosenkrantz und Rosenkrone machten das Kleeblatt aus und Madame Juell Vind ist die Amme ...

31.11.1789 Diejenigen, die sich über die Vermehrung des Staatsraths nicht wundern, sagen: zu einem verfallnen Hause gehören viele Stolpen. Die Allgemeine Meinung überhaupt ist dass diese Regierung denjenigen die so sehr wider die alleinige deutsche Partei schrien hat nachgeben wollen; in Haxthausens Ernennung sehen Andre den Finger des Prinzen Karls.¹⁰

-
8. Vedr. Ove Høegh-Guldbergs stilling se J.H. Bang (udg.): Breve fra Ove Høegh-Guldberg til Joh. v. Bülow, *Historisk Tidsskrift* 4. rk. I 1869 s. 125-466, J.O. Bro-Jørgensen (udg.): Ove Høegh-Guldbergs og arveprins Frederiks brevvæksling med Peter Christian Schumacher 1778-1808 (1972), Th. Thaulow og J.O. Bro-Jørgensen (udg.): Udvalgte Breve, betænkninger og optegnelser af J.O. Schack-Rathlous Arkiv 1760-1800 (1936), s. 239ff. J.O. Schack-Rathlous situation er behandlet af Th. Thaulow i: *En dansk Statsminister fra sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede* (1932) s. 237ff. Ang. Rosenkrantz' intriger se Edv. Holm: *Johan Bülow's Forhold.* s. 339, jfr. Bülow's samlinger (Sorø, Film i Rigsarkivet, 70 A 24), D. Hansens pro memoire vedr. forholdene i Rentekammeret, dat. 12. jan. 1790 med Rosenkrantz' påtegninger.
 9. Edv. Holm: *Danmark-Norges Historie VI-I* s. 335ff., 373ff., jfr. Chr. B. Reventlow: *En dansk Statsmands Hjem omkring Aar 1800 I* (1902) s. 141, 143, grevinde S.H. Schulin til Fr. Carl von Warnstedt 8. dec. 1789, 12. og 28. jan. 1790, Schulinske familiepapirer, Frederiksdal. J.P. Rosenstand-Goiske: *Maanedlige Efterretninger* (Det kgl. Bibl., Ny kgl. saml. 4° 2100h), der for årene 1785-91 giver en indgående og velunderrettet skildring af forholdene i København og omkring statsstyrelsen. Efterretningerne har utvivlsomt tjent som en form for privat nyhedstjeneste, jfr. følgende note.
 10. Sigurd Jensen: *En Københavnsk postmesteravis fra det 18. århundrede*, *Historiske meddelelser om København* 1977 s. 145-63, citat s. 157.

Flere sider af den politik, der blev ført fra 1784 og i de efterfølgende år, gav anledning til stærk meningsbrydning, men særlig delte landbospørgsmålet vanderne. Modsætningen kom som bekendt dels stærkt frem i selve kommissionsforhandlingerne, dels i den akkompagnerende litterære debat. Mens det var embedsmænd og akademikere med et stærkt københavnsk islæt, der støttede gennemførelsen af reformlovene, så fremgår det tydeligt, at modstanden kom fra godsejere og ikke mindst fra jyske godsejere.¹¹

Godsejerne og landboreformerne 1786–90

I et i denne artikel flere gange citeret brev fra stiftamtmand Ove Høegh-Guldberg, Århus, til Johan Bülow af 19. december 1790 fastslog førstnævnte i anledning af det opkomne røre om landbospørgsmålet, at de foregående års lovgivning alene havde bekræftet henholdsvis godsejere og bønder i deres rettigheder, og at ikke en tøddel af denne lovgivning burde ændres. Men det er unægtelig et spørgsmål, om denne opfattelse blev delt af godsejere, forpagtere og godsfunktionærer omkring på kongerigets henved 800 hovedgårde.

De love, der var resultatet af landbokommissionens virksomhed – eller som naturligt knyttede sig hertil – og som var udkommet frem til og med 1790, var vel ganske rigtigt ikke dybtgående indgreb i forholdet mellem gods og fæstere. Selve den både da og siden så berømmede stavnsbåndsløsning var alene en tilbagekaldelse af en kriselov med godt et halvt århundrede på bagen, og udskiftningsforordningen af 23. april 1781, som altså fremkom under Guldbergs regeringstid, var i sine konsekvenser anderledes epokegørende ved at give retningslinier for den fuldstændige opbrydning af dyrkningsfællesskabet. Det stod imidlertid til lodsejeren, dvs. normalt til godsejeren at bestemme, hvornår og under hvilke omstændigheder, udskiftning skulle ske, mens forordningerne af 8. juni 1787, 11. juni 1788, 20. juni 1788, 16. januar 1789 og af 19. marts 1790 etablerede nye tilstande i relationerne mellem godsejer og fæstebønder at føre ud i livet og acceptere øjeblikkeligt. Og det er værd at hæfte sig ved, i hvilket omfang disse love greb ind i de muligheder, godsejerne traditionelt havde for at nyttiggøre sig deres ejendomme bedst muligt.

Den store fæstereform af 8. juni 1787, egentlig to forordninger, tilsigtede i kort begreb at give fæstebonden større sikkerhed ved til- og fratræden af fæstet, at fratage godsejeren skiftemyndigheden i fæstebønders dødsbo, hvor godsejeren kunne gøre krav gældende, hvad der gjaldt langt de fleste, og at fratage godsejeren de hidtil brugte straffemidler over for bønderne – halsjernet, hundehullet og den berømte træhest. Indførelsen af synsforretning ved fæste-

11. Fortegnelse over debatindlæggene i Ole Karup Pedersen (udg.): Dansk landbrugsbibliografi I (1958) nr. 2128ff., jfr. Edv. Holm: Kampen om Landboreformerne (1888) s. 167ff.

overtagelse, bestemmelserne om godsets forpligtelser til at sikre den nye fæster de nødvendige redskaber, vogne m.m. og fritagelsen for hoveri, eventuelt også landgilde, hvis besætningen af heste på gården ikke var tilstrækkelig, giver kun mening som værende rettet mod godsejerens muligheder for at udnytte sin magtstilling over for fæsteren. At forordningens § 16 yderligere fratog godset autoritet til og muligheder for at håndhæve disciplinen blandt bønderne ved forbuddet mod de nævnte afstraffelsesformer, har landet over utvivlsomt givet anledning til betænkelighed hos forvaltere og fogeder.¹²

Med stavnsbåndsløsningen bortfaldt godsets forpligtelse til at udskrive soldater. Tilsyneladende en lettelse i administrativ henseende, men reelt også en fratagelse af et effektivt afpresnings- eller belønningsmiddel over for bønderne. Truslen om at udtage en karl eller søn til soldat kunne være et virksomt våben, og salget af fripas kunne på den anden side være en betragtelig indtægtskilde, ikke mindst da der efterhånden var rigeligt med ungt mandskab på godserne.¹³

Forordningerne af 16. januar 1789 og 19. marts 1790, der yderligere sikrede fæsternes stilling, var direkte foranlediget af konkrete tilfælde ude i landet, hvor opfindsomme godsejere under indtryk af loven af 8. juni 1787, stigende jordpriser og øget lyst blandt bønderne til selvejerløb søgte at komme uden om livsfæstet.¹⁴

Der er næppe tvivl om, at disse forordningers udstedelse inden for en ganske kort årrække har været opfattet som ret dybtgående og generende indgreb i godsejernes traditionelle muligheder for at disponere over deres ejendom – og en forvalter under grevskabet Scheel beretter, at nabogodsejerne på Djursland ikke retter sig efter forordningen af 8. juni 1787, men fortsætter med at handle på de pågældende punkter, som de altid havde gjort.¹⁵

Det manglede heller ikke på indsigelser fra godsejerside – foruden dem, der kom til orde i landbokommissionen og i den pjecelitteratur, som væsentligst knyttede sig til O.L. Bangs *Afhandling om Bondestanden i Danmark*, 1786.¹⁶ Allerede i efteråret 1786 måtte Chr. D. Reventlow i et privatbrev berolige kammerherre Th. Adeler, Sohngaardsholm, med hensyn til, at kommissionen

12. Historisk Tidsskrift 4. rk. I, 1869, s. 302f. Om fæstereformen se Hans Jensen: *Dansk Jordpolitik*, I (1936) s. 139ff., F. Skrubbeltrang: *Det danske landbosamfund 1500–1800* (1978) s. 327ff.

13. Hans Jensen: *anf.arb.* s. 144ff., F. Skrubbeltrang: *anf.arb.* s. 307ff. Om misbrugerne se K.C. Rockstroh: *Udviklingen af den nationale Hær i Danmark i det 17. og 18. Aarhundrede*, III (1926) s. 28f., 131ff., 175f., 329, O.F.C. Rasmussen: *Gisselfeldt* (1868) s. 256.

14. Hans Jensen: *anf.arb.* s. 158ff., F. Skrubbeltrang: *anf.arb.* s. 337f.

15. Forvalter Jespersen, Scheel, til Jørgen Scheel 24. dec. 1787, Gl. Estrup godsarkiv, LA Nørrejylland.

16. Edv. Holm: *Kampen om Landboreformerne* (1888) s. 167ff., Svend Møller og Ib Olsen: *anf.arb.* s. 18ff. Jfr. *Memoirer og Breve XXI* (1905) s. 173.

ville respektere godsejernes rettigheder, og andre jordbesiddere nærede samme frygt.¹⁷ Til selve kommissionen indløb efterhånden anmodninger og klager. Godsejerne i Skivehus amt bad 26. oktober 1786 om stramning af stavnsbåndet, mens H.H. Lüttichau, Tjele med flere godsejere i Dronningsborg-Mariager amter året efter ønskede forordningen af 8. juni 1787 ændret i mere godsejervenlig retning. Fire fynske adelige godsejeres protest tidligt på året 1788 endte med trussel om tiltale fra generalfiskalen og underdanig undskyldning fra de implicerede.¹⁸ Ikke mindre end 20 navngivne godsbesiddere i Lundenæs-Bøvling amter indgav 9. juni 1789 en ansøgning om, at forordningen af 16. januar 1789 måtte ændres således, at den ikke kom til at gælde for fremtidige fæsteforhold.¹⁹ Disse godsejertilkendegivelser var naturligvis virkningsløse, og man skal til de konkrete klager over de allerede udkomne forordninger lægge frygten for videre indgreb. I landbokommissionens arbejdsplan var der endnu uløste problemer tilbage, herunder først og fremmest hoveriet. Lige så tilfreds stiftamtmand Høegh-Guldberg var over de love og forordninger, der var udstedt, lige så megen frygt gav han udtryk for i samme brev, når man snart kom til at skulle lovgive for tiende og hoveri – »den sygelige ejendomsmaterie«.²⁰

Ekstrasessionen, Colbjørnsen og godsejerne

Stavnsbåndsforordningen af 20. juni 1788 indebar som foran nævnt, at udskrivningen af landsoldater ikke længere skulle være baseret på godsernes hartkorn og administreres af godsejerne, men overgå til nye, på folketallet byg-

17. Chr. D. Reventlow til Th. Adeler 21. nov. 1786, koncept, 1784–1813 Korrespondancesager for Chr. Ditlev Fr. Reventlow., Rtk., RA, jfr. Edv. Holm: Kampen om Landboreformerne (1888) s. 147ff. og Chr. B. Reventlow: anf.arb. s. 106f. Jfr. ligeledes Chr. D. Reventlows egen opfattelse i L. Bobé (udg.): Efterladte Papirer fra den reventlowske Familie-kreds I (1895) s. 94ff. og C. Wendts mere bekymrede syn på modstanden, sammesteds VI (1903) s. 268ff.
18. Den for Landbovæsenet nedsatte Commissions Forhandlinger I (1788) s. VII, Landbokommissionen af 25. aug. 1786, bilag til forhandlingsprotokollen, nr. 89b, Rtk., RA, jfr. Den Viborg Samler 1788 nr. 5 (28. juni). Edv. Holm: Kampen om Landboreformerne (1888) s. 154.
19. Indlæg og koncepter til breve 1789 nr. 2351, Danske kanc., RA, jfr. M. Skov, Volstrup til F.L.C. Beenfeldt 9. aug. 1790, Bilag til jysk missive af 1790 12. novbr. angaaende en af jydsk proprietærer indgiven klage over nogle udkomne forordninger, nr. 11, Danske kanc., RA. (I det følgende henvises til denne pakke: Bilag til jysk missive af 1790 12. novbr.)
20. Arbejdet med forberedelse af lovgivning vedrørende hoveriet var allerede indledt inden Landbokommissionen sluttede sin første møderække i maj 1788, se Thorkild Kjærgaard: anf.arb. Da møderne i kommissionen genoptoges 4. februar 1790, tog man fat på at behandle spørgsmålet om udarbejdelse af en forordning om politikvæsenet på landet, der resulterede i forordn. af 25. marts 1791, og senere samme år behandlede problemerne omkring nedlæggelsen af bøndergårde, ligeledes forordn. af 25. marts 1791, Landbokommissionen af 25. aug. 1786, Rtk., RA.

gende lægd – i alt 1656 – og administreres af udskrivningsmyndighederne alene. Til afviklingen af det gamle udskrivningssystem skulle der ifølge forordningens § 12 afholdes ekstrasessioner, der dels skulle gennemgå og kontrollere den hidtidige administration af udskrivningsvæsenet, dels skulle forestå nyinddelingen af lægderne, udpege lægds mænd og udskrive det fornødne mandskab.²¹

Denne afvikling skulle være påbegyndt allerede i 1788, men dels hindredes man af konflikten med Sverige, dels søgte godsejerne at trække iværksættelsen af ekstrasessionerne ud, og først i 1789 tog man fat på det meget omfattende arbejde.²² Som de to regeringskommissærer, der skulle stå i spidsen for ekstrasessionens virksomhed, udpegedes generalkrigskommissær Wildenradt og Chr. Colbjørnsen. Sessionen begyndte i Fredericia 3. august 1789 med sognene i Koldinghus amt, og i løbet af efteråret arbejdede man sig nordpå gennem Østjylland for at afslutte dette års virksomhed i det senere Randers amt. Colbjørnsen underskrev protokollen sidste gang 18. november, og der kan næppe være tvivl om, at han i kraft af sin placering i centraladministrationens hierarki – generalprokurør og deputeret i Danske kancelli – og sine egenskaber har domineret ekstrasessionens arbejde indtil da.²³

Selv om opgaven først og fremmest var rettet fremad – nye lægd og lægds mænd og udskrivning – så betød kontrollen med overdragelsen fra godserne et nærgående indblik i disses administration af de seneste års landbolove. I Koldinghus amt, hvor de fleste bønder var selvejere, var problemerne ikke så store, og Ove Høegh-Guldberg beretter til amtmand Schumacher i Fåborg, at hans Havreballegård og Stjernholm amter heller ikke havde voldt problemer.²⁴ Men efterhånden som man kom længere nordpå, begyndte »sagerne« at melde sig i stort tal. For at undgå udskrivning til soldatertjeneste var det ikke ualmindeligt, at en fader mere eller mindre pro forma – og med godsets samtykke – overdrog fæstet til en søn, der så med fæstebrevet i hånden påstod sig slettet af rullen. Ekstrasessionen afslørede adskillige af disse arrangementer.

Forvalteren på Sødringholm måtte tilstå, at det var »uoverensstemmende med Sandhed«, at en ung bonde på godset havde fæstet sin faders gård, og under Clausholm gods stødte man på følgende:

21. K.C. Rockstroh: anf.arb. s. 339ff.

22. K.C. Rockstroh: anf.arb. s. 355ff.

23. Extrasessionsprotokol for Synderjyske Nationaldistrikt 1789–91, Generalkrigskommissærens arkiv, RA, jfr. Susanne M.R. Vogt: anf.arb. s. 46ff., K.C. Rockstroh: anf.arb. s. 355f.

24. Extrasessionsprotokollen s. 5ff., Ove Høegh-Guldberg til P. Chr. Schumacher 10. okt. 1789, J.O. Bro-Jørgensen (udg.): anf.arb. s. 464.

Dernæst fremlagde Reserven No 74 Anders Petersen af Hallendrup, 22 Aar, et Fæstebrev paa den halve Deel i sin Faders Gaard i Hallendrup, udstedt af Geheimraad Hvitfeldt under 27. Mai 1788. Men da Præstens Attest viser, at han ikke holde Dug og Disk paa Gaarden, ligesom der ei heller er særskilte Bygninger til den halve Gaards Brug for sig selv; saa kan dette Fæstebrev ikke anses uden som proforma Værk i Hensigt at fritage ham for Kongens Tieneste og Landets Forsvar.²⁵

Forskellige steder var der ikke ved fæsteskitter foretaget den forordnede synsforretning i medfør af loven af 8. juni 1787. Colbjørnsen påtalte dette skarpt, og forvalter Jespersen, Scheel, berettede herom:

Var jeg overværende ved Sessionen, da Forvalter Sommer paa Meylgaard presenterede Fæstebreve, hvorved ingen Syn fulgte, og aldtjaa ey heller i Fæstebrevet reserveret nogen Godtgjørelse eller tilsvaar for Gaard fæld og videre. Men derpaa fik ham den naadige Hilsen til sit Herskab, at Kongen kom til at udgive en anden Lov, der kunde befale Herskabet til at opfylde Forordningen.²⁶

Det kan ikke undre, at man på jyske godser fulgte sessionens arbejde med frygtblandet nysgerrighed. Skern og Karmark godser under grevskabet Scheel slap nogenlunde fra at møde for sessionen i Randers, men forvalteren kunne tilskrive grev Jørgen Scheel:

... af alle som jeg saae og hørte, havde Thiele den værste Skiebne, thi nogle Fæstere, som dels klagede for Sessionen, og deels ey var leverede Gaarden ved Syn, sagde Colbjørnsen: at de ikke skulde svare enten Skatter eller Landgilde, førend de bleve alt tilbørligt Syn leveret. En Karl af Thiele Gods havde for 1 ½ Aar siden betalt 107 Rdl. for sin Pas, men ej erholdt Passet. Han klagede derover for Sessionen, og vilde have sine Penge igien benægtende at modtage Passet. Colbjørnsen truede med Generalfiskalens Tiltale i mangel af mindelig Afgjørelse. Forvalteren fra Thiele betalte derfor strax Karlen sine 107 Rdl.²⁷

Netop udstedelsen af fripas blev hyppigt underkendt af sessionen, og hvor der bag protokollens kortfattede indførelser kan spores konflikter i lighed med den

25. Extrassessionsprotokollen s. 141, citat s. 123.

26. Chr. Colbjørnsen: Betragtninger i Anledning af endeel jyske Jorddrotters Klage til Hs. Kgl. Høihed Kronprindsen. (1790) s. 27ff. (udgaven i 4°), jfr. F.T.C. Lüttichau: Fuldkommen Beviis, at Hr. Etatsr. Chr. Colbjørnsen paa en forhen ubekjendt lovstridig Maade, ved hans Betragtninger over de jyske Proprietairers Tillids-Skrivt til Hs. Kgl. Høihed Kronprindsen, har fornærmet den oplyste Menneskelighed... (1791) s. 70, 117ff. samt (citat) forv. Jespersen, Scheel til Jørgen Scheel 22. dec. 1790. Gl. Estrup godsarkiv, LA Nørrejylland.

27. Forv. Jespersen, Skern, til Jørgen Scheel 24. aug. 1789 (rygter om extrassessionens arbejde i Vejle), 16. nov. (citat) og 10. december 1789. Forv. Jespersen, Scheel, til Jørgen Scheel 30. sept., 12. dec. 1789, Gl. Estrup godsarkiv, LA Nørrejylland.

i brevet omtalte, lød afgørelsen uvægerlig på mindelig overenskomst inden for en kort tidsfrist »og i mangel af sammes beholdelse derom at indkomme til det Kgl. danske kancelli«.28

Også efter at Colbjørnsen var fratrådt arbejdet, fortsatte man i tilsvarende spor, og kammerherre Lüttichau, Åkjær, fik således ved sessionens gennemgang af Saksild by, hvor han havde ejendom, underkendt ikke mindre end syv fripas, udstedt til gårdmandssønner i alderen fra tre til atten år. Wildenradt noterede videre i en indberetning året efter, at et stort antal godsejere før og umiddelbart efter forordningen af 20. juni 1788 »paa mange og underfundige Maader søgt at tilvende sig Indtægter ved Passers og Fæsters Udstedelse«.29

Satte ekstrasessionens virksomhed skræk i godsejere og forvaltere, så satte den til gengæld mod i bønderne. Colbjørnsens optræden forfejlede ikke sin virkning. Grev Jørgen Scheels forvalter på Scheel, det nuværende Sostrup, beretter:

Forinden jeg reiste til Sessionen, kom Bonderygtet og for mine Ører, at Etatsraad Colbjørnsen var grov. saavel imod Proprietærene, som deris udsendte Forvaltere, og aldt hvad som blev forevist af Fæstebreve eller andet, blev agtet for proforma verk, der af de sidste som deris lydige tjenere og desuden var en ardt af Mennesker, der ei besad nogen Education eller videnskab i Lovene og Pligterne, var forfusket ...20

Under proprietærfejdens ivrige rygtedannelse i vinteren 1790–91 kunne man i Colbjørnsen-venlige kredse i København glæde sig ved en beretning gående ud på, at bønderne i Jylland ønskede, at Colbjørnsen også i fremtiden skulle tage del i ekstrasessionernes arbejde, der for Nørrejyllands vedkommende fortsatte til 1792. Da man havde foreholdt bønderne, at Colbjørnsen havde fjender blandt de jyske godsejere, havde bønderne erklæret, at de under hans ophold ville optræde som hans livvagter!31

Med eller uden Colbjørnsen greb ekstrasessionen afgørende ind i, hvad godsejerne og deres funktionærer traditionelt havde regnet for områder, hvor de ret suverænt kunne disponere over godsets beboere. Det var måske ikke ganske tilfældigt, at der hos den formentlig meget korrekte amtmand Ove Høegh-Guldberg var yderst få sager, og at den forhenværende kabinetssekretær

28. K.C. Rockstroh: anf.arb. s. 362f., Extrassessionsprotokollen s. 61, 100f., 114ff., 132, 134f., 141ff., 149f., Susanne M.R. Vogt: anf. arb. s. 46ff.

29. Extrassessionsprotokollen s. 156f., K.C. Rockstroh: anf.arb. s. 356. Rockstroh gør, anf.arb. s. 432, den iagttagelse, at adskillige af de godsejere, der hyppigt optræder i disse sager, i litteraturen er beskrevet som dygtige og driftige landmænd!

30. Forv. Jespersen, Scheel, til Jørgen Scheel 22. dec. 1790, Gl. Estrup godsarkiv, LA Nørrejylland.

31. J.P. Rosenstand-Goiske: Maanedlige Efterretninger, dec. 1790, jfr. april 1791.

og statsminister fik et meget positivt indtryk af Colbjørnsen, mens der i Kalø amt, hvis amtmand Gersdorff samtidig var godsejer, Vosnæsgaard ved Århus, var talrige konflikter af den art, der er nævnt ovenfor. Man skal heller ikke undervurdere de omstændigheder, hvorunder arbejdet fandt sted. Det skete i fuld offentlighed med ofte store mængder mandskab samlet; der var soldater med til at holde orden på skarerne. K.C. Rockstrøh har utvivlsomt truffet stemningen, der kunne opstå, når det kom til kontroverser mellem godsejere, hyppigst vel deres forvaltere, og mandskabet:

Man kan forestille sig, hvor pinligt og nedværdigende det maa have været for Godsejerne – selv de største – og Fogder at skulle afgive Forklaringer og forsvare sig overfor den myndige Kommissær og i Bøndernes og Karlens Paahør modtage skarpe Tilrettevisninger, Reprimander og Paalæg om, inden en bestemt Tidsfrist at søge at faa en mindelig Overenskomst tilvejebragt. Man kan skønne hvilken Oplevelse det har været for Bønderne, Karlene, Husmændene selv de fattigste, at deres Vidnesbyrd, deres Klager af Kommissæren blev fundne ligesaa vægtige som den rigeste, mest selvfølende og haardeste Godsejers; hvorledes den hidtil vilkaarligt, uretfærdigt behandlede fattige Karl har set og hørt sin hovne Godsejer og Foged paa samme tid vred og slukøret presse sig ud gennem den forsamlede Mængde med en skarp og inappelabel Kendelse over Hovedet paa sig.³²

Hvis Chr. Colbjørnsen ikke tidligere havde været genstand for godsejernes uvilje på grund af hans idelige udfald mod aristokratiet, lenstyranniet osv. i Landbokommissionens forhandlinger, så blev han det i hvert fald efter sin deltagelse i ekstrasesionens virksomhed. Hverken han eller godsejerne glemte deres oplevelser.

Stigende bondeutilfredshed

Colbjørnsens optræden på ekstrasesionerne i Jylland i efteråret 1789 kunne, set fra godsejerside, kun bidrage til at forværre forholdet mellem jordegodsejere og deres bønder, og dette var netop sidst i 1780'erne ifærd med at udvikle sig i en betænkelig retning. Overalt, men især i Jylland, mærkede godsejere og amtmænd en øget utilfredshed med hoveriet, hvad der gav sig udslag i talrige klager over strengt, ubilligt og ikke mindst stærkt øget hoveriarbejde og undertiden i direkte vægringer ved at udføre pålagte gøremål. Der havde tidligere været uro og utilfredshed omkring hoveriet i 1768–69, og i hvert fald fra godsejerside blev det hævdet, at forordningen af 20. februar 1771 bevirkede opsæt-sighed og utilfredshed.³³ Forordningen af 12. august 1773, der satte den fore-

32. K.C. Rockstrøh: *anf.arb.* s. 361.

33. C. Bjørn: *The Peasantry and Agrarian Reform*, *Scand. Econ. Hist. Rev.* vol. XXV, 1977, s. 123ff., jfr. Povl Hansen: *Bonde og Herremand*, *Aar bog for dansk kulturhistorie*. I.

gående lov ud af kraft, gav avlingshoveriet frit »efter hver provinses og egns skik og brug«, påbød udarbejdelse af et hoverireglement for de øvrige, ganske talrige arbejder, og gav endelig visse indskrænkninger med hensyn til, hvilke typer arbejdspligter, bønderne kunne pålægges. Sidst i 1780'erne begyndte bøndernes utilfredshed med tilstandene på hoveriområdet atter at komme til orde og altså i visse situationer give sig udslag i arbejdsnægtelser.

Klagerne gik i vid udstrækning på meget forøget hoveri i forbindelse med nye markers opdyrkning, rydning af krat osv. Men i adskillige tilfælde også på godsejernes overtrædelser af forordningens bestemmelser ved at kræve hoveri f.eks. til teglværksarbejde, til spinding og kartning og andre arbejder i forbindelse med færeholdet og ikke mindst omkring længere kørsler. Arbejdsnægtelserne gik yderst sjældent på det egentlige avlingshoveri, men på helt præcise former for opgaver, bønderne ikke mente, at godsejeren var berettiget til at kræve.³⁴

1891, s. 81f. 1771-72 Sager ang. fællesskabets ophævelse og hoveriets regulering, 1771-72 Efterretninger om... 4) virkningen af hoveriforordningen, Dsk. kammer 1771-73. RA.

34. C. Bjørn: anf.arb. s. 126ff. Se illustrationer s. 14-15. Oversigten over hoveriklager og hoveristrejker i den nævnte artikel kan ikke gøre krav på nogen grad af fuldstændighed, men viser alene, hvad der kom til centraladministrations - Rentekammerets landvæsenkontors - kendskab, jfr. note 58. Det er imidlertid ikke uden betydning at få klarlagt, hvorledes situationen afspejlede sig for myndighederne i København, og desuden viser stikprøveundersøgelser i amtsarkiverne - for Sjællands vedkommende i Holbæk amtsarkiv, for Jyllands i Skanderborg-Åkær og Ålborghus m.fl. amter - at alle mere omfattende konflikter eller uoverensstemmelser blev refereret til København. Bønderne klagede normalt direkte til kongen, kronprinsen el. lign. og fra kancelliet oversendtes disse altid, når det gjaldt hoveriforhold, til Rentekammeret. De sager, der typisk blev afgjort lokalt, var konflikter, hvor en enkelt eller ganske få bønder, resp. karle, var impliceret. Alfred Kaae: Lem sogn (1962) s. 155, Staby sogn (1972) s. 163, giver eksempler på »små« konflikter fra hhv. 1788 og 1789, der blev afgjort ved de lokale underretter. Om en enkelt amtmands funktion som mellemmand mellem godsejere og bønder i disse år, se John Stampe Christensen: Bonde, husbond og amtmand (utrykt arb., Kbh. univ., 1974).

Billedet af forholdene kan yderligere suppleres ved udnyttelse af korrespondancen mellem godsforvaltere/-inspektører og godsledelse, se således forv. Jespersen, Skern, Mønsted, Gl. Estrup, Jespersen, Scheel til Jørgen Scheel, Gl. Estrup godsarkiv, LA Nørrejylland, Smith, Korselitse til Classen, Det classenske fideikommiss, LA Sjælland, Lange, Holsteinborg til grev Holstein, Holsteinborg godsarkiv, LA Sjælland og Ankiær, Lindenberg til grev E.H. Schimmelman, E.H. Schimmelmans privatarkiv, RA, til dels trykt i Alexander Rasmussen: Kulturbilleder fra Grevskabet Lindenberg 1768-1825 i Breve fra Godsarkivet, Fra Himmerland og Kjær Herred III, 1919, s. 157-258. Her afspejles de talrige småsager, der ophævedes eller bilagdes inden for godsets rammer, og materialet viser, at den lokale godsledelses evne og vilje til at løse problemerne var af helt afgørende betydning. Udviklingen er dog klart den samme som den, der vises i anførte artikel - stigende utilfredshed med hoveriet og vilje til at markere denne fra bøndernes side og gennemgående en mere eller mindre klart udtrykt betænkelighed ved situationen fra den lokale ledelses side. Samme indtryk giver også de breve fra 1788-89, der er aftrykt i Jeppe Aakjær: Prokurator Peter Lund paa Skivehus, i Konge, Adel og andre Sallingboer (1930) s. 76ff.

Fig. 1
Hoveriklager og hoveristrejker 1787,
Ra, Rtk.ldv.ktr. hovedjournal
○ Klager
● Strejker

Fig. 2
Hoveriklager og hoveristrejker 1788,
Ra, Rtk.ldv.ktr. lollandske
journal
○ Klager
● Strejker

Fig. 3
Hoveriklager og hoveristrejker 1789,
Ra, Rtk.ldv.ktr. hovedjournal
og ldv.ktr. lollandske journal
○ Klager
● Strejker

Fig. 4
Hoveriklager og hoveristrejker 1790,
Ra, Rtk.sjæl.ldv.ktr. journal og
jysk-fynske ldv.ktr. journal
○ Klager
● Strejker

Figurerne er offentliggjort i *Scandinavian Economic History Review*,
vol. XXV, 2, 1977, s. 127f.

Det tyder på en erkendelse af de voksende problemer omkring hoveriet og håndhævelsen af disciplinen, at Danske kancelli 17. juli 1789 udstedte et cirkulære, der gav amtmændene beføjelser til administrativt at mulkttere strejkende bønder mod indberetning til kancelliet og senere approbation. Cirkulæret, der angaves at være foranlediget af en konkret hoveristrejke på Tuustrup gods sydøst for Randers, er bemærkelsesværdigt ved at gå imod den almindelige tendens i disse års lovgivning på landboområdet, hvor flest mulige sider af forholdet mellem gods og fæstere henlagdes til de ordinære retter.³⁵

Klagede bønderne over strengt og stigende hoveri, så lød klagerne fra gods-ejerside på bøndernes modvillighed og opsætsighed i arbejdet, ringe arbejdsindsats, klage- og proceslyst. Man anklagede personer uden for bondestanden for at tilskynde bønderne til ulydighed og til at løbe kancelli og kronprins på dørene med besværinger. Ildesindede rådgivere, »stuelandmænd« og vinkel-skrivere ophidsede bønderne mod deres husbond, udlagde de kongelige forordninger på fejlagtig vis og gav årsag til langvarige og bekostelige processer.³⁶ Det er ganske åbenbart, at særlig de jyske bønder optræder mere selvsikkert, mere bevidste om at have retten på deres side, og man fornemmer en stigende følelse af tillid til, at man vil blive hjulpet hos kongen, kronprinsen eller Landbokommissionen. Petitioner om afløsning af tienden *in natura* med en pengeafgift dukkede atter op mod slutningen af 1780'erne, som de var fremkommet i stort antal i 1768–69 efter Generallandvæsenskollegiets cirkulære af 15. april 1768.³⁷ I sommeren 1789 optrådte en smed og husmand, Steffen Johansen fra Eriknaur under Merringgård ved Horsens i en kort periode som omvandrende

-
35. Danske Relations- og Resolutionsprotokol 1789 nr. 162, Rtk. RA. Cirkulæret var foranlediget af en tildragelse på Tuustrup gods på Djursland. Ove Høegh-Guldberg anmodede i skrivelse til Rtk. 10. juli 1789 vedr. hoverinægtelse på Ørumgård, jfr. s. 16, om indførelse af en ordning i lighed med cirkulæret af 17. juli 1789, men hans henvendelse figurerede ikke i Rentekammerets forestilling, jysk-fynske landvæsenskontor 1790 journalsag nr. 560, Rtk., RA.
36. Edv. Holm: Kampen om Landboreformerne (1888) s. 152ff. giver utvivlsomt et dækkende billede af stemningen i godsejerkredse, således som den kommer til udtryk i talrige tilkendegivelser i hoverisager, både fra godsledelse og fra lokale embedsmænd. Alfred Kaae: Ulfborg I (1952) s. 164ff., gengiver en typisk klagesag fra disse år (1789–90, på kortet i tidl. anførte artikel angivet for 1790, hvor den kom til Rentekammerets kendskab). Amtmanden udpeger her et »drikfældigt og liderligt menneske«, en afskediget konsumptionsbetjent i Holstebro, som klagens inspirator, idet vedkommende for betaling »male op for de bønder, der falder i hans kløer alt det, han selv på ølbænken har ophidset dem til«.
37. C. Bjørn: Bondeuro på Fyn 1768–70, Fynske årbøger 1978 s. 74ff., Landvæsenskontorets journalsager 1788 nr. 308, 652, 1332 og 1640, Rtk., RA, Landbokommissionen af 25. aug. 1786, bilag til forhandlingsprotokollen nr. 71, Rtk., RA – ialt 9 petitioner fra forår og forsommer 1787: Hjern-Ginding herreder, Lovns sogn, Vognsted sogn, Ulfborg sogn, Sognene i Salling, Hillerslev-Hundborg herreder, flere sogne i Viborg amt og Nørvang-Tørrild herreders selvejere og fæstebønder.

agitator for et bondekrav om tiende- og hoverifrihed. Han sammenkaldte bymændene i landsbyerne i Bjerger herred og søgte at få deres underskrifter på en ansøgning. Der gik snart rygter om hans virksomhed, og forvalteren på Palsgaard lod ham arrestere, da han nåede til Assens sogn. Sagen blev betragtet med alvor af amtmand, kancelli og rentekammer. De to sidste instanser tilsluttede sig fuldstændig den førstes betragtninger over sagens principielle indhold:

Vel er det frivillige Underskrifter og Klager, som Bønderne have gjort; men om det alligevel kan taales, at nogen saaledes sammenkalder Bønder og opmuntrer dertil og til noget som vel ellers aldrig var falden dem ind: om dette, meener jeg, bør taales for følgerens Skyld; thi hvor let kunne maaske ellers en saae on(d) Persohn sette en heel Almue i en uroelighed som siden vanskelig loed sig stille?³⁸

Det var næppe uden sammenhæng med Steffen Johansens aktivitet, der synes at have været organiseret og betalt af Eriknaur bymænd, at der snart efter fremkom klager fra og indtraf hoveristrejker på flere godser i strøget mellem Horsens og Vejle – Boller, Ørumgård, Rask, Barritskov og samme vinter på Palsgaard. Det sidste sted nægtede nogle karle at udføre et bestemt stykke arbejde i forbindelse med tærskningen på hovedgården, og pålagt at gå i arbejde svarede de:

... føren de skulle tvinges til at bringe Halmen fra Tærskeloen til FoderBonken, ville de uden at forespørge sig med Herskabet eller Forvalteren, uden mindste Omstændighed straxen træde af den Tjeneste de stod i hos Bønderne som de tiende, da de vare fri folk og kunde reise i Kongens Rige og Lande, hvor de vilde, hvortil Tjenestekarlene Jørgen Jensen og Søren Jensen lagde disse Ord, at forinden de bar Halmen fra Tærskeloen til FoderBonken vilde de see Kongens præntede Forordning derfor, og endda vilde de være de sidste af disse Karle som bar Halmen.³⁹

Også andre steder fandt man eksempler på, at utilfredsheden kunne spredes fra gods til gods. På Skern under grevskabet Scheel nægtede bønderne i sommeren 1789 at udkøre jord til blanding med gødningen. Efter fornyet tilsigelse og pålæg gik de fleste dog i arbejde, undtagen fire gårdmænd fra Hammershøj, der udeblev efter tre gange at være tilsagt. Da forvalteren endelig fik dem tilkaldt og gav dem en overhaling, svarede de, at dels havde de andre taget

38. Indlæg og koncepter til breve 1789 nr. 2517, Danske kanc., RA, jfr. C. Bjørn: *The Peasantry and Agrarian Reform*, Scand. Econ. Hist. Rev. XXV, 1977, s. 134 (med henvisninger).

39. H. Lollich og T. Sørensen pro mem. dat. 9. dec. 1789, Ove Høegh-Guldberg til Rtk. 29. dec. 1789, Jysk-fynske landvæsenskantor journalsager 1790 nr. 14, Rtk. RA.

initiativet til nægtelsen, dels boede de længst fra hovedgården og dels »ved Thiele og andre Steder var Jordbjergningen efter Bøndernes Modstand afskaffet«. ⁴⁰ Det følgende forår sendte forvalteren på samme gård en rapport til grevskabets besidder, Jørgen Scheel, der ikke tegnede noget lyst billede af forholdet til bønderne:

Det er ifølge Naadige Herres Skrivelse af 30te Marty, alt for sandt, at der sielden kommer noget godt ud af, naar Bønderne søger Procurator imod deres Hosbonde, især nu værende Tiider, da Bønderne gives alt for megen Medhold i Selvraadighed og opsætsighed. 24ve af Randrups Bønder har ladet stevne deres Hosbonde Hr. Cancelliraad Schov for gandske ubetydelige Ting. Nogle af Wiskum Bønder i Batum har klaget til Cancelliet baade over Amtmand og Hosbond, og vil ey forrette uden halve Hoverie, endskiønt de altid har gjort heel Hoverie ...

... Men Byfoged Wissing i Wiborg talte ieg og takkede ham for hans Brev, siigende hand maatte undskyldte: at hans begiæring om heele Hvidding Marks udskiftning ej kunde opfyldes, da den i almindelighed betragtet, ikke kunde ansees billig eller nyttig for Byen, men hand lod sig forlyde at det burde skee, og at han derom agter at fører et Tingsvidne.

Jeg sagde det var uden Grund og Aarsag, og videre vilde ieg ey inlade mig med denne Trædske Mand og Haar-Klyver, som ey skjøtter hvad han Bander eller Siiger.

Med hviding Marks Deelings Plan, som Inspecteur Wesenberg vilde have foretaget næste Fredag, beroer nu til Naadige Herres Hiemkomst i Haab at de 2de gienstridige Mænd, maatte overtales til billige og Byen nyttige Vilkaar. Utaaleligt vilde det være for Naadige Herre som eene Lodsejer, at føye de gienstridige det allermindste i deres uhøre Paastand, i en paa Naadige Herres Siide som lovlig og billig Sag.

Af Anders Christensen har ieg maattet taale meere gienstridighed end af nogen anden Bonde her paa Godserne. Ved Engenes Taxering vilde hand ey efter Ordre møde eller komme til mig, men svarede at hand ej mødte førend Landmaaleren kom. Taxerings Forretningen og Planen over Engene har hand taget til sig og vil ey udlevere...⁴¹

De lokale myndigheder begyndte ligeledes i visse situationer at opleve, at deres autoritet ikke længere var tilstrækkelig til at få bønderne til at adlyde. Stiftamtmand Ove Høegh-Guldberg måtte i sagen om de strejkende karle på Palsgård anlægge politisag, da hans resolution som amtmand ingen indvirkning havde på karlene. Som nævnt i det foran citerede brev klagede Batum bymænd under Viskum gods ikke blot over deres herskab, men også over amtmand Sehested.⁴² Amtmændene Hansen, Lundenæs-Bøvling, og Levetzau, Aalborghus m.fl. amter, måtte på henholdsvis Lergrav og Lundbæk godser opgive at få

40. Forv. Jespersen, Skern til Jørgen Scheel 8. juni 1789, Gl. Estrup godsarkiv, LA Nørrejylland.

41. Samme til samme 5. april 1790. W. optrådte som bøndernes rådgiver.

42. Se note 39, Jysk-fynske landvæsenskantor journalsager 1790 nr. 923, Rtk., RA.

bønderne til at følge afgørelser om hoveriet.⁴³ I en bestemt konflikt på Sohngaardsholm kaldte Levetzau godsets oldermænd og grandefogeder til sig og betydede dem, at de skulle følge de givne påbud, uden at han dog havde tiltro til, at det hjalp. Spredte tilfælde af fysisk modstand mod øvrigheden forekom, som når nogle udpantede bønder i Sofiendal nær Ålborg overfaldt rettens folk og fratog dem de genstande, de havde pantet hos bønderne, eller en bonde i Lendum i Vendsyssel optrådte sådan over for retsbetjentene, der var ude i samme øjemed, at der måtte rekvireres militær bistand fra Fladstrand, og bonden for alvor straffes »især i disse Tider«.⁴⁴ På Urup gods nord for Horsens var det endog militæret, der på grund af bøndernes modstand måtte opgive en udpantningsforretning.⁴⁵

Forvalteren på Lindenberg noterede først på sommeren 1790 om godsets bønder, at »De troer hverken Øvrighed eller Præsten«, men til gengæld var tilliden til de højeste autoriteter meget stor. Colbjørnsens optræden på ekstrasesionerne havde vakt forventninger om, at bønderne ved denne lejlighed kunne få deres klagemål igennem, skrev samme forvalter.⁴⁶ Tidligt samme år anmodede ejeren af Silkeborg gods, Hans Hoff, om en kongelig resolution mod en bestemt, opsætsig bonde, der »har i en Tid af 6 Aar og derover udført en vidtløftig Proces mod mig og med de haardeste Klager for Hans Kongelige Højhed Kronprindsen og de høje Collegier paa en saare løgnagtig Maade befølt mig«.⁴⁷ Uviljen mod de lokale autoriteter og i modsætning hertil tiltroen til Kongens, kronprinsens og Landbokommissionens retfærdighed og sande bestræbelser til bondens gavn gav anledning til forestillinger om, at »de store« modarbejdede Kongens ønsker og holdt bønderne i uvidenhed. To fæstere under Højris gods på Mors forespurgte i 1789, om der var udkommet en forordning om hoveriet, og forvalteren på Lindenberg kunne meddele grev Schimmelmann:

De mangfoldige Forordninger, som daglig udkommer og af Bonden vrangelig fortolkes, sætter alle i en Art Oprør, og den Omstændighed, at af de Forordninger, som an-

43. Jysk-fynske landvæsenskantor journalsager 1790 nr. 1366. Amtmand Pentz, Dronningborg m.fl. amter ønsker 13. juli 1790 et antal eksemplarer af cirkulæret af 17. juli 1789 tilsendt til uddeling, Jysk-fynske landvæsenskantor, journal 1790 nr. 903, Rtk., RA. Aalborghus m.fl. amter, kopibog 24. juni, 17. aug. 1790. LA Nørrejylland.

44. Kopibog 28. jan., 15. febr., 4. marts, 12. marts. 22. marts 1790. Levetzau ønskede også skoleholderen i Vr. Brønderslev, Jørgen Wedsted, straffet for under en hoverisag at have brugt udtryk om »Øvrighedens Afskaffelse og Hovedgaardenes Uddeling til Bønderne med videre«, kopibog 5. febr. 1790, Aalborghus m.fl. amter, LA Nørrejylland.

45. Kopibog 22. dec. 1790, Skanderborg-Åkær amter, LA Nørrejylland. jfr. Karl Rasmussen: »Oprøret« i Skanderborg amt, Aarhus Stifts Aarbøger IX 1916 s. 92-96.

46. Fra Himmerland og Kjær Herred III, 1919, s. 222f.

47. Hoff til Rtk. 18. jan. 1790, Jysk-fynske landvæsenskantor journalsager 1790 nr. 36, Rtk., RA.

gaac Bonden, skal et Exemplar leveres og bevares af hver Sognefoged, har den Virkning, at Bonden overlydt udlader sig med, at Kongen er kommet i Erfaring, at de Forordninger, som hidtil ere udgivne til Bondens Fordeel, ere undertrykte og aldrig bleven bekindtgiorte.⁴⁸

Meget tyder på, at i hvert fald en del bønder ikke var ganske uden fornemmelse af den almindelige politiske situation. Mens klager og bønsskrivelser før 1784 i vidt omfang var gået til arveprins Frederik, så varede det ikke længe, før de blev adresseret til kronprinsen.⁴⁹

De forordninger, der udkom og offentliggjordes, har ikke kunnet undgå at vække forestillinger om en kursændring, og allerede nedsættelsen af Landbo-kommissionen i 1786 skal have skabt forventninger hos bønderne.⁵⁰ Kammerherre Beenfeldt, Serridslevgård, nævner i sin pjeces *Samtale mellem trende danske Jordegodseiere, 1787*, at O.L. Bangs skrift om bondestanden og nødvendigheden af reformer læstes af bønderne; under en af de utallige stridigheder, som A.C. Teilmann, Nørholm, havde med sine bønder, kom det frem, at disse havde ladet afskrive en artikel i *Minerva*, hvori det hed, at bønderne havde god grund til at klage over deres tilstand.⁵¹ God forståelse af intentionerne i de udkomne forordninger viser også en klage fra bønderne under Hvolgård nord for Vejle fra sommeren 1790, i hvilken det bl.a. hed:

5) Hosbonden vil efter almindelig Rygte sælge os stykkevis: fordi nu vor allernaadigste Kongen har sørget for at Hosbonden ikke kan ved proforme Kiøb jage os ud og dermed tilskynde os til at betale dyrere, skal nu forøgelse af hoveriet og strængere Arbejde skaffe os appetit, derfor gjør Hosbonden den Anstalt med Hegnet og Steens Rydning, og meere alt for at gjøre os keed af hoveriet og saaledes vise os Vejen til at kiøbe os selv som vi Hiertens gierne ville.⁵²

48. Landvæsenskoret, journal 1789 nr. 1519, Rtk., RA, jfr. note 46.

49. Vedr. bondeklager til arveprins Frederik se f.eks. Landvæsenskoret 1780 journal litr. P nr. 348, 1781-82 journal litr. U nr. 95, 414, 488, 490, journal litr. X nr. 217, 371. Det var til arveprinsen, at Hørsholms bønder ville gå under »oprøret« 1780, se C. Christensen: *Hørsholms Historie* (1879) s. 111ff. Jørgen D. Rasmussen: *Bønderne og udskiftningen* (1977), der skildrer forholdene i det tidligere københavnske rytterdistrikt, viser s. 112ff., at bønderne synes ganske velorienterede om de skiftende politiske konstellationer i styrets øverste top. Om bondefølelser over for kronprinsen, se Niels Blicher: *Topographie over Vium Præstekald* (1795, her efter genoptryk 1924) s. 128f.

50. Edv. Holm: *Kampen om Landboreformerne* (1888) s. 155ff.

51. Anf.arb. s. 38, H.K. Kristensen: *Øster Horne Herred* (1944) s. 144f. Den omtalte artikel kan være A. Hennings: *Iagttagelser paa en indenlandsk Reise 1786*, *Minerva* II, 1786 s. 251-56, 409-58, 560-90, 686-706, III, 1786, s. 35-66, 347-70, der til dels i meget mørke farver skildrer bøndernes kår, jfr. Edv. Holm: *Kampen om Landboreformerne* (1888) s. 189.

52. Hvolgård bønder til Rtk. 29. aug. 1790, *Jysk-fynske landvæsenskotor journalsager 1790* nr. 1550, Rtk., RA. Bønderne henviser til forordningen af 16. jan. 1789, der netop skulle sætte en stopper for omgæelse af livsfæstet, se Hans Jensen: anf.arb. s. 157f.

Hvolgårds bønder var ikke alene om at ønske selvejendom. 1786 var bøndergodset under Skjerrildgård i Bjerger herred bortsolgt, og til den samme år oprettede Kreditkasse, der bl.a. havde til formål at yde lån til fæstebønders køb af deres gårde, kom der frem til 1790 ansøgninger fra følgende godser: Ørnstrup i Vesthimmerland, Refstrup ved Vejle, Herningsholm, Kvistrup ved Struer, Sønderskov ved Vejen, Sindinggård mellem Herning og Holstebro og Vinderslevgård mellem Silkeborg og Viborg. Desuden indkom der ansøgninger fra enkelte bønder, der ønskede at købe deres gårde – i foråret 1790 netop fra en fæster under Hvolgård.⁵³ Alt tyder på, at selvejkøbene atter tog fart sidst i 1780'erne, og f.eks. kunne bortsalg af fæstegods betyde, at de tilbageblevne fæstere mod forordningens bydende blev bebyrdet med de tidligere gårdes andel af hoveriet. Det var i hvert fald bøndernes påstand i forbindelse med arbejdsvægringen på Tuustrup i sommeren 1789.⁵⁴

Den stigende overgang til selveje kunne også indirekte få betydning for forholdet mellem godsejere og fæstere. Når et stadig stigende antal bønder ikke længere var underlagt godsejerne, ikke længere skulle yde hoveri og være underkastet godsejernes og hans funktionærers afgørelser, har det utvivlsomt virket ansporende for fæsterne ved at tilvejebringe et sammenligningsgrundlag med deres egen situation og ved at vise, at det eksisterende godssystem ikke var en uforanderlig tilstand.⁵⁵

Det har antagelig også været en medvirkende faktor, at landbruget efter nogle meget dårlige høstår midt i 1780'erne oplevede nogle gode år med 1789 og 1790. Når man kunne svare afgifter, skatter og måske endog have et overskud, stod bonden stærkere, end hvis han skulle bede om restancer og låne korn til udsæden.

53. Danske referatprotokoller 1786–90, Kreditkassedirektionen, RA. Om kreditkassens udlånsbevillinger til bøndergods se Sigurd Jensen: *Fra patriarkalisme til pengeøkonomi* (1950) s. 35ff., Hans Chr. Johansen: *Dansk økonomisk politik i årene efter 1784 I* (1968) s. 167ff., 288f.

54. Se note 35.

55. Forestillingen om, at man fra en uforanderlig situation var bevæget sig ind i en fase, hvor ændringer ikke blot var mulige, men i kraft af de styrendes/kronprinsens gode hensigter sandsynlige og snart opnåelige, er naturligvis vanskelig at dokumentere på entydig vis, se dog note 137. En lidt senere henvendelse fra fæsterne i Fruering sogn nær Skanderborg afspejler imidlertid denne forestilling, som fragmentarisk og spredt kan genfindes i utallige meningstilkendegivelser fra bønderne i disse år: »Og da vi nu ej allene af Stavnsbaandets Løsning, men endog af mange andre gode Forordninger seer vor allernaadigste gode Konges gunstige Hensigt til Undersaaternes bedste, saa giver det os den allerunderdanigste Tillid, at vore allernaadigste Konge forbarmer sig over os at vi ikke skulle trælde til Død, men at bemeldte Hoverie maatte allerunderdanigst bestemmes taalelig, at vi kunne leve, men ønskede helst om det var mueligt, at vi kunne faae os selv, om vi endog skulle betale mere end dobbelt hvad det har kostet... Fruering bønder til Kongen 10. dec. 1792, Jyskfynske landvæsenskantor journalsager 1792 nr. 1876, Rtk., RA.

Det kan ikke overraske, at man på denne baggrund fra godsejerside så på situationen med betænkelighed. Kancelliets – efter godsejernes opfattelse alt for velvillige – bevillinger af beneficium paupertatis til proceslystne bønder, Rentekammerets stadige henvisning til »Lands lov og ret« i hoverisager, hvor man ønskede hurtig og effektiv afstraffelse af de opsætsige, og hertil Colbjørnsens skarpe justits på ekstrasesionerne i efteråret 1789 har kunnet skabe forestillinger om, at regeringen så at sige faldt godsejerne i ryggen. Dels var der udkommet uheldige og generende forordninger allerede, dels forestod der indgreb på et så afgørende felt som hoveriet. Usikkerheden med hensyn til bønderne og regeringens planer kommer frem i et brev fra ejeren af Søbysøgård på Fyn til grev Fr. Chr. Schack, Giesegård fra foråret 1788. Major Rosenkrantz havde måttet straffe 13 bønder for skovtyveri – »de var reent gale«:

... men det er altsammen intet imod en afgiven geworben Soldat af mit Gods som haver været saare umanerlig grov imod min Ladefoged og mig, til min lyche er de hidsige Aar forbi, saa jeg haver ej talt med Karlen og maalt ham skieppen fuld. Hand haver undsagt min Ladefoged, hugged Skov her i Gaardens Lycher og taget kiepper med sig tillige med mange excesser. Jeg lod ham stævne, men hand mødte ej ved Tinget og lod svare saa groft at Ærbarheden forbyder at nævne det. Hand er nu reist til Kiøbenhavn og trued at anklage mig for Cron Printzen, men jeg er ei bange, jeg haver intet utrættelig handled, og jeg haver skrevet General Ahlefeld til og min Nabo Fabritius haver tilskrevet Karlens Regiments Chef til, saa jeg tænker hand skal have mer ret om, men jeg annoyerer Frere med den Snak, saa meget er vist at blive Subordinationen ej haandhæved, saae ser det galt ud. I Landcommissionen vil de os intet godt...⁵⁶

Grev Ahlefeldt-Laurvig til Langeland gav året efter i et brev udtryk for den samme holdning. Fanden plagede bønderne overalt, og regeringen støttede disse frem for godsejerne. Og den bramfri A.C. Teilmann, Nørholm, der i adskillige indlæg havde kritiseret reformplanerne, beklagede sig i et brev fra sommeren 1790 under en af sine stridigheder med godsets bønder:

Det er ret ilde, at Bønder kan ustraffet lyve for Øvrigheden, saa meget de vilde, thi jeg har i disse Tider hørt og set mange Bønder-Løgne, men endnu ikke set, at nogen derfor er blevet straffet, ja end ikke tilrettesat. Det vil til sidst blive uartige Børn...⁵⁷

56. A. Rosenkrantz til grev Fr. Chr. Schack 26. marts 1788, Fr. Chr. Schacks privatarkiv, RA. 1790 kom det til konflikt over hoveriet på Søbysøgård, Jysk-fynske landvæsenkontor journalsag 1790 nr. 940, Rtk., RA.

57. L. Bobé: Slægten Ahlefeldts Historie VI (1897) s. 78, Vald. Andersen: Udskiftning i Ribershus amt, Fra Ribe amt XVIII, 1973, s. 270. Også Ove Høegh-Guldberg gav, i forsigtige udtryk, over for sine korrespondenter til kende, at han fulgte Landbokommissionens arbejde med betænkelighed og især frygt for, at dens indgriben skulle afstedkomme uro og uheldige følger for forholdet mellem godsejere og bønder, se Historisk Tidsskrift 4. rk. I. 1869, s. 125ff., J.O. Bro-Jørgensen (udg.): anf.arb. s. 377, 384f., 387f., 417, 420.

De 103 jyske godsejeres tillidsskrift

Disse holdninger kom til udtryk i private breve, i pjecelitteraturen og i de førnævnte spredte godsejerhenvendelser til Landbokkommissionen. Men med kronprinsens forestående bryllup med Marie Sophie Frederikke, datter af prins Carl af Hessen i sommeren 1790, indtraf en begivenhed, der kunne befordre en samlet, markant meningstilkendegivelse. En deputation og hyldesterkklæring til det nygifte brudepar fra de jyske godsejere blev den formelle ramme, og en anråbelse af kronprinsens svigerfader om at fremme godsejerens interesser ud fra den almindelig udbredte opfattelse, at prins Carl var modstander af den herskende regeringskreds, blev dens reelle indhold.

På det årlige snapsting i Viborg i juni 1790, hvor det meste af Jylland havde ærinde, havde man de bedste muligheder for at udveksle nyt og sonderestemningen i godsejerkredse. Den kunne næppe være mere positiv i betragtning af, hvad der synes at have været hovedindholdet af snakken mand og mand imellem. Kammerjunker Jermiin, Avsumgård ved Holstebro:

... hørte vel adskillig Tale og Beklagelse over meere eller mindre Tab og Ubehag ligeledes ved Almuens selvraadighed. Af de nævnte Godser erindrer jeg alleene Trusholm, Nøragergaard, Gunderupgaard, Wischum, Lynderupgaard, Ørlevkloster, Eskiær, Kaas, Landting, Ulstrup, Randerup...⁵⁸

mens kammerråd O.J. Søltoft, Tyrrestrup ved Horsens, der i Viborg navnlig havde talt sammen med sin nabo, Beenfeldt til Serridslevgaard, med Secher til Sødringholm og med Mogens Lottrup, Lynderupgård, huskede, at der:

... vel particulièrement af adskillige Jordegodsejere omtalt, hvorledes de havde nu og andre Uroelighed over de Misforstaaelser, som Bønderne paa et og andet Sted havde om de udgangne Forordninger om Landvæsenet, og nogle af dem endog paaført Proces af deres Bønder.⁵⁹

I denne situation var tilsyneladende de første konkrete planer om en deputation til det forestående bryllup drøftet. Nogle havde mere løselig erfaret om planerne, som Hans Henriksen, Høgholt mellem Frederikhavn og Hjørring, der havde hørt, »at Jordegodsejerne sønder paa ville sende en Deputation«,

58. Om kronprinsens bryllup se Edv. Holm: Danmark-Norges Historie VI-1 s. 24ff., 366ff. Vedrørende snapstinget se Hugo Matthiessen: Snapstinget (1946), især s. 107ff., jfr. note 63. Jermiins udtalelse i Bilag til jysk missive af 1790 12. novbr., nr. 134, Da. kanc., RA. Af de i citatet nævnte godser er der ikke i Rtk. landvæsenkontor registreret sager fra Ørlevkloster eller Ulstrup.

59. Bilag til jysk missive 1790 12. novbr. forhørsprotokol s. 65f., jfr. s. 43 (v. Schmidten, Urup).

andre som Colding, Halskær, Wandborg, Kappel og de Hoffmann på Åberg gav Kammerherrerne Beenfeldt og Lüttichau, Åkær, mundtligt tilsagn om deltagelse, mens atter andre igen som brødrene de Thygeson til henholdsvis Matstrup og Bygholm ved Horsens allerede sammen med Beenfeldt og Lüttichau virkede for tilslutning til sagen.⁶⁰

Initiativet lå imidlertid klart hos de to godsejere, Beenfeldt, Serridslevgård, og Lüttichau til Åkær. F.L. Chr. Beenfeldt (1741–1801) var oprindelig officer og havde giftet sig til Serridslevgård. Han var landvæsenskommissær og landstaldmester, og om hans almindelige holdning til reformerne kunne der ikke herske tvivl. Han havde i 1787 udsendt *Samtale mellem trende danske jordegodsejere angaaende nogle af de nye Skrifter i Landbosagen*, der i mangt og meget kan læses som en katalog over konservative godsejersynspunkter vendende sig stort set mod alle forandringer i den bestående tilstand. I øvrigt havde han året forinden været i konflikt med sine hoverigørende bønder.⁶¹ F. Chr. Tønne Lüttichau (1744–1805) var ligeledes oprindelig officer og havde giftet sig til den ret betydelige ejendom, bestående af Åkær og Dybvad hovedgårde med tilhørende over 600 tdr. hartkorn bøndergods. Han var tilsyneladende en urolig personlighed, der let kom i konflikt med sine omgivelser. Han indvikledes ofte i processer, som han regelmæssigt tabte. Med sine bønder lå han i evig kævl, og der var til stadighed sager mellem Lüttichau og hans fæstere til afgørelse i Rentekammerets landvæsenskontor.⁶² Allerede som ung, i 1769, havde han taget til orde om landbospørgsmålet, og i 1786 havde han skrevet mod Martfeldt i anledning af dennes skrift om kornhandelen. En af Johan Bülow's talrige korrespondenter, præsten Laurits Smith i Vejle, havde hurtigt fået opmærksomheden rettet mod godsejeren til Åkær, som han i sine breve skilderede nærmest som skør, men i sommeren 1786 beretter han:

60. Smstds. s. 121 (Henrichsen), 107 (Colding), 136 (Wandborg, de Hoffmann), 37ff., 46ff. (brdr. de Thygeson). Poulsen, Palstrup nævntes som en af de mænd, der havde drøftet deputationen, hvad han i p.m. til undersøgelseskommissionen af 23. febr. 1791, nr. 138, nok vedgik, men med følgende afsvækkelse: »Jeg har nok sidst Snapsting hørt tale om Deputationen, men hvor eller ved hvad Lejlighed eller af hvem kand jeg ej bestemme, da mand i den tid hører adskilligt«.

61. Om Beenfeldts konflikter med sine bønder se landvæsenskontoret 1788 journal nr. 29, 435, 516, 1027, 1731, 1789 journal nr. 700, 1115, 1119. Jfr. Viborg Samler 1792 nr. 13.

62. Jfr. Lüttichaus andel i tilblivelsen af forordningen af 16. jan. 1789, se Hans Jensen: anf. arb. s. 157f. Lüttichau vil sælge bønderne fra, landvæsenskontoret journal 1789 nr. 126, er i strid med fæsterne vedrørende en landsbys udskiftning, da han vil omlægge deres jorder, sammesteds nr. 392, bønderne klager, sammesteds nr. 999, videre bondeklager, Jysk-fynske landvæsenskontor 1790 journal nr. 681, Rtk. nægter at gå ind på Lüttichaus ideer, sammesteds nr. 831, atter bondeklager, sammesteds nr. 997, jfr. note 135 og C.T.F. Lüttichau: Fuldkommen Beviis... (1791) s. 87.

I Snabstinget begave tvende jyske Proprietairer sig til Kammer Herre Lyttichau Tønne fra Aakier og paa det heele Herremands Laugs Vegne aflagde de underdanigst Taksigelse for det hans Naade hade under Navn af Lykke skrevet i Viborgske Samler, samt trøstede ham over den ondsksfulde Lovsang, hvormed han var hjemsogt...

... Men døm en Ven, hvad Slutning man bør gjøre over den heele Hær af jyske Herremænd dersom man kunde supponere dem alle i at tage en Lyttichau som talsmand...⁶³

Men det var netop, hvad de gjorde fire år efter!

Snapstinget havde strakt sig over nogle dage sidst i juni måned, og i de følgende uger blev deputationsplanen spredt fra herregård til herregård. Særlig Beenfeldt var energisk for at udbrede kendskabet til ideen og skaffe tilslutning til en henvendelse, der kunne »udvirke een eller anden Forandring i det som det kunde synes fordeeltigt for det Almindelige i de nyere Anordninger om Landbovæsenet«. ⁶⁴ Det var til gengæld Lüttichaus opgave at udforme indholdet af denne meningstilkendegivelse fra de jyske godsejere, og han forfattede en tysksproget redegørelse for godsejernes synspunkter, som skulle overrækkes prins Carl i forbindelse med deputationens foretræde i Slesvig. ⁶⁵ Den udfærdigede skrivelse blev fremlagt en dag i juli på Stenballegård, hvor baronesse Sophie Magdalene Krag-Juel-Wind, enke efter justitiarius i Højesteret Jens Krag-Juel-Wind, residerede om sommeren. Hendes modsætningsforhold til regeringskredsen var velkendt og i kraft af hendes rang og sociale placering ikke uden betydning. ⁶⁶ Foruden enkebaronesse Krag-Juel-Wind var ved denne lejlighed til stede generalkrigskommissær U. Chr. von Schmidten til Urup og Møldrup-Kroggård, de to brødre de Thygeson, kammerherre Gersdorff til

63. Axel Linvald: Tønne Lüttichau og hans Stilling til Landbospørgsmaalet 1769, Historisk Tidsskrift 8. rk. I, 1907-08, s. 69-80, der ikke giver noget sympatisk indtryk af L., se heroverfor dog Hugo Matthiesen: En greve. Jørgen Scheel til grevskabet Scheel, stamhuset Gl. Estrup samt Ulstrup (1768-1825) (1954) s. 49ff. J.H. Bang (udg.): Laurits Smiths Breve til Johan v. Bülow, Sorø akademi Indbydelsesskrift til Eksamen 1877 s. 38ff., 58, 1878 s. 16f., 22, 29, 31 (citater).

64. Bilag til jysk missive 1790 12. novbr. forhørsprotokol s. 43 (v. Schmidten, Urup), 65 (Søtoft, Tyrrestrup), 79 (Marcussen, Isgård og Quelstrup), 82 (Secher, Kierbygård), 91 (v. Folsach, Gjessinggård), 111f. (Lange, Bratskov), jfr. nr. 13. Bodil Hoffgaard de Lichtenberg til Beenfeldt 1. juli 1790 (citater), jfr. 14. aug. 1790 nr. 50, 53, 67.

65. Efter Lüttichaus oplysninger i Fuldkommen Beviis... (1791) s. 47, kom protesten mod forordningen af 11. juni 1788 om kvæghandelens frigivelse ind i fremstillingen efter anmodning fra godsejere i Vestjylland, jfr. Gersdorff Teilmann til Beenfeldt 7. aug. 1790. Øllgaard, p.m. af 6. aug. Bilag til jysk missive 1790 12. novbr. nr. 51 og 52.

66. Bilag til jysk missive 1790 12. novbr. forhørsprotokol s. 37ff. (de Thygeson, Matstrup), 53f. (Gersdorff, Merringgård-Ussinggård). Om fru Krag-Juel-Winds stilling se note 10. Edv. Holm: Danmark-Norges Historie VI-1 s. 16, hvor det noteres, at hun tilhører en hoffet nærtstående kreds, Chr. B. Reventlow: anf. arb. s. 120: »en vis Dame, der er dig vel bekient, har sammenlignet min Mand (C.D. Reventlow) med Ravillac« er K.-J.-W.

Merringgård og Ussinggård, naturligvis Lüttichau og Beenfeldt – og J.O. Schack-Rathlou, der efter sin fratræden stadig opholdt sig på Rathlousdal. De tilstedeværende repræsenterede egnens største besiddelser og var ligeledes i henseende til rang og stand de lokale spidser. Alle de nærværende underskrev Lüttichaus skrivelse med undtagelse af den forhenværende statsminister, der dog lovede at støtte alt, hvad der kunne gavne godsejernes sag.⁶⁷

I de følgende uger rundsendtes det tyske skrift for at få underskrifter og tilføjede to lister, hvor underskriverne kunne votere for medlemmerne af den deputation, der skulle tage til Slesvig. Atter synes Beenfeldt at have været organisatoren af den praktiske side af aktionen med at få tilsagn om deltagelse og få underskrifter eller fuldmagter til at sætte navne under. I Vestjylland var ejeren af Volstrup, M. Skow behjælpelig ved at sende ham en fortegnelse over de godsejere, der havde undertegnet protesten mod forordningen af 16. januar 1789, og besidderen af Bjørnsholm, P. Lassen, sørgede for at få underskrifter på voteringslisten i det nordlige Jylland.⁶⁸ Endnu 23. juli var Lüttichau usikker på, om man fik »pluraliteten« – altså mere end halvdelen af godsejernes tilslutning – og 10. august var voteringslisterne ikke returneret.⁶⁹ En voteringsliste med 45, der havde stemt, kom imidlertid tilbage, og stemmerne samlede sig her først og fremmest om Lüttichau, og derefter om A.C. Teilmann, der netop var død i de samme dage, Beenfeldt og med nogle spredte stemmer på Schack-Rathlou og Gersdorff.⁷⁰

Den endelige henvendelse fik i alt 103 underskrifter; antallet af godsejere i Jylland var ca. 260. Underskrifterne var tilvejebragt på forskellig vis, nogle havde selv underskrevet, adskillige havde givet skriftlige eller mundtlige fuldmagter til Beenfeldt, og det må anses for sikkert, at initiativtagerne for at få størst muligt antal underskrifter har tolket tilsagn og fuldmagter meget vidtgående. Kort før deputationen – det blev Beenfeldt og Lüttichau – skulle afgå, fik den første et brev fra forvalteren på Bidstrup, Bagge Lihme, om de seneste fuldmagter, der var skaffet frem:

... og hvad hr. de Jesperson angaaer, veed jeg, at hans Bønder har foraarsaget ham mange Fortrædeligheder som let opkommer derover, at Bønderne gjøre sig urigtige

67. Bilag til jysk missive 1790 12. novbr. 1790 forhørsprotokol s. 40, jfr. J.S. Møsting til Johan Bülow 2. marts 1791, Bülow's samlinger, Sorø (Film i RA).

68. Bilag til jysk missive 1790 12. novbr. nr. 11 og 131, jfr. forhørsprotokollen s. 101, 106, 110.

69. C.T.F. Lüttichau til Jørgen Scheel, anf. datoer, Jørgen Scheels privatarkiv, RA.

70. Bilag til jysk missive 1790 12. novbr., opgørelse over voteringerne, jfr. Rested og Thestrup til Da. kanc. 7. dec. 1790, Indlæg og koncepter til breve, nr. 4196 Danske kanc., RA. A.C. Teilmann døde 27. juli 1790.

Begreber om de nye Anordninger – saa der er aldeles ingen tvivl paa, at han jo istemmer med de øvrige Proprietairer.⁷¹

Den geografiske fordeling af underskrifterne viser størst tilslutning i det centrale og sydlige Nørrejylland. For de senere Skanderborg og Viborg amter er mere end halvdelen af godsejerne repræsenteret, mens Århus, Randers, Vejle og Ribe amter har netop halvdelen som underskrivere. For det senere Ringkøbing amts vedkommende er tallet 14 af 33, for Ålborg amts 10 af 33, for Hjørring amts 7 af i alt 34, mens kun 2 af det senere Thisted amts 27 godsbesiddere var blandt »tillidsskriftet«s 103.⁷²

Den svagere repræsentation fra de nordlige amter betyder, at de helt »små« godsejere ikke tæller ret stærkt blandt underskriverne, hvor kun 4 har under 200 tdr. hartkorn, mens der i Jylland var omkring 25 godser af denne kategori. I den modsatte ende af skalaen er repræsentationen ligeledes beskeden. Af de fire nørrejyske grevskaber (Schackenborg ikke medregnet) var kun Scheel med, og af de fem baronier kun Villestrup. Der var dog en række navne, hvis hartkornsbesiddelse var betydelig; grevskabet Scheel omfattede ca. 2500 tdr. hartkorn, grev Marcus Gerhard Rosencrone ejede ca. 2200 tdr. htk. i Jylland alene, de flere gange nævnte brødre de Thygeson ejede henholdsvis 1800 og 1100 tdr. htk., geheimeråd M.V. Hvidtfeldt til Clausholm 1400 tdr. htk., fru Krag-Juel-Wind til Stensballegård med flere gårde omtrent det samme, og i Himmerland havde justitsråd M.P. Marcussen tre gårde med godt 1100 tønder hartkorn.

I henvendelsen havde Lüttichau noget uforsigtigt slået på »den kongelige Naade, som vore Forfædre med Opofrelse af Liv og Blod har erhvervet sig«, hvilket måtte indebære, at underskriverne var af gamle, adelige slægter. 47 af de 103 var adelige, men adskillige af disse adelskaber var erhvervet enten af underskriveren eller dennes fader. Karakteristisk noterer grevinde Reventlow, da navnene kom frem, om en af de mere prominente personer, »Rosencrone nee Londemann«!⁷³

71. Bagge Lihme til Beenfeldt 13. aug. 1790. Bilag til jysk missive 1790 12. novbr. nr. 149.

72. Svend Møller og Ib Olsen: anf.arb. s. 91ff. Tillidsskriftet, således som det offentliggjordes af Colbjørnsen, har to gange anført Wandborg til Kappel, hvor den ene er fejl for ejeren af godset Kås i Salling, P. Wandborg.

73. Svend Møller og Ib Olsen: anf.arb. s. 91ff. Samme undersøgelse belyser ligeledes indgående de familiemæssige forbindelser mellem adskillige af underskriverne, således var både Beenfeldt og Lüttichau nært knyttet til betydelige godsejerslægter. Grevinde Reventlows bemærkninger i Chr. B. Reventlow: anf.arb. s. 158. Den aristokratfjendtlige Colbjørnsen lod naturligvis ikke tillidsskriftets påstand ligge, men benytter den til et glimrende udfald i sine Betragtninger: »... de selv ere Bønders Afkom, uagtet deres nærmeste Forældre kunne, som Apothekere, Forpagtere, Forvaltere, eller deslige, have havt Leilighed til at er-

De 103 underskrifter knyttede sig til en skrivelse, der efter de sædvanlige underdanige indledningssætninger rummede en stærk kritik af de netop foregående års lovgivning på landboområdet. Indholdet kan kort sammenfattes til følgende: Der er optrukket et uvejr over Danmark, hvis udbrud vil ramme godsejerne, gribe ind i deres rettigheder, indskrænke deres friheder og overhovedet medføre ruin for disse og for landet. De allerede skete skridt i denne retning og frygten for yderligere krænkelser knytter sig til landbolovgivningen, der på en uheldig vis forandrer de hidtidige bestående tilstande, der i Chr. V's Danske Lov havde et så glimrende udtryk. Herefter rettes kritikken specifikt mod de enkelte forordninger. Forordningen af 8. juni 1787 er tilkommet uden indsigt i forholdene. Den vil føre til øgede byrder for både godsejere og bønder, og for de første vil opfyldelsen af forordningens krav kunne føre til økonomisk ødelæggelse. Forordningen af 11. juni 1788, der ophævede godsejernes privilegium på at stalde øksen, vil ligeledes ramme hårdt de godser, der er afhængige af denne indtægtskilde. Tidligere var køberne tvunget til at købe stude på hovedgårdene, nu trykkes priserne af ikke fuldvoksne stude, som bønderne sælger. Man lykønsker ganske vist bønderne med den frihed, der er tilstået med forordningen af 20. juni 1788, men den har haft uheldige følger med hensyn til tjenestefolkene. De rømmer de egne, hvor der er hårdt brug for medhjælp, og det kniber med at få folk til at fæste ledige gårde i de mere ufrugtbare dele af Jylland. Det var ønskeligt, at denne forordning kunne ændres, så den kom i overensstemmelse med de eksisterende vilkår på landet. Forordningerne af 16. januar 1789 og 19. marts 1790 er krænkende indgreb i godsejernes velerhvervede ejendomsrettigheder; den sidste yderligere en uheldig begrænsning i retten til at slutte aftaler mellem frie parter.

Derefter opregnes de ulykker, der allerede er overgået godsejerne. Nogle har måttet sælge deres godser med tab, som man sætter til 16 millioner rigsdaler, hvis prisnedgangen slog igennem for samtlige ejendomme. Godsejerne skades ved formaliteterne i rettergangssager, idet de ideligt udsættes for årelange processer, og deres modparter alt for ofte bevilges beneficium paupertatis. Godsejerne angribes i skrift og tale fra alle sider, og det er blevet herskende op-

hverve sig Formue. Iblandt dem af Adel findes der heller ikke flere, end 4, eller i det højeste 5 Navne, som vore Aarbøger have antegnet med Hæder ... Hvorfor skiule I Eder aldeles bag Eders Fædres Skjoldmærker? Hvorfor opvise I ikke tillige egne Fortjenester, at vi ogsaa, for disse, kunne ære Eder? Men – de Bønder som boe iblandt Eder, have ikke ogsaa deres Fædre fulgt Eders i Striden og opofret deres Blod for Landet? Bør da ikke ogsaa disses Sønner som endnu staae færdige til at vove deres Liv for Kongen og Fødelandet, og til at værne for Eders Eiendomme, imedens de fleste af dem, der eie Godser, sidde hiemme i Fred, bør ikke disse, siger jeg, i det mindste have Adgang til Borger-Ret iblandt Eder?«, anf. skrift s. 41.

fattelse endog blandt landets højeste mænd, at de skal nedtrykkes, og bønderne ophjælpes. Bønderne er blevet opsætsige, proceslystne, og deres ulydighed retter sig endog mod amtmændene, og man noterer, hvilke perspektiver, det fremkalder, og erindrere samtidig om tildragelserne i Frankrig. Kærlighedsbåndene mellem godsejere og bønder var som følge heraf overrevne. Godsejerne beder på baggrund af disse forhold ikke om at nyde nogen forret, men alene om at blive sikret i deres nedarvede og velerhvervede rettigheder, at man må afvise fra tronen de ildesindede rådgivere, der vil nedtrykke en del af undersåtterne for at ophjælpe en anden, og endelig runder Lüttichau af med at konstatere, at man ikke bør bebrejde godsejerne den dristighed, de her viser, men at de burde være blevet bebrejdet, hvis de ikke fremkom med disse forhold, da sagen angår hele landet og efterkommerne.⁷⁴

Lüttichau havde som tidligere nævnt forfattet henvendelsen på tysk, og det var tanken, at den skulle tilstilles prins Carl af Hessen. Fru Krag-Juel-Wind anførte imidlertid, og heri blev hun støttet af grev M.G. Rosencrone, som hun holdt informeret, at det kunne blive opfattet uheldigt, om man ikke tillige henvendte sig til kronprinsen, hvis bryllup var anledningen til deputationen. Beenfeldt fik en kopi af det tyske skrift fra Lüttichau og oversatte dette, hvorpå han selv, Lüttichau, og baronesse Krag-Juel-Wind underskrev det i lighed med, hvad der var sket tidligere med den tyske udgave. De øvrige underskrifter overførte Beenfeldt og hans tjener, Alberg, fra forlægget.⁷⁵

Kronprinsens bryllup fandt sted 31. juli, hvorefter det nygifte par opholdt sig på Louisenlund i nærheden af Slesvig. Deputationen ankom til byen 16. august, og to dage efter fik den foretræde. Prins Carl skulle efter deputationens egen opfattelse have givet dem og deres ærinde en positiv modtagelse, derimod fremgår det klart af Beenfeldts rapport, at kronprinsens holdning vel havde været nådig, men i realiteten havde indeholdt en klar afvisning af andragendet, og da deputationen mundtligt havde uddybet deres besværinger, havde han stået fast på den holdning, der var kommet til udtryk gennem lovgivningen.⁷⁶

74. Aftrykt i Colbjørnsens Betragtninger s. 4-28, original i Bilag til jysk missive 1790 12. novbr.

75. Bilag til jysk missive 1790 12. novbr., forhørsprotokol, jfr. M.G. Rosencrone til undersøgelseskommissionen 18. dec. 1790, nr. 37.

76. Edv. Holm: Danmark-Norges Historie VI-1 s. 371ff., jfr. samme: Den offentlige Mening... (1888) s. 16ff. Minerva, okt. 1790 s. 124-36, 394-98 (Beenfeldts rapport om audiensen), C.T.F. Lüttichau til Jørgen Scheel 17. aug. 1790, Jørgen Scheels privatarkiv, RA. En kyndig redegørelse for sagens forløb fra dette tidspunkt giver Rasmus Nyerup – formentlig – som indledning til en stor anmeldelse af de i de efterfølgende måneder udkomne pjecer, Københavnske lærde Efterretninger 1791, s. 118-23, 129-40, 161-73.

Tillidsskriftet rygtes

Beenfeldt og Lüttichau var dog ikke til sinds at lade det blive ved overbringelsen og den modtagelse, man havde fået. På hjemvejen lod man aviserne få underretning om sendefærden og den nådige modtagelse, der var blevet den til del. Fra Haderslev oplyste Odense Avis nr. 68 (23. august) om forløbet, og Den Viborg Samler nr. 35 (29. august) kunne »fra Landet« berette, at deputationen var vendt hjem. Lüttichau bad umiddelbart efter hjemkomsten – efter råd fra Schack-Rathlou – grev Jørgen Scheel om at indrykke en beretning i Hamburg-aviserne, mens Beenfeldt 26. august fra Serridslevgård sendte en rapport om forløbet til Rosenørn, Katholm, som denne skulle viderebefordre til »hastigste Gennemlæsning og videre Befordring med den fornødne Forsigtighed, fra Ejer til Ejer og ikke til Fuldmægtige«. ⁷⁷

Hvad Beenfeldt og Lüttichau i første omgang ønskede at meddele andre end underskriverne var alene, at en deputation fra de jyske godsejere havde lykønsket kronprinsen i anledning af dennes bryllup, og at den var blevet nådigt modtaget, men efterhånden blev indholdet af »tillidsskriftet« kendt i videre kredse. Højesteretsassessor P. H. Graah er tillagt forfatterskabet til pjecen *Noget om Formælingen, samt den Ditto Dato i samme Anledning til Kronprindsen detacherede jyske Ambassade i et Brev til en Ven udenlands*, i hvilken selve henvendelsen omtales, at den repræsenterer 80 jyske godsejere, og at den munder ud i »Ikke mindre, som Rygtet siger, end at Kongens nuværende Raadgivere maatte eloignerer fra Tronen«. ⁷⁸ Senere blev sagen omtalt i N.D. Riegels' to skrifter, dels i *Frimodige Tanker om Indtoget*, dels i *Julemærker fra landet og Byen*. Også i P.A. Heibergs i september udkomne hæfte af *Rigsdalersedlens Hændelser* omtales de jyske proprietærers henvendelse til kronprinsen – her i fabelens form. Både Riegels og Heiberg synes at have haft omtrent samme grundlag som Graah for deres fremstilling, nemlig mere eller mindre præcise efterretninger om tillidsskriftets indhold og antallet af underskrivere. ⁷⁹ Lüttichau lod ikke de kritiske bemærkninger gå upåagtet hen, men svarede anonymt i *Svar til Forfatteren af Rigsdalersedlens Hændelser* Hei-

77. C.T.F. Lüttichau til Jørgen Scheel 26. aug. 1790, Beenfeldts følgeskrivelse til rapporten i Bilag til jysk missive 1790 12. novbr.

78. Anf. skrift s. 6f. Forfatterskabet noteret på Det kgl. Biblioteks eksemplar og anført af Erslew, I s. 503. Graah dømte i sagen mellem Colbjørnsen og Lüttichau, se Troels G. Jørgensen: anf. arb. s. 183f. (»... man mærker stærk Interesse for Landbosagen...«) og fremdeles dette arb. s. 59.

79. Riegels: anf. skrifter s. 16 og 63f., Heiberg: anf. skrift II s. 287f. Begge forfattere synes, efter henvisningerne til dem i privatbreve, at have været meget læste, se f.eks. P. Schønning til C. Schønning 26. okt. 1790, Schønning, 26, 4°, Det kgl. Bibl., grevinde Sophie Schulin til geheimekonferensråd Fr. Carl von Warnstedt 15. okt. 1790, Schulinske familiepapirer, Frederiksdal.

berg og i anden udgave af samme pjece også Graah. Han var skarpere over for den sidste og rettede i øvrigt tallet 80 til over 100, men Graah var også i sin fremstilling kommet nærmest ved det passerede.

I *Aftungen Erindring til Forfatteren af Frimodige Tanker* replicerede han til Riegels, og Lüttichau oplyste her, at:

Ikke alleene de Jyske Jordegods-Eiere, men alle i Fyhn, Sielland, Lolland, Møen og paa Langeland, ligesom de fleste Kiøbstæder ere af samme Meening...⁸⁰

Konkrete oplysninger om det overbragte skrifs indhold savnedes imidlertid stadig, og det kan ikke undre, at en lille to-siders pjece efterlyste yderligere information – læs offentliggørelse af tillidsskriftet – af hensyn til publikum.⁸¹

Nogle var dog underrettet, og blandt dem var fhv. statsminister Fr. Chr. Rosenkrantz, der i et brev til Lüttichau gav udtryk for uforbeholden sympati for aktionen og støtte til godsejerne.⁸² Få dage efter fandt indtoget i København sted, og man tør formode, at afskrifter og beretninger ved denne lejlighed er blevet spredt i københavnske kredse og blandt de mange tilrejsende. Snart var indholdet almindelig kendt gennem kopier, og f.eks. nævnte H.H. Eickstedt, Boltinggård i oktober i et brev til Johan Bülow, at afskrifter cirkulerede på Fyn. Da man siden bebrejdede Colbjørnsen, at han havde ladet tillidsskriftet aftrykke i sin pjece, noterede en Colbjørnsen-sympatiserende forfatter: »Var ikke en Afskrift af Klagen næsten i hver Mands Haand?«⁸³ At aktionen hen mod slutningen af september måned har været almindelig kendt i København, tør sluttes af fjerde vers af P.A. Heibergs bekendte »*Indtogsvise*«, der blev afsunget ved en festlighed på Skydebanen 25. september:

Her man despotiske Satser ej lærer,
Lighed blandt Mennesker drive vi paa,
og ej som Jydernes Proprietærer
ønske os Slaver og Bønder at flaa.
Skal vi os føde,
Agerens Grøde
vi ej som Dosmere øde.⁸⁴

80. Anf. skrift s. 5.

81. Til Efterretning for Forfatteren af Kritik og Antikritik, 1790.

82. Fr. Chr. Rosenkrantz til Lüttichau 12. sept. 1790, Bilag til jysk missive 1790 12. novbr., nr. 10.

83. Lüttichau: Fuldkommen Beviis... (1791) s. 96, Københavnske lærde Efterretninger 1791 s. 161, H.H. Eickstedt til Johan Bülow, dat. okt. 1790, Bülows samlinger, Sorø (Film RA), (Jørgen Hansen): Breve angaaende de saa kaldede billige Erindringer under D.N. Reiersens Navn og Kammerherre Lüttichaus Skrivt kaldet Fuldkommen Beviis af en Embedsmand i Fyen (1791) s. 12.

84. Fr. Bajer: Nordens politiske Digtning 1789–1804 (1878) s. 26ff., jfr. om klubbernes betydning J.H. Monrad: Den københavnske klub 1770–1820 (1978), passim.

Sidst på samme måned gav embedsmanden J.P. Rosenstand-Goiske i sine »Maanedlige Efterretninger« en omtale af de jyske godsejeres henvendelse og fastslog her, at der ikke var tale om en afsluttet tildragelse:

Man ønsker denne Forestilling trykt, og det er sagt, at den bliver udgivet af General-prokurøren med hans tilføjede Besvarelser. – Ogsaa siger man, at Deputationen endnu en Gang vil indlevere sin Forestilling. Almindeligt bliver det fortalt, at der som de Deputerede havde indfundet dem paa Comoedien, da Solemniteten i Anledning af Formælingen blev holdet, vilde nogle af Parterret paa en ikke høflig Maade bedt dem drage sig tilbage. Hvorledes det end er eller ei saa maatte man kun see med et halvt Øie, naar man ei bemærkede at denne Sag førte nogen Partiaand i Staten endskiønt vi haabe og ønske uden synderlig Virkning.⁸⁵

Regeringens og Colbjørnsens udspil

Fra regeringens side var man heller ikke indstillet på at lade de jyske godsejeres protest mod landboreformerne gå upåagtet hen. Fra kronprinsen var tillidsskriftet blevet overgivet til Danske kancelli, der 9. oktober udbad sig Landbokommissionens betænkning i sagen. Sagen var til behandling på to møder, henholdsvis 19. og 25. oktober, hvor Colbjørnsen, der samme forår var fratrådt som kommissionens sekretær, synes at have været den udfarende kraft og bl.a. fremlagt to skrivelser, hvori henholdsvis kammerråd Secher, Sødringholm og landsdommer, kammerherre Frands Thestrup, Mariager kloster, afviste at have haft noget med skrivelserne at gøre og altså benægtede at have sat deres navne under.⁸⁶ Kommissionens betænkning forelå 27. oktober og rummede ikke overraskende en fuldstændig afvisning af klagerne. Man – og formodentlig har Colbjørnsen været den egentlige forfatter til betænkningen – gendrev punkt for punkt kritikken af de enkelte forordninger og tog bestemt afstand fra de mere almene klager, tillidsskriftet indeholdt.⁸⁷

Med udgangspunkt i Landbokommissionens betænkning udfærdigede Colbjørnsen 4. november kancelliets forestilling, som blev lagt til grund for den kongelige resolution af 12. november. Der var indkommet endnu en benæg-

85. J.P. Rosenstand-Goiske: *Maanedlige Efterretninger*, okt. 1790.

86. Landbokommissionen af 25. aug. 1786, forhandlingsprotokol møder 19. og 25. okt.

87. Landbokommissionen af 25. aug. 1786, bilag til forhandlingsprotokollen nr. 160–164b. Edv. Holm: *Kampen om Landboreformerne* (1888) s. 208 tillægger, med henvisning til en koncept med C.'s håndskrift i pakken 1786–97 Diverse dokumenter, dels hidrørende fra Reventlowske og Wormskioldske papirer, dels afleverede fra Etatsråd Zeuthens bo. (Vejl. arkivreg. XII 432.9) Colbjørnsen forfatterskabet til kommissionens betænkning, mens Hans Jensen med vanlig overfladiskhed henfører den til Zeuthen, der naturligvis har renskrevet betænkningen i sin egenskab af kommissionens sekretær, *anf. arb.* s. 175. Holms iagttagelse er korrekt, og i øvrigt taler alle omstændigheder, herunder den prægnante udformning af svaret for at pege på Colbjørnsen som forfatter. I betænkningens tekst henvises såvel til Colbjørnsen som til Zeuthen i »jeg«-form.

telse af en underskrifts ægthed – denne gang fra justitsråd Jens Nellemann, Lerbæk – og Landbokommissionens nyudnævnte sekretær, assessor P.C. Zeuthen, havde kunnet oplyse, at gods- og ejernavn i et tilfælde, hvor han i september havde besøgt samme gård, ikke var korrekte. Colbjørnsens konklusion havde således kunnet samle sig om to forhold: »formastelige Udtrykke imod Deres Majestætes Lovgivning« og de mistænkelige omstændigheder omkring underskrifterne.⁸⁸

Den under 12. november faldne kongelige resolution lød for hovedstykkets vedkommende:

Da der under adskillige Jordegodsseieres Navne i vort Land Nørrejylland er bleven indgivet Klage til Vor elskelige Kiære Søn ... hvori de uden Grund og paa en strafværdig Maade haver formastet sig til at angribe vore i de seenere Tider udgivne Anordninger og Bestemmelsen af Jorddrotternes Rettigheder og Pligter; Og Vi, ved at lade Os dette Klageskrift allerunderdanigst forelægge, tillige ere komne i Erfaring om, at adskillige af dem, hvis Navne derunder findes tegnede, benægte, at have skrevet samme, eller givet deres Minde til Underskrifterne; Saa er hermed Vor allernaadigste Villie og Befaling, at Du Justitsraad Rasted og Du Assessor Thestrup sammentræde i en Commission, for at undersøge Fremgangsmaaden med foranførte Klage ... hvilke der have givet Anledning til samme; af hvem den er forfattet; hvorledes det er tilgaaet med at samle Underskrifter; om dertil har været indbudet, og da af hvilke, og ved hvilke. Endeligen hvorledes det forholder sig med de derunder tegnede Navne; hvor mange af disse der ere skrevne enten af Vedkommende selv, eller med deres Minde; og naar det maatte befindes anderledes, da hvo eller hvilke der have sat disse Navne derunder, med videre, som kunde give Anledning til at see oplyst, til nøiagtig Kundskab om den heele Sags Sammenhæng.⁸⁹

Samtidig med at dette udspil forberedtes, arbejdede Colbjørnsen med en kommenteret udgivelse af tillidsskriftet, således som allerede J.P. Rosenstand-Goiske kunne oplyse det ved udgangen af september. 13. oktober havde orlogskaptajn Peter Schiønning, Vordingborg, fået underretning om Colbjørnsens planer, og 23. oktober skrev sekretær Kierulf, der meddelte Thestrups benægtelse af sin underskrift, til generalprokurøren:

Da jeg ved, Deres Velbaarenhed lader trykke den bekiendte Forestilling fra endeel af de jyske Proprietairer til Hans Kongelige Højhed Kronprindsen tilligemed deres Besvarelse paa samme ...⁹⁰

88. Koncepter og indlæg til jyske tegnelser 1790 nr. 219. Colbjørnsens ansvar for udformningen er her utvetydig, afslutningen med de afgørende konklusioner om de falske underskrifter og hele sagens strafværdige karakter er separat formuleret og skrevet af Colbjørnsen og vedhæftet den øvrige del af koncepten, hvor sagen og Landbokommissionens betænkning er refereret. Jens Nellemann til Colbjørnsen 29. okt. 1790, sammesteds.

89. Trykt i J.M. Schönheider: *Proceduren for Høiesteret* (1791), s. 62ff.

90. P. Schiønning til C. Schiønning 13. okt. 1790, Kierulf til Colbjørnsen 23. okt. 1790, Koncepter og indlæg til jyske tegnelser 1790 nr. 219.

En af de sidste dage i oktober – Edvard Storm noterer i sine dagsnotitser 29. oktober – udkom så Colbjørnsens 88 sider store pjece, *Betragtninger i Anledning af eendel jyske Jorddrotters Klage til Hs. Kgl. Høihed Kronprindsen over deres Eiendommes Krænkelse, ved Forordningen om Bondestandens Frigivelse fra Stavnsbaandet til Godserne, og de flere udkomne Lovgivelser, Om Bøndernes Rettigheder og Pligter*. Fremstillingen er således disponeret, at tillidsskriftet er trykt med latinske bogstaver på venstre side (med udhævelser af særligt angribelige passager), mens Colbjørnsens kommentar følger på højre; dog fylder disse langt mere end godsejerhenvendelsen, så sidste halvdel af skriftet har Colbjørnsens tekst på begge sider.⁹¹

I den samtidige debat, som Colbjørnsens *Betragtninger* afstedkom, diskuterede man, om han havde været berettiget til at offentliggøre de jyske godsejeres til kronprinsen indgivne tillidsskrift. De skribenter, der støttede godsejerne, mente, at Colbjørnsen her havde handlet uberettiget, mens det til gengæld fra den modsatte side blev hævdet, at andragendet ifølge dets indhold ville indgå i Landbokommissionens forhandlinger og altså ville blive trykt under alle omstændigheder, og videre, at de mange afskrifter, der kendtes af tillidsskriftet, forhindrede, at man kunne tale om en privat, fortrolig henvendelse fra en gruppe undersætter til kronprinsen.⁹² Eftertiden har bedømt *Betragtninger* ret kritisk. Edvard Holm fandt Colbjørnsens polemik utilstedelig for visse deles vedkommende, og Hans Jensen var afvisende over for ting i hans argumentation, mens Troels G. Jørgensen beklagede, at advokaten havde taget magten fra generalprokurøren og atter retoren fra advokaten.⁹³

Colbjørnsen indleder sin pjece med at nævne, at det er som »Mand i Staten og som Sandheds Ven«, han tager ordet, og han opfordrer klagerne til at »fremtræde med mig for alle tænkende og retskafne Mænds Domstol«. Der har cirkuleret adskillige afskrifter, og en sådan kom ham i hænde og er udgangspunktet for hans skrift. Det virker som om Colbjørnsen her søger at lægge afstand til sine embedsstillinger.⁹⁴ Og efter denne introduktion, hvor Col-

91. Edv. Storm: Optegnelses- og Regnskabsbog, Ny kgl. saml. 1390e. 2°, Kjøbenhavnske lærde Efterretninger 1791 s. 161 har datoen 23. oktober, og Minervas oktoberhæfte 1790 har s. 116 en kort omtale af skriftet.

92. Til brug for sin procedure under den senere retssag indhentede kammeradvokat Schönheider en bekræftelse fra Landbokommissionens sekretær Zeuthen på, at tillidsskriftet tillige med kommissionens betænkning skulle trykkes – hvad i øvrigt aldrig skete! Joh. Martin Schönheider: Proceduren for Høieste Ret i Sagen anlagt af .. Christian Colbjørnsen imod Kammerherre Christian Friederich Tønne Lüttichau... (1791) s. 76.

93. Edv. Holm: Kampen om Landboreformerne (1888) s. 208ff., Hans Jensen: anf. arb. s. 175f., Troels G. Jørgensen: anf. arb. s. 167ff.

94. Edv. Holm: Ovenn. arb. s. 208 anfører, at Colbjørnsen fik kronprinsens samtykke til offentliggørelsen af tillidsskriftet, en påstand, Troels G. Jørgensen: anf. arb. s. 167 tydeligvis stiller sig tvivlende overfor. Der foreligger da heller ikke dokumentation for Holms på-

bjørnsen har manøvreret sig ud i en position, hvor han står frit, tager han så fat på at tilintetgøre tillidsskriftet og dets underskrivere. Sætninger og afsnit af de jyske godsejeres henvendelse tages ud og kommer under en behandling, hvor intet virkemiddel spares: ironi, patos, påvisning af faktiske fejl, kombineret med latterliggørelse, velberegnete gentagelser af de mest åbenlyst angribelige påstande; således optræder påkaldelsen af forfædrenes opofrelse af liv og blod ikke mindre end tre gange i velturnerede sammenhænge. Foregiven manglende forståelse af påstande bliver hurtigt afløst af afsløring af selviske hensyn og fører prompte over i kontraangreb. Der skal her anføres et par enkelte eksempler på Colbjørnsens fremgangsmåde:

Tillidsskriftet:

I alle andre Lande, og hidindtil i vort kiere Danmark, har enhver af Landets Indvaanere havt lige Adgang til Lovens Retfærdighed. Den Rige, ligesaavel som den Fattige i Landet; Husbonden ligesaavel som Bonden har tordet fremstille sig for Domstolene, med lige Adgang til Ret; men i de nyere Tider har det næsten været et Valgsprog iblandt alle, endog nogle af Statens udmærkede Mænd, at Bondestanden skulde ophielpes, og Jordegods-Eierne nedtrykkes.

Som en Følge af de herudi omtalte allernaadigste Anordninger, er den nøie Forbindelse, og de kierligheds-Baand, som tilforn forenede Bondens Tillid til sin

Colbjørnsens kommentar:

Birkedommerne ere dog i det mindste (uagtet det heder: Alle) undtagne fra denne fornærmelige Beskyldning, da disse vælges og beskikkes af Birke-Patronerne selv, som i de ældre Tider have fundet Middel til at sætte sig i Besiddelse af denne Majestæts Rettighed, der, efter sin Natur, burde tilhøre Regenten og være uadskillelig fra den øverste Magt, i hvis Navn Retterne holdes. Paa Landsdommerne kan vel ei heller denne Bebreidelse egentligen være sigtet efterdi det største Antal af disse selv ere Godseiere, og følgelig ikke kunne mistænkes for Partiskhed og Fordom imod deres Medbrødre.

Der er altsaa ingen anden tilbage, end Høieste Ret, hvor Valgsproget skulde være dette, at en heel Klasse af Borgere i Staten bør nedtrykkes! Frygte I ikke, ubetænksomme Jorddrotter! for at høre Lovens Røst for denne Domstol!

... de (Anordningerne) have betaget den gode Jorddrot den Krænkelse, at synes Plagfoged, og den onde Magten til at være det. Klagerne skal ei heller kunne

stand, men som Troels G. Jørgensen anfører, blev hans handling ikke desavoueret, se dog dette arb. s. 51f., og Colbjørnsens forberedelse af Betragtningerne må i adskillige uger forinden have været kendt i de politiske inderkredse, jfr. de rygter, der allerede var ude i befolkningen (note 90). Colbjørnsen har givet kunne opfatte situationen således, at hans skridt blev stiltiende accepteret.

Hosbonde, og Hosbondens Kierlighed og Velvillighed til Bonden, mange Stæder i Landet sønderrevne.

nævne et eneste Ord, deri, som hindrer dem, eller Bønderne fra at vise hinanden saa megen Velvillighed, som de have Lyst og Evner til. Det som forbydes, er blot, at øve Vold og Uret imod Loven ... Klagerne kunne altsaa ikke sige med Sandhed, at Kierlighedsbaandet imellem Jorddrot og Bonde er bleven svækket eller opløst ved de udkomne Forordninger, med mindre de, ved dette Baand, ville have forstaaet Stavnsbaandet til Godserne. Men da er deres Kierlighed ogsaa meget kostbar.

Det er ikke overraskende, at netop tillidsskriftets omtale af stavnsbåndsløsningen, dens uheldige følger og nødvendigheden af en ikke nærmere beskrevet regulering eller indskrænkning, får Colbjørnsen til at tage hele registret i brug:

Endeligen, naar Klagerne begiere, at Forordningen maae blive forandret derhen, at den kan komme nærmere overeens med Landets Forfatning; saa tillade de, at jeg henviser dem til Landboe-Commissionens Forestilling, der oplyser, igiennem Alderdommens Historie og Lovgivninger, at Jyllands Bønder, fra Oldtiden og indtil Christian den 6tes Regiering, bestandig have været frie Borgere, og at altsaa den Frihed, Hans Majestæt nu har skænket dem tilbage, passer sig aldeles til Landets Forfatning. De kunde der blive underrettede om, at disse Landets Sønner ikke have været stavnsbundne til Godserne, førend efter Frederik den 4des Død, da denne store Konges Anordninger blev aldeles omdannede, og Forsvarsvæsenets Indretning anvendt til et Skiul, under hvilket underfundig Egennytte fik Adgang til at paaliste Bondestanden det Vornedskabs Baand, som hans landfaderlige Haand havde løst, paa de enkelte Steder i Landet, hvor denne Tvang tilforn blev øvet. De kunne endeligen der finde udførligen forklaret, hvorledes Underkuelsens Aand, fra denne Tidspunkt, med langsomme Skrit (lig den smidige Vedbende, der opsllynger sine Grene om Naboplantens Stamme, for at undertrykke og qvæle den) sneg sig frem, under borgede Navne, indtil den omsider havde naaet en saadan Tilvext, at den torde opløfte sit stolte Hoved.

Saaledes stod det nu tilsidst kneisende, dette Ufrihedens Palads, ziret med herlige Paaskriver, ligesom hine Menneske-Ofringernes Templer, hvis Udvortes Majestæt blændede Øiet, saa at Mængden ikke blev vaer, at Grumhed var den Guddom, for hvis Alter vankundig Overtroe knælede.

Men – held dig, o Danmark! Forsynet sendte sig en Prinds, udrustet med samme Kraft og Evner, som den 4de Frederik, ved hvis Urne du saa ofte har fældet Taarer. Forgiæves skal man søge at undergrave den Friheds-Bygning, som han paa nye opreiste for dine troe og kiække Sønner. *Christian svoer ved sit kongelige Ord*, at den skulde staae urokket, og *Frederik*, som lagde dens Grundvold, skal mandeligen forsvare den baade imod aabenbare Anfald, og imod listig Underfundighed, der kryber i Mørket.

Efter at have afsluttet sin gennemgang af tillidsskriftets indhold – hvor Colbjørnsen ikke undlod at inddrage sin nyligt erhvervede erfaring om godsejere og bønders forhold fra ekstrasesionerne i Jylland – går han over til at reddegøre for sine bevæggrunde for at offentliggøre godsejerskriftet og sit svar. Rygterne om henvendelsen, usikkerheden med hensyn til det præcise indhold og hvem, det repræsenterede, skabte mistro og en opfattelse af, at væsentlige grupper af undersåtterne var utilfredse med lovgivningen:

Nu blev det da Pligt for mig, baade som Statens Borger, og den Embedsmand, Kongen har betroet at tage Deel i Lovgivnings-Arbeidet, at træde frem, for at oplyse Medborgere om Sandheden, og, igiennem denne, at afværge Nag imellem Borgerklasserne og Mistillid til Lovgivningerne. Min Konges Ære, og Enigheds Vedligeholdelse imellem mine Medbrødre opfordrede mig da til at tale ...

Men der kom ting for dagen, der foranledigede, at han måtte gå videre. Han havde, beretter han, undret sig over adskillige af de navne under tillidsskriftet, der fandtes. Han kunne ikke få dem til at stemme med »Forbrydelsens Størhed«, men heldigvis kunne det nu oplyses, at i hvert fald adskillige underskrifter var falske – og brevet fra Secher, Sødringholm, aftrykkes in extenso, hvorefter Colbjørnsens hug falder præcist:

Efter alt dette, bliver det uvist, om Klagen virkelig har været underskrevet af 2, eller af 102, og om de Deputerede have været sendte, til at lykønske og klage, for sig selv alene, eller for flere, og da hvor mange.

Colbjørnsens Betragtninger er et stykke politisk agitation – og et stykke agitation af høj rang, for så vidt som værdimåleren er den effekt, agitationen indebærer. Betragtningernes formål er en total fordømmelse af de jyske godsejeres optræden og en tilsvarende samling af alle rettænkende omkring den førte landbopolitiske linje.

Colbjørnsen skyer intet virkemiddel, hverken stilistisk eller i henseende til at spille fra sin placering som generalprokurør over i en forhåndsdomfældelse af aktionen. Det sidste forekommer umiddelbart mest diskutabelt, ikke mindst når skriftet udkommer inden udstedelsen af den kongelige resolution af 12. november.

I samtidens polemiske litteratur rager Betragtningerne højt op. Stringens i argumentation og opbygning kombineret med fuldstændig beherskelse af de stilistiske virkemidler giver skriftet en gennemslagskraft, der fornemmes endnu den dag i dag. Betragtningernes indhold og forfatternavnet betød, at pjecen opnåede en overordentlig udbredelse. Adskillige af de jyske godsejere, undersøgelseskommissionen afhørte, henviste til Colbjørnsens Betragtninger som kilde

til deres viden, det nystiftede læseselskab i Odense anskaffede to eksemplarer til bogsamlingen, der var på 52 numre, og tidsskriftet *Iris* kunne indlede en anmeldelse:

Hvem var vel den Læser af *Iris*, som ikke tillige havde været een af dette ypperligt skrevne og høistvigtige Skrift? Hvem behøvede man vel at fortælle Indholdet?⁹⁵

Betragtningerne udkom i to eller tre oplag på dansk, foruden i en tysk oversættelse, og det taler om efterspørgslen, at Randers postkontor i januar 1791 kunne meddele, at skriftet er »nu atter til Kiøbs«.⁹⁶

Proprietærfejden – forløb, omfang og karakter

Med udsendelsen af Betragtninger indledtes den litterære strid, der har fået betegnelsen »proprietærfejden«. En indledende fase havde strakt sig fra overrækkelsen af tillidsskriftet i august til Colbjørnsens udspil, og gennem vinteren 1790–91 og frem til bekendtgørelsen af højesteretsdommen i sagen mellem Lüttichau og Colbjørnsen i april måned var den i centrum for den offentlige og private politiske debat i landet.⁹⁷

Det var naturligvis ikke mindst i hovedstaden, at sindene var optaget af proprietærfejden. J.P. Rosenstand-Goiske noterede for november måned: »Den jyske Ambassade af Proprietærer er en Hovedgenstand for Publici Opmærksomhed« og senere i marts: »Det er ubegribelig, hvormegen Giæring her for nærværende Tid er i Anledning af den jyske Ambassade. Denne er Indholdet af alle Samtaler og Oppositioner«.⁹⁸ Den meningstilkendegivelse, der offentligt kom til orde i København synes fortrinsvis at have været for Colbjørnsen. Adresseavisen bragte i november et hyldestdigt til ham, Rosenstand-Goiske

95. Bilag til jysk missive 1790 12. novbr. forhørsprotokollen s. 51 (Mandix, Bisgård), 60 (Jantzen, Ørumgård), 91 (Steensen, Aunsbjerg), 99 (Kaalund, Hessel), 102 (Fædder, Refsnæs), Helge Nielsen: Folkebibliotekernes forgængere (1960) s. 467, *Iris* 1791 s. 103 (anmeldelsen ved J.C. Tode).

96. Den Viborg Samler 1791 nr. 4, jfr. dette arbejde s. 46ff.

97. J.P. Rosenstand-Goiskes flere gange citerede Maanedlige Efterretninger giver i kraft af forfatterens eget engagement i debatten – han bidrog med det pro-Colbjørnsen farvede: Et Spørgsmaal, som angaaer den af nogle jyske Jorddrotter indgivne Adresse, besvaret (1791) – et udmærket indtryk af holdningerne i det københavnske reformbegeistrede klubmiljø. Orlogskaptajn P. Schiønnings korrespondancer fra Vordingborg belyser sagen, som den tog sig ud uden for hovedstaden, hvor man måtte nøjes med pjecer, tidsskrifter og private meddelelser. Schiønnings holdning er ligeledes regerings-sympatiserende, men ikke så ukritisk som Rosenstand-Goiskes, Schiønning 22 og 26, 4°, Det kgl. Bibl.

98. Rosenstand-Goiske: Maanedlige Efterretninger, nov. 1790, marts 1791. Grevinde Sophie Schulin til Fr. Carl von Warnstedt 30. nov. 1790, hvor brevskrivener understreger, at deres forskellige syn på sagen ikke skal forstyrre deres venskab! Schulinske familiepapirer, Frederiksdal.

noterede, at prins Carl af Hessen ved en fest på Skydebanen havde komplimenteret ham, og hans fødselsdag 29. januar gav anledning til fornyet hyldelse i de københavnske klubber.⁹⁹

Det er næppe uden sammenhæng hermed, at tanken om rejsningen af et monument for stavnsbåndsløsningen, Frihedsstøtten, blev udkastet netop i disse måneder. Udstedelsen af reskriptet af 3. december 1790, der udvidede trykkefriheden, har utvivlsomt bidraget til den stærke markering af regeringsloyale holdninger fra det københavnske litterære miljø.¹⁰⁰ Så udpræget pro-Colbjørnsen skal stemningen have været i København, at en søn af Lüttichau, der som løjtnant garnisonerede i hovedstaden, kun uvilligt viste sig offentligt ved paraderne på grund af uviljen mod navnet, og at Lüttichau selv advarede mod at komme til byen:

Hds Excellence fraraader mig aldelses Reisen til Kiøbenhv. og føyer derved, at mine gode Venner og de, der vil mig vel, ikke kunne vise mig den Virksomhed, som de ellers ville og ønskede, og at ieg udsætter mig for Ubehageligheder, da det andet Partie har alle Clubber og andre paa sin Side, som ere redebonne til alle Udsvævelser, der i Haab af Levebrød m.m. lader sig dertil ophidse m.v.¹⁰¹

De omtalte tilhængere af Lüttichau – visse højt placerede embedsmænd og adelige godsejere på vinterophold i København – virkede i kulisserne, men næppe mindre intensivt for deres sag. Herfra blev antagelig plantet de rygter, der fortalte om bondeuro og kommende forandringer i statsstyrelsen i mere konservativ retning, f.eks. at Colbjørnsen skulle forvises til Jylland som stiftamtmand og som generalprokurør erstattes af Peter Uldall. Her blev der, efter Rosenstand-Goiskes oplysninger, sikret Lüttichau økonomiske garantier til forsvaret i retssagen.¹⁰² Enkebaronesse Krag-Juel-Wind, der fortsat fungerede

99. Kiøbenhavnske Adressecontoires Efterretninger 1790 nr. 59, Rosenstand-Goiske: Maanedlige Efterretninger novbr. 1790, febr. 1791: »... denne sidste nyder og beviiser paa sine Medborgeres Hengivenhed. Ikke alene i den harmoniske Club, hvor han er medlem og var nærværende, lykønskede man ham ved mange Fryderaab paa hans Fødselsdag, men udi det venskabelige Selskab anstillede man en Fest i den Anledning, sang Viser forfattede til hans Ære og til et Beviis paa, at det var meent oprigtigt, skienkede man 100 rd. til en afbrændt Bondefamilie«, Edv. Storm: Optegnelses- og Regnskabsbog 21. dec. 1790, 31. jan., 2. febr. 1791.

100. Rosenstand-Goiske: Maanedlige Efterretninger, febr., juni 1791. Edv. Holm: Den offentlige Mening... (1888) s. 41ff. Foruden det her citerede brev fra K.L. Rahbek til Colbjørnsen skrev Rahbek meget overstrømmende til Chr. D. Reventlow 29. nov. 1790, Ny kgl. Saml. 1455 2° A.

101. Rosenstand-Goiske: Maanedlige Efterretninger, febr. 1791, Lüttichau til J.O. Schack-Rathlou 9. febr. 1791, Th. Thaulow og J.O. Bro-Jørgensen (udg.): anf.arb. s. 280.

102. Rosenstand-Goiske: Maanedlige Efterretninger, novbr.-dec. 1790, febr. 1791. P. Schiønning til C. Schiønning 14. nov. – Colbjørnsen skal have modtaget 30 anonyme trussels-

som rådgiver for Lüttichau, fik i denne vinter sine assembléer boykottet af ægteparret Reventlow, hvad der næppe er gået upåagtet hen i de aristokratiske kredse.¹⁰³

I november måned kunne Hak Kampmann, Sneumgaard, skrive til en bekendt: »Med den jydsk Ambassade morer man sig i Kiøbenh.«, og i begyndelsen af marts beklagede den unge amtmand i Haderslev, J.S. Møsting, sig i et brev til Johan Bülow over ikke at være i hovedstaden, så han kunne følge sagen mellem Colbjørnsen og Lüttichau.¹⁰⁴

Uden for hovedstaden måtte man holde sig underrettet gennem de udkomne skrifter og ved private meddelelser. Møsting blev holdt underrettet af J.O. Schack-Rathlou og gav i et andet brev udtryk for, at Rosenkrantz gerne kunne have ladet sit brev af 12. september afskrive til rundsendelse.¹⁰⁵ Tilsvarende fik Ove Høegh-Guldberg kendskab til det svar, M.G. Rosencrone gav til undersøgelseskommissionen, og komplementerede ham derfor.¹⁰⁶ En i Odense bosat enkebaronesse Charlotte Amalie Brockdorff søgte at pumpe sin kommissionær i København, kancellist i Højesteret Jens Hansen, for oplysninger og bidrog med de lokale rygter om forandringer på de højeste embedsposter, hvori naturligvis den stedlige stiftamtmand Fr. Bushwald, indgik.¹⁰⁷ Orlogskaptajn Schønning, Vordingborg, holdt sig underrettet gennem tidsskrifter og pjecer og viderebefordrede både litteraturen og rygterne til sin bror, der var præst i det nærliggende Kalvehave og til hustruen, der en del af tiden opholdt sig på Marienborg på Møn.¹⁰⁸ På godserne fulgte man udviklingen med stor interesse. Forvalterne under grevskabet Scheel fik pjecer og rygter fra greven selv, og Jespersen på hovedgodset Scheel kunne til gengæld melde tilbage:

Siden Hr. Kammerherre Lüttichaus og Reiersens Bog udkom, har Generalprokurerens Tilhængere tabt Næsen og især kunde det spores meget hos Justitsraad Carøe

breve – 21. novbr., 24. novbr., 5. og 8. dec. 1790. Schønning 26,4°. Det kgl. Bibl., J.F. Lindencrone, kopibog 30. nov., 3. dec. 1790. Slægten Hegermann-Lindencrones privatarkiv, RA. Edv. Holm: Danmark-Norges Historie VI-1, s. 375 refererer et rygte fra Christiania fra dec. 1790 gående ud på, at Colbjørnsen skulle fjernes for at tækkes adelen.

103. Chr. B. Reventlow: anf.arb. s. 155ff., jfr. note.

104. Hildebrandt p.m. dat. 29. nov. 1790, Indlæg og koncepter til breve 1790 nr. 4017, Danske kanc., RA, J.S. Møsting til Johan Bülow 2. marts 1791, Bülows samlinger, Sorø (Film, RA).

105. J.S. Møsting til Johan Bülow 11. jan., 2. marts 1791, Bülows samlinger, Sorø (Film, RA).

106. Aage Friis (udg.): Brev fra Ove Høegh-Guldberg til grev M.G. Rosencrone, Aarhus 10. decbr. 1790, Danske Magazin 7. rk. II, 1940 s. 192-94.

107. C. Brockdorff til Jens Hansen 26. nov. 1790, jfr. 6. og 20. april 1791, Jens Hansens privatarkiv, LA Sjælland.

108. Schønning 22, 26, 4°. Schønning var i 1781 blevet afskediget ved en krigsretsdom og fulgte med bl.a. for at få sin sag genoptaget under gunstigere forhold.

sidste Randers Marked, der aldt havde glemt forrige Lovtaler over den sidstes og had imod Proprietærernes Handlinger.¹⁰⁹

For tilhængerne af Colbjørnsen og den førte landbopolitiske linje kunne der ikke herske tvivl om, at de jyske godsejere ved selve deres aktion havde begået en strafværdig handling. Man noterede sig med tilfredshed efterretningerne fra Jylland, hvor den ene underskriver efter den anden fralagde sig navn og del i aktionen. Tilsvarende optog man de rygter, der gik ud på en forandring i statsstyrelsen med en styrket placering af Colbjørnsen – f.eks. i en kabinetssekretærlignende stilling.¹¹⁰ Fra modsat side fandt man, at undersøgelseskommissionens efterforskninger langt fra gavnede Colbjørnsens stilling, at modindlæggene mod Betragtningerne vejede tungt i kampen om publikum, og at de politiske ændringer ville gå i konservativ retning.¹¹¹ Rygterne om de politiske forandringer knytter sig ret afgrænset til ugerne sidst i november og begyndelsen af december, mens man i begyndelsen af marts var stærkt optaget af modtagelsen af Lüttichau ved hoffet. Johan Bülow havde virket for, at han skulle tilsiges til det kongelige taffel, men det rygtedes snart, at kronprinsen ved denne lejlighed havde klart tilkendegivet ham sit mishag.¹¹²

Den »offentlige« del af proprietærfejden foregik efter tidens sædvane i form af mindre skrifter og pjecer og i et vist omfang gennem tidsskrifter. Colbjørnsens Betragtninger fik »Bogtrykkerpressen til at svede«, som det hed i et af indlæggene, og fra udsendelsen af Colbjørnsens skrift til den reelle afslutning af debatten efter højesteretsdommen over Lüttichau fremkom ikke mindre end 34 selvstændige pjecer, hvoraf to dog var særtryk af Minerva.¹¹³ Ikke blot

109. Forv. Jespersen, Scheel, til Jørgen Scheel 7. marts 1791, jfr. 22. dec., 23. dec. 1790, 12. febr., 2. april 1791, forv. Jespersen, Skern til Jørgen Scheel 11. og 28. april 1791, Gl. Estrup godsarkiv, LA Nørrejylland. Forvalter Lange, Holsteinsborg til grev Holstein 18. dec. 1790, 1. marts og 5. april 1791, Holsteinborg godsarkiv, LA Sjælland. Inspektør Smith, Korselitse til J.F. Classen, Harald Jørgensen og F. Skrubbeltrang: Det classenske Fideikommis (1942) s. 328, inspektør Ankier til grev E.H. Schimmelmänn 25. nov. 1790, Fra Himmerland og Kjær Herred III, 1919, s. 228.

110. Således Rosenstand-Goiske: Maanedlige Efterretninger, novbr. 1790, der giver såvel »progressive« som »konservative« rygter. P. Schiønning til sognepræst i Kalvehave J.L. Schiønning 25. okt. 1790, Schiønning 22, 4°.

111. Således forvalter Lange til grev Holstein 1. marts, 5. april 1791, Holsteinsborg godsarkiv, LA Sjælland, forvalter Jespersen, Scheel, til Jørgen Scheel 7. marts 1791, Gl. Estrup godsarkiv, LA Nørrejylland. Lüttichau til J.O. Schack-Rathlou 12. marts 1791, Th. Thaulow og J.O. Bro-Jørgensen (udg.): anf. arb. s. 283.

112. Samtaler 1790–91. 6. marts. Johan Bülows privatarkiv. RA. Chr. B. Reventlow: anf. arb. s. 161f., Sophie Schulin til Fr. Carl v. Warnstedt 5. marts 1791 (noterer, at Reventlow skal være blevet vred over tilsigelsen til taffelet), Rosenstand-Goiske: Maanedlige Efterretninger, marts 1791.

113. A. Bondeson (pseudonym): Om den jyske Proprietær-Feide... (1791) s. 1. Ole Karup Pedersen (red.): Dansk landbrugsbibliografi I (1958) nr. 2209–58 optegner samtlige ind-

var omfanget af skrifterne stærkt svingende fra et halvt ark til mere end 100 sider, men det samme gælder indholdet. En samtidig anmelder noterer om et enkelt skrift, at ønsket om økonomisk gevinst må have været baggrunden for dets udsendelse, hvad der unægtelig virker plausibelt.¹¹⁴

De færreste af indlæggene bragte egentlig nyt om baggrund, hensigter eller uddybelse af synspunkterne. En markant undtagelse var dog Lüttichaus – af J.O. Schack-Rathlou gennemsete og rettede – *Fuldkommen Beviis, at Hr. Etatsr. Chr. Colbjørnsen paa en forhen ubekendt lovstridig Maade, ved hans Betragtninger over de jydsk Proprietairers Tillid-Skrift til Hs. Kgl. Høihed Kronprindsen, har fornærmet den oplyste Menneskelighed, den borgerlige Frihed og det danske Folk, følgelig og alle de, som have underskrevet og agnosceret Tillids-Skriftets Underskrift*, der udkom i februar 1791. Lüttichau udarbejder her anklagerne mod landbolovgivning, og han søger at bringe dokumentation for de to særlige forhold, der har foranlediget aktionen: Colbjørnsens ophidsende og godsejerfjendtlige optræden ved sessionerne i efteråret 1789 og bøndernes stigende opsætsighed og uvillighed.¹¹⁵ Tungtvejende var også pseudonymet D.N. Reiersen: *Billige Erindringer i Anledning af Hr. Etatsr. Chr. Colbjørnsens Betragtninger over en Deel jydsk Jorddrotters Klage*, der neddæmpet i stilen, men med en indædt saglighed tog fat på de svage punkter i Colbjørnsens skrift – insinuationerne og hans tagen sig bøndernes uro let. Reiersens pjece blev af tilhængere og modstandere af de synspunkter, den gav udtryk for, opfattet som et afgørende indlæg, og der udfoldedes megen energi for at få afdækket pseudonymet.¹¹⁶

læg, herunder dem, der fremkommer før Colbjørnsens Betragtninger og det efterslæt, der følger i 1792, se s. 60. Det vil dog være rimeligt også at medtage E. Fleischer: Til Publikum Stavnsbaandets Løsning og Bondens Frihed (1790) og to svar derpå, Ole Karup Pedersen (red.): anf.arb. nr. 2411-13, der forelå efteråret 1790 og af offentligheden opfattes som henhørende til debatten – Fleischers pjece som et reformfjendtligt indlæg, se P. Schønning til C. Schønning 15. dec. 1790, P. Chr. Schumacher til L. Klingberg, L. Klingbergs privatarkiv, RA., jfr. Kritik og Antikritik 1791 45 s. 701f.

114. Kritik og Antikritik 1791 8 s. 115, jfr. Edv. Holm: Kampen om Landboreformerne (1888) s. 214 og Lüttichaus bemærkning i brev til J.O. Schack-Rathlou 9. febr. 1791, Th. Thaulow og J.O. Bro-Jørgensen (udg.): anf.arb. s. 282.
115. Anf. skrift s. 28, 84ff. S. 117-124 aftrykkes som bilag et brev fra forvalter Jespersen, Scheel, vedr. Colbjørnsens optræden. Jespersen refererer i brev til Jørgen Scheel 22. dec. 1790 Lüttichaus henvendelse til ham om oplysninger. Rosenørn, Katholm, nævner over for Rested og Thestrup under afhøringen 5. jan. 1791, at der vil fremkomme en anklage mod Colbjørnsen »til sin Tid«, hvorved han må hentyde til Lüttichaus pjece, Bilag til jysk missive 1790 12. novbr. forhørsprotokol s. 76f.
116. Anf. skrift s. 20 (henviser bl.a. til Lofthuus-sagen i Norge). Om reaktionerne herpå se (Jørgen Hansen): Breve angaaende de saa kaldede billige Erindringer... (1791) s. 41, Peder Degns Betænkning til hands Medborger i Embedet 2det Stykke (1791) s. 55, 57, A. Bondeson: anf. arb. s. 21, Rosenstand-Goiske: Maanedlige Efterretninger, jan., febr. 1791, jfr. flere indlæg, der direkte i deres titler knytter sig til D.N. Reiersens skrift. Forfatteren er

Af de pjecer, der støttede Colbjørnsen, kan nævnes den senere birkedommer Jørgen Hansens *Breve, angaaende de saakaldede billige Erindringer, under D.N. Reiersens Navn, og Kmhr. Lüttichaus Skrivt kaldet Fuldkommen Beviis etc., af en Embedsmand i Fyen*, juristen P.H. Aagaard, *Anmerkninger ved D.N. Reiersens Erindringer i Anledning af Hr. Etatsr. Chr. Colbjørnsens Betragtninger over endeel jyske Jorddrotters Klage* og C.A. Fabricius' *Brev til en Ven angaaende de opkomne Stridigheder i Anledning af den saa kaldte Jyske Ambassade*, der først fremkom i *Minerva*, januarhæfte 1791. Stilen er i disse indlæg mere afdæmpet end i Colbjørnsens Betragtninger, men den reelle kritik af godsejerargumenterne overensstemmende.¹¹⁷

Af tidsskrifterne var det især *Minerva*, der på forskellig vis behandlede spørgsmålet, bl.a. ved allerede i oktoberhæftet 1790 at offentliggøre Beenfeldts rapport til Rosenørn om forløbet af deputationens rejse til Slesvig.¹¹⁸ *Kjøbenhavnske lærde Efterretninger* bragte ved Nyerup en indgående redegørelse for sagen og en grundig recension af de udkomne skrifter, og *Iris* og *Kritik og Antikritik* bragte ligeledes anmeldelser – i alle var udgangspunktet en reformvenlig og pro-Colbjørnsen holdning.¹¹⁹ I Odense bragte *Almennyttige Samlinger* i februar 1791 en omfattende oversigt over salgspriserne for det fynske ryttergods en menneskealder forinden og noterede indledningsvis de stærkt stigende ejendomspriser siden da. Artiklen var næppe uden forbindelse med tillidsskriftets påstand om de synkende jordpriser.¹²⁰ Mens de københavnske aviser ikke bragte meget stof om proprietærfejden, så fulgte i hvert fald et par af provinsbladene ret tæt på debatten. Det drejede sig om Ålborg-avisen *Jyske Efterretninger* og *Den Viborg Samler*, og karakteristisk nok var det til disse to aviser, Lüttichau ved nytårstide sendte en artikel, der forklarede godsejernes sag. Manuskriptet kom retur fra Ålborg med en påtegning, at det turde man ikke trykke. Her var redaktørens holdning formentlig heller ikke Lüttichau venlig stemt,

formentlig generalfiskal Peter Uldall, der virkede som Lüttichaus rådgiver, *Memoirer og Breve XXI* (1905) s. XI f., se s.

117. Foruden de indlæg, der klart lader sig placere som for eller imod Colbjørnsen, er der enkelte bidrag, der synes at indtage en mæglende stilling, (F.C. Wedel-Jarlsberg): *Breve til Hr. Etatsraad Chr. Colbjørnsen...* (1790) og *En ny Piece om Kmhr. Lüttichaus Fuldkomne Beviis...* (1791).
118. Anf. skrift okt. s. 116, 124-26, dec. s. 394-97, jan. 1791 s. 129-31, febr. s. 169-86 (et historisk indlæg om landboreformerne fra 1758), s. 240-65 og april s. 180-85.
119. Anmelderen i *Kritik og Antikritik* er dog udpræget i sine bestræbelser for at være upartisk og mane til besindighed, jfr. den meget rosende omtale af den moderate, men godsejerforsvarende anonyme: *Nye Anmærkninger i Anledning af Hr. Etatsraad Colbjørnsens Betragtninger over de jyske Godseieres indgivne Forestilling...* (1791), anf. skrift 1791 9 s. 248f.
120. Anf. skrift bd. 22 s. 99-170, jfr. bd. 23 s. 50ff., hvor redaktøren i forbindelse med et indlæg om artiklen udtaler, at dette stykke havde vakt megen interesse.

idet han kort forinden i en notits om en opsætsig bonde fra Bratskov gods, der var ført til Ålborg, havde benyttet udtryk (at man ikke måtte dømme hele bondestanden efter en enkelt opsætsig) hentet direkte fra Colbjørnsens Betragtninger.¹²¹ I Viborg-avisen førtes der fra januar 1791 en lille debat om bøndernes stilling, hvor der næppe har været tvivl om, hvad der hentydedes til, når der i en indrykket sang »Ondt ofte lider den Bondemand« sluttedes af med:

.....

For hver som Cimbrier tør kalde sig
og Navnet næppe vanæret lider.

Det fik en indsender til at reagere mod holdningen i digtet og bl.a. bemærke:

Dette er sandelig ikke passende og overensstemmende med Sandheden, allermindst i Nørrejylland, hvor Bondens Trevenhed og Trættekierhed mod hans Hosbonde meget meere vidner om misbrugt Frihed og feil Fortolkning af landsfaderlige ergangne Forordninger til Bondestandens Ophielpning.¹²²

Med god sans for læserkredsens formentlige interesse erklærede redaktøren i nr. 7, at avisen fremtidig ville orientere om økonomiske forhold og landvæsenet, hvad bladet også fulgte op ved i de følgende numre at berette om hoverikonflikter i oplandet. En indsender kunne dog bringe en lille solstrålefortælling fra et gods nær Viborg, hvor nogle bønder havde påtaget sig ekstraarbejde for ejeren, hvad denne så belønnede ved rigelig mad og drikke samt udvisning af 20 læs træ:

Hvor var det dog at ønske, at denne Mistroe og Uroeligheds Aand, som i disse Tider saa meget har purret Land-Almuen til en dristig Opsætsighed mod deres Hosbonde, maatte snart og overalt ophøre.¹²³

Fortsat bondeuro – proprietærfejdens betydning

Det fromme ønske, som indsenderen i Viborg-avisen gav udtryk for, kunne utvivlsomt være på sin plads i vinteren 1790–91. Bondeklager over ubilligt

121. Jydske Efterretninger nr. 52 31. dec. 1790, jfr. gengivelse af hyldestdigtet til Colbjørnsen fra Kjøbenhavns Adressecontours Efterretninger, nr. 47 26. nov. Lüttichaus manuskript i 1790–92 Breve fra Fr. Chr. Tønne Lüttichau og hustru Karen Lüttichau, J.O. Schack-Rathlous arkiv, Ravnholt godsarkiv, Lüttichau til J.O. Schack-Rathlou 14. jan. 1791, Th. Thaulow og J.O. Bro-Jørgensen (udg.): anf.arb. s. 279.

122. Den Viborg Samler 1791 nr. 1, 3. jan., nr. 2, 10. jan. (citater), nr. 3, 17. jan. 1791.

123. Anf. skrift nr. 7, 14. febr., nr. 9, 28. febr., nr. 10, 7. marts, nr. 11, 14. marts, nr. 12, 21. marts (citater) 1791. J. Chr. Manniche fremhæver, Historie, ny rk. X, 1973, s. 532f. i forbindelse med tømmerstrejken 1794 ligeledes avisens dækning af begivenhederne.

hoveri og godsejeranmeldelser af vrangvillige og opsætsige bønder fortsatte. Det var fortrinsvis fra Jylland, fra et strøg fra Vejle fjord op over det midtjyske område til Limfjords-egnene, at der til stadighed indkom efterretninger om hoverikonflikter. Da Rentekammeret henholdsvis i november 1789 og i november 1790 indstillede amtmændenes mulkteringer af hoverinægtende bønder til kongelig approbation, fordelte sagerne sig nogenlunde jævnt over hele landet.¹²⁴ Der var dog ikke tvivl om, at det fortrinsvis var i Jylland, de fleste og set fra godsejer- og amtmændsside de alvorligste sager indtraf. Uden at det direkte kan belægges, forekommer det, som om konflikterne har et længere, sejere forløb i Jylland. Bøndernes viden om og udnyttelse af de retslige og administrative kanaler synes mere udviklet. Bag dette fornemmes som grundlæggende forskel mellem øerne og Jylland i mange tilfælde en ringere økonomisk, social og standsmæssig afstand mellem godsejere og bønder i sidstnævnte landsdel.¹²⁵

Det var således tilfældet på Eskær gods i Salling, hvor det 28. september havde været meget nær et direkte korporligt sammenstød mellem utilfredse hovbønder og godsejeren, justitsråd Chr. Lange, en søn af den kendte Jens Lange, Rødkilde. Kun ved at tvinge sin hest ind og ud mellem de forsamlede bønder, han mødte på marken, fik han dem spredt og undgik et sammenstød. På dette gods var modsætningsforholdet blevet så spændt, at amtmænd og Rentekammer fik udvirket en kongelig resolution til at standse bøndernes modstand og sammenrotning.¹²⁶ I det hele taget var der megen uro i Salling,

124. 1789 Danske relations- og resolutionsprotokol nr. 280, samme 1790 nr. 241, Rtk., RA. Umiddelbart efter den sidste forestilling indberettede Bielke, Vordingborg-Trykkevælde amter om mulktering af bønder under Lundbygård og Bækkeskov godser, Sjæl. landvæsenskantor 1790 journalsag nr. 1733, jfr. 921 og 1375. 4. nov. 1790 indsendte bønderne fra 10 godser under det tidligere Vordingborgske rytterdistrikt en petition om tiendens afløsning, sammesteds 1791 journalsag nr. 194.

125. Jens Holmgaard (udg.): Fæstebonde i Nørre Tulstrup Christen Andersens dagbog (1969) giver et måske ekstremt billede af, hvilken lokal status og økonomisk indflydelse en fæstebonde kunne opnå. Jacob Rosborg, Kalbygård, giver i sin redegørelse til undersøgelseskommisionen, Bilag til jysk missive 1790 12. novbr. nr. 30, et referat af sine konflikter med fæsterne, der tilsvarende tegner billedet af i hvert fald nogle af disse som velstillede og bevidste om deres retlige muligheder. Det kan i denne sammenhæng kun antydes, men social opstigning fra bondestanden til højere stænder (f.eks. via godsfunktionærposter) synes ikke sjældent i Jylland, ligesom de tidlige og allerede omkring 1790 udbredte selvejerløb tyder på betydelige ressourcer til forskel fra de sjællandske bønder. Endelig var det erkendt i samtiden, at læse- og skrivekyndighed var langt mere udbredt blandt bønderne i Jylland end på Sjælland, se f.eks. Jørgen Hansen: Tanker om den danske Bondes Oplysning (1792) s. 36, U. Kr. Boesen: Bemærkninger ved Herr Prokurator Hansens Tanker om den danske Bondes Oplysning (1792) s. 26.

126. Jeppe Aakjær: Herren til Eskær og Skivehus, Aarbo for Hist. Samf. for Skive XV, 1923 s. 78f., jfr. Jysk-fynske landvæsenskantor 1792 journalsag nr. 143, 1793 nr. 1310, Rtk., RA. Jfr. Den Viborg Samler 1792 nr. 13.

og byfoged Selmer, Skive, advarede direkte Rentekammeret i et brev 13. november: »Oprør er at befrygte i Anledning af den lange Henstand med Spørgsmaalets Bestemmelse om hoverigjørende Bønder bør pløje og dyrke de paa Hovedgaardsmarkerne opbrudte Jorder eller ikke«, og få dage senere benyttede stiftamtmand Sehested, Viborg, en udpantning i henhold til cirkulæret af 15. juli 1789 til en generel skildring af forholdene:

Nørgaard Gods er ellers noget opsætsig og egenraadig, hvorpaa en Tildragelse, som Husbonden haver fortiet, men dog virkelig kan tiene til Vidnesbyrd. Bønderne have neml. i Sommer paa engang forsamlet sig paa egen Haand og midt under øsende regn kørt hans Havre fra Marken til Laden, saa han med megen Møye fik dem overtalt til at aflæge uden for hans Gaard hvor han maatte til stort Tab strøe Havren omkring paa nærmeste Agre, hellere end at lade det dyndvaade indkastes i Laden som var Bøndernes Hensigt. Endog ved Haandpædning (?) skal een af Godsets Karle have fornærmet Proprietær Quistgaard – – det nærstforliggende Eskiærs Gods er ogsaa uroeligt – Bønderne have forsamlet sig – sluttet skriftlig Forbindelse – bestemt Mulcter imellem sig af 10 Rd. for den som pløjede Jorden. De have slaget sig sammen anfaldet Ladefogden endog med Greebe saa han ikke uden Besværlighed er sluppet fra dem – og disse Exempler have igien virket paa Astrup Gods, dog under mere moderat Fremgangs-Maade.¹²⁷

Sehested var ikke alene blandt amtmændene om at give udtryk for betænkelighed. Da bønderne under Constantinsborg ved Århus samme efterår havde nægtet at køre til Rønde efter rugsæd til efterårssåningen, måtte Høegh-Guldberg appellere til Rentekammeret:

Fordi at disse Bønder ved en anden Leilighed har viist sig vrangvillige i at forrette pligtigt Arbejde, fordi deres Vægning kunne drage Følger efter sig for andre Jordegodsejere i Amtet, hvilket aldeles nødvendigt maa have Sæderug fra de sandige Egne, som fra Sønderherred, hvorved bemelte Rønne Kro er beliggende, fordi den Undskyldning Bønder tager af hvad tilforn er sket, kunne de ogsaa upassende ville anvende i mange andre Tilfælde til utallige Ulovligheder, og endelig fordi jeg ved, at Bønderne ikke uden højere Ordre frastaar deres Mening i denne Sag, maa jeg give mig den Frihed ærbødigst at udbede det høje Collegii behagelige Resolution.¹²⁸

127. Selmer til Rtk. 13. novbr. 1790, jysk-fynske landvæsenskontor 1790 journalsag 1397 (Rentekammeret henlagde sagen), Sehestedt til Rtk., 17. novbr. 1790, sammesteds journalsag 1429, om uroen på Astrup sammesteds 1791 journalsag 1791 nr. 667. Jfr. i øvrigt p.m. fra Quistgaard, Jungetgård og Quistgaard, Østergaard, Bilag til jysk missive 1790 12. novbr., nr. 116 og 117. 22. februar 1791 indsender beboerne i 9 sogne i Salling en petition om tiendeafløsning, Jysk-fynske landvæsenskontor 1791 journalsag nr. 442, Rtk., RA.

128. Ove Høegh-Guldberg til Rtk. 15. okt. 1790, Jysk-fynske landvæsenskontor 1790 journalsag 1552. Gersdorff, Kalø amt måtte sidst i august mulktare bønder under Ryomgård for udeblivelse fra et møde, til hvilket de var indkaldt, og ønsker dem videre straffet, Gersdorff

Frygten for at bøndernes selvrådighed skulle brede sig og antage grovere former og følelsen af svigtende autoritet i slige sager kom til udtryk i det flere gange citerede brev til Johan Bülow fra december, hvor han beretter om fremgangsmåden i en hoveristrejkesag: langsommelig og med tabte arbejdsdage til følge. Han ønskede dem betragtet som politisager, der kunne behandles hurtigt og med den fornødne, lokale myndighed: »Nu ved Bonden ikke, hvad han er, og Proprietairen svæver hver Dag i Frygt for hvad han skal blive, endog de bedste have daglige Chicaner ...«¹²⁹

Den frygt og uro, der skulle herske på landet ifølge Ove Høegh-Guldberg, fik uden tvivl en ekstra dimension, efterhånden som kendskabet til de jyske godsejeres henvendelse og den deraf foranledigede debat kom til bøndernes kendskab. En af de godsejere, der henvendte sig til Colbjørnsen eller kancelliet for at få sit navn slettet blandt underskrifterne på tillidsskriftet, var Erik Jespersen, Skaungård mellem Viborg og Randers:

Ikke vidste jeg at min Nafn stod under en fra nogle Jorddrotter i Jylland indleveret Forestilling imod adskillige landbovæsenet angaaende Anordninger, førend Hr. Etatsraad og General Procureur Colbjørnsens Betragtninger derover udkom, hvilke Betragtninger icke kunde blive mig ubekjendt, saasom mit Godsets Bønder skal have gjort en reise til Randers, og der tilkiøbt sig dem, samt siden efter syntes ilde om at finde mit Navn under Jorddrotternes Memorial, ligesom de ogsaa siden den Tiid, have sluttet Foreninger, endogsaa under Multers bestemmelse, om ei at gjøre endeel af det lovlige Hoverie til min paaboende Gaard; Jeg tager mig derfor den underdanigste Frihed at indberætte det Høj-Kongelige Danske Cancellie: At ieg icke har underskrevet bemeldte Jorddrotters Klage, men lige underdanige Bøn, at denne min declaration maate ved Øvrigheds ... mine Bønder bekiendtgjøres.¹³⁰

Fra Lindenberg i Himmerland, Lyngsbækgaard på Djursland og fra Korse-litze på Falster er der efterretninger om bøndernes kendskab til Colbjørnsens Betragtninger. Inspektør Smith det sidstnævnte gods lod indkøbe de vigtigste modpjecer – antagelig Reiersens og Lüttichaus – og uddele til bønderne.

til Rtk. 30. aug. og 2. sept. 1790, jysk-fynske landvæsenskontor, 1790 journal nr. 1125 og 1143. Gierlev til Rtk. 13. sept. 1790 meddeler, at Lundbæk gods' bønder ikke vil efterkomme amtmand Levetzau's ordre om at udføre pålagt hoveriarbejde efter at være mulkteret, Jysk-fynske landvæsenskontor 1790 journalsag 1790 nr. 763, Rtk., RA.

129. Ove Høegh-Guldberg til Joh. Bülow 17. dec. 1790, Historisk Tidsskrift 4. rk. I, 1869, s. 305, jfr. amtmand Løwenhielm-Bülow, Skanderborg-Åkær amter til Rtk. 14. novbr., 22. novbr. 1790, 31. jan. 1791: »... daglig indløber Klager og Efterretninger om Bøndernes Vrangvillighed mod Husbonden...«, 3. febr. 1791: »... bønderne i almindelighed paa nogen Tid er bleven mere Gjenstridige og søger om mueligt at kaste ald Herredømer fra sig...«, kopibog, Skanderborg-Åkær amter, LA Nørrejylland.

130. Erik Jespersen til Danske kancelli 18. novbr. 1790, indlæg og koncepter til breve 1790 nr. 4016, Da. kanc., RA.

Jespersen, Scheel, gik dog ikke så vidt, men kunne berette til greven, at Lüttichaus Fuldkommen Beviis havde gjort indtryk på godsets bønder.¹³¹ Fra 47 bønder i 11 vendsysselske sogne indkom i februar et svar på de anklager, godsejerne havde rettet mod bønderne om bønderkarlenes opsætsighed, almindelig lydigheds ophør, påstanden om at godsejerne var i fare for liv og gods, ulydighed over for amtmændene og det sønderrevne kærlighedsbånd mellem godsejer og bonde. Svaret rummede en i formen værdig afvisning af disse påstande og stærk understregning af bøndernes troskab mod kongen:

Allerunderdanigste Kronprins: Omend de gode Herrer Jorddrotter skulle ville tilside-sætte deres allerunderdanigste Pligter mod det Kongelige Huus, som vi dog ei troe, skal dog hverken de eller andre overtale os til at gjøre fælleds Sag med dem.¹³²

Bønderne under Åberg gods i Vestjylland klagede til kronprinsen over de beskyldninger, oberstløjtnant de Hoffmann som underskriver af tillidsskriftet havde rettet mod dem – og klagede så over det hoveri, han pålagde dem. Tilsvarende benyttede bønderne under Krogsgård i Thy og Lyngbygård ved Århus henvisninger til skriftet som udgangspunkt for deres klager.¹³³

Også aktionens hovedmænd, Beenfeldt og Lüttichau, fik bøndernes reaktion at mærke. Den første nedlagde sit hverv som landvæsenskommissær, idet han henviste til den uvilje, der mødte ham i dette embede, og Rosenstand-Goiske kan berette om de chikaner, han udsattes for som landstaldmester af bønder i Hammerum herred.¹³⁴ I de standende stridigheder mellem Lüttichau og hans fæstere benyttede bønderne i Gylling lejligheden til nye klager over hoveri m.m. og anførte i deres henvendelse:

Og da vi i den mod os ubillige Klage, som for hans Kongelige Højhed Kronprindsen er indført, har hørt, at de klagende Jordegodsejere fra Jylland foregiver at de har tilbudet Hovbonden om han ville betale dem Renten af den Kapital, som de selv har købt dem for, saa kunde vi nyde hans Hovarbejde frit, men den Rente ved vi ei hvor stor vil blive ...

131. Fra Himmerland og Kjær Herred III, 1919, s. 228, Bilag til jysk missive 1790 12. novbr. nr. 66, Hansen, Lyngsbækgård p.m. til undersøgelseskommissionen dat. 12. jan. 1791, Hrald Jørgensen og F. Skrubbeltrang: *Det classenske Fideikommis* (1942) s. 328. Jespersen, Skeel, til Jørgen Scheel 7. marts 1791, Gl. Estrup godsarkiv, LA Nørrejylland.

132. Afskrift i Johan Bülow's samlinger, Sorø (Film, RA). Henvendelsen registreret i Supplik-protokol 1791 nr. 793 24. febr. Danske kanc., RA, hvor der er noteret: »Siden afleveret ved Cancelliraad Knudsen for at bringes Generalprokurøren«.

133. Jysk-fynske landvæsenskontor 1791 journalsag nr. 971, Supplikprotokol 1791 nr. 179 13. jan., nr. 792 24. febr., Danske kanc., RA.

134. Jfr. note 156, Beenfeldt til Löwenhjelm-Bülow 5. april 1791, Löwenhjelm-Bülow til Rtk. 11. april 1791, Bilag til Rtk. resolutions- og relationsprotokol 1790-92.

Klagen gik som normalt ved sådanne sager til godsejeren til udtalelse, og efter at have imødegået bøndernes konkrete klagepunkter skrev Lüttichau, at Gyllingboerne ønskede hoverifrihed for en pris, de selv ville fastsætte:

Alt dette troer de at finde i Etatsraad Colbjørnsens Skrivt som de kalder en nye Lov. Siden den nye Lovs bekendtgørelse ere Bønderne komne i Bevægelse og explicere den som Fanden Biblen ...¹³⁵

Samme opfattelse af bøndernes syn på Colbjørnsens Betragtninger gav Jacob Rosborg, Kalbygård mellem Århus og Silkeborg, i sin beretning til undersøgelseskommissionen: »Saadan Uroelighed har man i nogen Tiid haft, men mest siden C. Colbjørnsens Betragtninger over en Deel Jorddrotters Memorial kom dem i Hænde, som de kalder en Forordning«. ¹³⁶ På det nærliggende Vedelslund kom det tidligt på 1791 til en sag vedrørende hoveriet, hvor bønderne klagede over øgede byrder, nye markers inddragelse osv. Klagen blev afvist af godset, der dog vedgik, at hovedgårdsmarkerne var forøget, hvori der imidlertid ikke lå noget, der kunne berettige bønderne til klagemål. Der blev optaget forhør omkring klagens tilblivelse, og de fleste af de bønder, hvis navne stod under klagen, fragik deres påstande og bad om undskyldning for at have klaget. Alt i alt et typisk forløb for en sådan sag. Men 11 af underskriverne fastholdt, i hvert fald i første omgang, deres klage, og birkedommeren stillede da bl.a. det spørgsmål, hvorfor de klagede netop nu. En af bønderne, Peter Rasmussen, Sjørring, nægtede at svare herpå, men de øvrige gav følgende begrundelser:

Jens Pedersen, Sjørring: I forrige Herskabs Tid troede han ingen Ret for Bonden var at faae, men da saa mange i disse Tider klagede, saa klagede han med.

.....

Christen Christensen, Sjørring: At de nu bedre kunde blive enige om at klage end forhen.

.....

Peder Jensen, Rode: Da en del klagede, ville han klage med.

.....

Lars Sørensen, Rode: Han troede efter itzige Anordninger at skulle blive bedret i Hoveri og Landgilde.

.....

Niels Michelsen, Herskind: Han troede nu at skulle faae mere Ret end tilforn, som han sagde de udkomne Skrifter gav han Anledning til at troe.

135. Gylling bønder til Rtk. 7. dec. 1790, Lüttichau til Rtk. 22. jan. 1791, Jysk-fynske landvæsenkontor 1791 journalsager nr. 422, jfr. nr. 512, Rtk., RA. Se også C.T.F. Lüttichau: Fuldkommen Beviis... (1791) s. 87.

136. Bilag til jysk missive 1790 12. novbr. nr. 30.

.....

Povl Sørensen, Herskind: Han troede der nu er mere Ret for Bonden end forhen, men tilstod Hoveriet ikke at være højere i denne Ejers Tid end i forrige.

.....

Peder Sørensen: At han nu tænkte i disse Tider at faae Ret.

.....

Hans Rasmussen Bødker: Som Christen Christensen, Sjørring.

.....

Christensen Rasmussen, Sjelle: Han hører andre Gaardes Hoveribønder klager, og derfor vil han klage med, siden det nu synes det var Tid i disse Tider at klage, skjønt han ved ej at gjøre mere Hoveri end Reglementet tilfalder ham osv.

.....

Frands Pedersen, Sjelle: Ligesom Christen Rasmussen i Sjelle med Tillæg, at han nu troede at blive hjulpen hos Prindsen.¹³⁷

Netop denne affære gav amtmanden over Skanderborg-Åkær amter, Løwenhjelms-Bülows anledning til at omtale bøndernes optræden som »oprørsk«, hvad der indbragte ham en uformel, men utvetydig irettesættelse fra C.D. Reventlow.¹³⁸ Det var ikke uforståeligt, at Reventlow forbød enhver tale om oprør, for selv om konflikterne over hoveriet indskrænkede sig til klager og arbejdsvægringer, så antyder det ovennævnte forhør, at bønderne nærede ganske bestemte forventninger om lettelse, først og fremmest i hoveriet. Og rygtedannelsen tog fart – utvivlsomt bistået af kredse, der ønskede at påvise de uheldige følger af regeringens landbolovgivning. H.H. Eickstedt. Boltinggård havde i oktober taget sig tillidsskriftet let og fundet det nærmest overflødig; alene påstanden om, at bønderkarlene krævede højere løn havde dækning. Han advarede ved nytårstide Johan Bülow om uroen i Jylland og krævede snarlig etablering af lov og orden! Den evigt kritiske N.D. Riegels spåede oprør i Jylland på grund af Colbjørnsens skrift og undersøgelseskommissionens virksomhed.¹³⁹

Ikke mindst på godserne kunne rygterne give anledning til uro og frygt. Inspektør Ankier på Lindenberg rådede til at indstille forhandlinger om hoverifrihed med godsets bønder, der var stærkt optaget af Colbjørnsens Betragtninger og stillede store forventninger, mens forvalteren på Holsteinsborg på Sjælland kunne meddele sit herskab, at Colbjørnsens skrift havde medført, at »adskillige Opstande skal være skeet, ja endog Korn paa Marken bleven liggende

137. Udskrift af forhør 24.-25. febr. 1791, Jysk-fynske landvæsenskantor 1791 journalsager nr. 431, Rtk., RA.

138. Karl Rasmussen: »Oprøret« i Skanderborg amt 1791, Aarhus Stifts Aarbøger IX, 1916, s. 92-96.

139. H.H. Eickstedt til Johan Bülow 31. dec. 1790, 1. jan. 1791, Bülow's samlinger, Sorø (Film, RA), N.D. Riegels til Chr. Hincheldey, Nykøbing F., 9. dec. 1790, Hincheldeys privatarkiv, RA. J.P. Rosenstand-Goiske: Maanedlige Efterretninger, novbr. 1790.

uden at blive høstet forrige Sommer«.140 De mest dramatiske efterretninger kom dog fra Jespersen, Scheel:

Forpagterens Ladefoged paa Isgaard paa Mols skal være funden død i Porten om Morgenen og det menes, at Soldaterne skal have slaget ham ihjel, hvor med de forhen have truet. Ved Clausholm skal de have lovet Forvalteren Hug, fordi han vilde have dem til at tærskte reent. Bønderne troer, at Colbjørnsens Anmærkninger er en Forordning som de med Begærlighed hører og deraf uddrager at Proprietairne skal hænges. Det er beklageligt at Bondestanden ei kender deres Frihed og Gud se i Naade til os.¹⁴¹

Undersøgelseskommissionens virksomhed

Den livlige rygtedannelse i vinteren 1790–91 hentede bl.a. sit grundlag i mere eller mindre præcise efterretninger fra de undersøgelser, justitsråd og højesteretsassessor Ole Pedersen Rested og assessor i Hof- og stadsretten Ole Thestrup foretog i Jylland.

Den kongelige resolution, der udpegede dem til at lede undersøgelsen, bistået af kancellisekretær Jacob Mandix, var dateret 12. november, og 27. i samme måned blev undersøgelseskommissionen sat i Horsens. De første dage gik med afhøringer af Beenfeldt, dennes sekretær Chr. Alberg og Lüttichau. Mens den sidste meget hurtigt gik til modangreb og herved bragte sig uden for kommissionens rækkevidde, fik man vinteren igennem adskilligt at gøre med Beenfeldt.

Efter nogle dages afhøringer kunne kommissionen danne sig et indtryk af tillidsskriftets forhistorie og kunne slå ned på de problematiske forhold omkring underskrifterne. Kommissionen fik fat på den ene af de to voteringslister, der skulle have cirkuleret, mens den anden formentes at være strandet på Nørholm ved A.C. Teilmanns død. Lüttichau havde den tyske original til skrivelserne til prins Carl, der havde fået tilstillet en kopi, men nægtede at udlevere den til kommissionen, der blot fik den forevist. Det var imidlertid tilstrækkeligt til, at Rested og Thestrup kunne gøre følgende iagttagelse:

... da Kommissionen tillige sammenlignede Navnene, som stode under den tyske Original med de Navne, som fandtes paa ovenmeldte Deputationsliste og tillige med nogle andre originale Navne under et af Hr. Kammerherre Beenfeldt fremlagt Circulaire, underskrevet af Hr. Kammerherre Rosenørn til Katholm, synes de fleste af disse Navne at ligne hinanden, saa det er at formode, at de fleste Navne, som staae under det tyske ikke ere af vedkommende skrevne.

140. Fra Himmerland og Kjær Herred III, 1919, s. 228, forvalter Lange til grev Holstein 5. april 1791, Holsteinborg godsarkiv, LA Sjælland, jfr. F.T.C. Lüttichau: Fuldkommen Beviis... (1791) s. 84ff., der omtaler uro på Urup og Clausholm godser.

141. Forv. Jespersen, Scheel, til Jørgen Scheel 23. dec. 1790, Gl. Estrup godsarkiv, LA Nørrejylland.

Videre havde man fået klarhed over tilblivelsen af det danske tillidsskrift til kronprinsen, og hvorledes det forholdt sig med underskrifterne på dette. Kommissionen ønskede nu at sætte ind omkring de 103 underskrivere og deres hele forhold til aktionen – hvor vidt var aftalerne om deputationen gået? Hvem havde forfattet og rundsendt deputationens lister? Var de 45 underskrifter ægte? Den kongelige resolution havde explicit nævnt den henvendelse, der var tilgået kronprinsen, men kommissionen ville rette søgelyset mod *hele* aktionen:

Kommissionen continuerer nu med at afhøre de i Nærheden boende Proprietærer og tænker med om 14 Dage at blive færdig, derefter at gaa til Aarhus, thi den fremlagte Deputationsliste viser, den har været deels her i Egnen, dels ved Aarhus, Randers og Aalborg-Kanten, hvor det saa bliver nødvendigt at henreyse. Ved Viborg eller Holstebro skal en Etatsraad Schow til Volstrup og have temmelig Deel i at fremme Deputationen og erhverve adskilliges Samtykke og Underskrift dertil.¹⁴²

Få dage efter, at denne foreløbige rapport var afgået til København, fulgte Lüttichaus udspil. Han protesterede mod som adelsmand at blive underkastet inkvisitorisk behandling, forlangte udskrift af forhøret og rettede så følgende angreb:

... men Etatsraad Colbiørnsens skammelige Udtydning over det i hans Anmærkninger, denne benægte jeg og alle, ligesom vi anseer dette hans Forhold og dens Følger for en stor Forbrydelse imod Kongens Værdighed, Høihed, og den Tillid, som enhver Under-saat hidindtil har havt til det Høikongelige Huus.¹⁴³

Danske Kancelli, der behandlede rapporten og Lüttichaus protest under et, indstillede, at man fulgte Resteds og Thestrups ønske om at drage det tyske skrift ind i undersøgelsen, at Lüttichau pålagdes under mulkt at udlevere dette, og at hans protest ligeledes blev behandlet af undersøgelseskommissionen og som et led i den endelige pådømmelse af sagen. Den kongelige resolution, der faldt 17. december gik imidlertid imod kancelliets forestilling på begge punkter:

... Hans Majestæt ikke finder sig foranlediget at extendere det under 12te November meddelte Kommissorium paa andragne Maade, da det ommeldte tyske Skrift, saavel i Henseende til dets Indhold som til dets Underskrift forbliver udenfor Kommissionens Competence til Undersøgelse.

142. Kommissionen til Danske kanc. 7. dec. 1790, Indlæg og koncepter til breve 1790 nr. 4196, Danske kanc., RA.

143. Notarialrekvisition dat. 8. dec., sammesteds. Trykt i Joh. Martin Schönheider: *Proceduren for Høieste Ret...* (1791) s. 64ff.

Hvad den forelagte Protest af Kammerherre Lüttichau angaaer, saa haver Kommissairerne, naar de, efter fuldført Undersøgelsesforretning indsender denne med deres nærmere Betænkning til det danske Kancellie, desangaaende nærmere at yttre deres Formeening.¹⁴⁴

Denne resolution kan ikke andet end opfattes som et tilbageskridt for den linje, Colbjørnsen repræsenterede. Det fremgår også af to breve, begge dateret 18. december. I det ene, der stiledes til kronprinsen privat, gjorde han opmærksom på, at Beenfeldt allerede havde skudt sig ind under det tyske skrift, der altså skulle være uden for kommissionens område. Colbjørnsen, der allerede under sagens mundtlige drøftelse i kancelliet havde hæftet sig ved Lüttichaus anklager imod ham, tilskrev kancelliet, om han på grund af den rejste anklage kunne fortsætte i sit embede som generalprokurør. Kancelliet udvirkede få dage efter en kongelig resolution, der indebar, at »Generalprokurøren, uagtet de af Kammerherre Lüttichau imod ham nedlagte Beskyldninger, som han agter at paa-tale, fremdeles vedbliver hans Embeders Forretninger, med den samme Flid og Duelighed, der hidindtil har udmærket samme«. ¹⁴⁵

Colbjørnsens reaktion kan ikke opfattes på anden måde, end at han med resolutionen af 17. december måtte se anklagen mod godsejerne for overhovedet ved deres henvendelse at have optrådt strafværdigt ved at have kritiseret lovgivningen smuldre bort og alene komme til at dreje sig om Beenfeldts mere eller mindre berettigede overførsel af underskrifter fra det tyske til det danske skrift.¹⁴⁶ Lüttichaus optræden og anklager mod Colbjørnsen blev ligeledes løstrevet fra undersøgelseskommissionens opgave, og i de følgende dage op mod nytår fulgte de indledende juridiske manøvrer i retssagen mellem ham og Lüttichau.¹⁴⁷

144. Danske kanc. forestilling 1790 s. 2193ff. dat. 17. dec. 1790, Kgl. resolution af samme dato.

145. Colbjørnsen til kronprinsen 18. dec. 1790, Kabinetssekretariatets arkiv, indkomne breve 1790-91, RA. Colbjørnsen til Danske kanc. 18. dec. 1790. Indlæg og koncepter til breve 1791 nr. 305, Danske kanc., RA. Kgl. resolution af 22. dec. 1790, trykt i J.M. Schönheider: anf.arb. s. 72f.

146. Det kan formentlig opfattes som en antydning af sagens vigtighed, at der i Chr. Brandts arkiv som kancellidirektør, Danske kanc., RA, er opbevaret afskrifter af de centrale dokumenter vedr. den kgl. resolution af 17. dec. 1790.

Rosenstand-Goiske oplyser om dette forløb: »Saasart denne Efterretning indløb til Cancelliet nedlagde Generalprocereuren strax sine Forretninger, udeblev af Collegio og selv paastod ei at have Sted iblandt Kongens Embedsmænd, naar han var beskyldt for slig Forbrydelse. Kongen befalede Colbjørnsen at vedblive det Embede, hvori han havde viist saamegen Flid og Duelighed, og altsaa gik kun en Dags Expeditioner uden hans Underskrift«. Maanedlige Efterretninger, dec. 1790.

147. Troels G. Jørgensen: anf.arb. s. 172ff.

Også undersøgelseskommissionen reagerede på den 17. december faldne kongelige resolution. Fra Århus sendte de 7. januar en længere redegørelse, hvori de naturligvis accepterede resolutionen som fremtidig rettesnor for deres videre undersøgelser, men derefter gjorde opmærksom på, at de i de allerede foretagne afhøringer havde inddraget det tyske skrift, og at de her »havde været foruroligede ved«:

1. at de nu ikke kan gå tilbage til sagens udspring – den tyske henvendelse til Prins Carl.
2. at både Beenfeldt og Lüttichau selv har henvist til dette uden at være spurgt derom.¹⁴⁸

I de videre afhøringer, kommissionen dernæst foretog, måtte undersøgelserne indskrænkes til at omhandle omstændighederne omkring det danske tillidskrift – spørgsmålet om fuldmagter, underskrifters ægthed og for nogles vedkommende deres vota på deputationslisten.

Fra Århus fortsatte man til Randers, hvor kommissionen var sat fra 13. til 19. januar, og via Mariager, hvor Thestrup fremlagde det allerede i Colbjørnsens Betragtninger trykte brev, tog man til Hobro, hvor omegnens godsejere var tilsagt til afhøringer fra 23. til 25. januar. 28. januar kunne Jydske Efterretninger meddele, at kommissionen var kommet til Ålborg, hvor man afhørte de nordjyske godsejere, og 12. februar blev den sat i Viborg, hvor man havde kvarter til 3. marts med et par mindre rejser til henholdsvis Skive og Holstebro som afbrydelser. Endelig sattes kommissionen påny i Horsens fra 7. til 9. marts, hvor Beenfeldt atter måtte møde, mens Lüttichau må have opfattet resolutionen af 17. december som en sådan sejr, at han roligt tillod sig at sidde en indkaldelse overhørig.¹⁴⁹

Referatet af afhøringerne bliver mere og mere kortfattede, efterhånden som ugerne går, og efter modtagelsen af den ovennævnte resolution blev de oplysninger, man fik frem om forhistorien, meget spredte og tilfældige. Langt de fleste benægtede kendskab til det danske skrift, før de havde set det i Colbjørnsens Betragtninger, i aviserne, eller havde fået Beenfeldts rapport. Adskillige benægtede enhver form for lod og del i aktionen, mens andre indrømmede forskellige former for mundtlige tilsagn til en deputation, til et tysk skrift til prins Carl eller til en henvendelse i almindelighed til fremme af godsejernes sag. Beenfeldt producerede fuldmagt efter fuldmagt til fremlæggelse i kommissionen, men værdien heraf svækkedes umiddelbart, når flere erklærede, at fuld-

148. Kommissionen til Danske kanc., 7. jan. 1791, Indlæg og koncepter til breve 1791 nr. 305, Danske kanc., RA.

149. Bilag til jysk missive 1790 12. novbr., forhørsprotokol, passim, Jyske Efterretninger 1791 nr. 4, Lüttichau til kommissionen Bilag til jysk missive 1790 12. novbr.

magterne stammede fra de seneste uger, hvor Beenfeldts sekretær tilsyneladende rejste Jylland tyndt for at udvirke erklæringer om, at han havde været berettiget til at sætte deres navn under det danske skrift. Flertallet af godsejerne syntes ganske åbenbart at ville formindske deres forbindelse til aktionen. Arenstorff, Visborggård, erklærede under en afhøring i Ålborg 3. februar intet at kende til henvendelsen, men Beenfeldt, hvis stadige bestræbelse det måtte være at få dokumenteret opbakning fra flest muligt, kunne en af de sidste dage, kommissionen foretog undersøgelser, fremlægge et brev fra den samme dateret 8. december:

Jeg ønsker og at Sagen maae faae et got Udfald og til Proprietairernes Bedste, da Bønderne her i hele Egnen er rent splitter gale, og vil næsten ikke giøre eller forrette noget Arbejde.¹⁵⁰

Andre dokumenterede deres loyale sindelag på forskellig vis – Steenstrup på Kjelskær således ved fremlæggelsen af et takkebrev fra C.D. Reventlow af 15. november 1786 som svar på en positiv tilkendegivelse fra godsejerens side vedrørende reformerne. De, der havde meddelt Colbjørnsen eller kancelliet, at deres underskrifter ikke var ægte, henholdt sig naturligvis hertil, og Poulsen, Sødrieholm kunne yderligere berette fra snapstinget i juni måned:

... han bleve spurgt, hvorledes hans Bønder vare, men han har intet at klage paa sine Bønder for Modvillighed og Opsætsighed, dog har det mødt ham, at en Karl eller 2 har været udæskende i sine Tale ved Hoviarbejde, som han har talt til Rette.¹⁵¹

Det var netop denne situation, svarene drejede sig om, når de afhørte godsejere skulle redegøre – eller ønskede at redegøre – for baggrunden. Adskillige benyttede afhøringerne eller de på forhånd tilsendte spørgsmål til at berette om de trængsler, bøndernes opsætsighed havde påført dem. Gersdorff, Merringgård og Ussinggård berettede om en husmand, der havde villet opvige bønderne, og at samme husmand, den før omtalte Steffen Johansen, fortsat ikke ville yde sit pligtige arbejde. Jacob Rosborg, Kalbygård, gav en længere redegørelse for de chikaner, nogle velstående fæstere påførte ham ved processer, mens justitsråd Erik Hansen Wilsbech, Sejlstrupgård nær Hjørring, kunne oplyse:

Paa hans eget Gods kan han ikke klage over nogen af Bondestanden, men paa de omgrænsende Godser veed han, at Bønderkarlene under Hovarbejde har været opsæt-

150. Arenstorffs forklaring se Bilag til jysk missive 1790 12. novbr., forhørsprotokol s. 114, Beenfeldts afskrift af brev af 8. dec. 1790, sammesteds nr. 147.

151. Sammesteds, forhørsprotokol s. 68, 86f. (citater) 97, 140.

sige, ligesom og gienstridige til at tage Tjeneste paa Godserne; og troer han at Aarsagen til saadan Bondestandens Uroelighed rejser sig fornemmelig fra Vinkelskrivere, som giver Bønderne urigtige Begreber om Forordningerne og som indbilder dem Frihed baade for Hoverie og Tiendeydelse, samt forleder Bønderne til ugrundede Klager desangaaende, for derved at tilvende sig Fordeele, som de endog ere saa nedrige at modtage indtil 2 sk. af hver Mand.¹⁵²

Mens hovedparten af godsejerne som nævnt søgte at bagatellisere deres medvirken, var der enkelte, der optrådte mere offensivt over for kommissionen. Det gjaldt naturligvis først og fremmest Lüttichau, men også Beenfeldt søgte i længere redegørelser at afvise de synspunkter på hele aktionen, der lå i den oprindelige kongelige resolution af 12. november. Gersdorff, Merringgård og Ussinggård og Rosenørn på Katholm afviste under afhøringerne, at der var tale om en klage, og den sidste lagde hertil:

Deponenten havde intet videre for nærværende Tid til Oplysning at anføre, naar Kommissionen ikke havde Vilighed til at høre de Aarsager, som han formeener til Indholdet af det indgivne Skrift, som fornemmelig bestaaer paa hans Gods i den Opsætsighed som det unge Mandskab paa forskellige Maader viser mod ham og hans Folk, hvorudi de ikke lidet ere bleven bestyrkede veed nogle af Hr. Etatsraad Colbjørnsen ved Extrasessionen heri Aarhus brugte Udtrykke, der til sin Tid nærmere ventes forklarede, da de vilde være en Forbrydelse imod Regenten.¹⁵³

Tilsvarende forlangte Ole Lange, Bratskov, tilført protokollen, at kommissionen ikke ville høre om baggrunden for tillidsskriftet, og de skriftlige redegørelser, som enkebaronesse Krag-Juel-Wind og grev M.G. Rosencrone tilstillede kommissionen, søgte langt fra at undskylde deres medvirken eller at acceptere noget utilstedeligt i forbindelse med aktionen.¹⁵⁴ Geheimeraad M.V. Huidt-

152. Jfr. note 58. Gersdorff se sammesteds, forhørsprotokol s. 53, Rosborg, sammesteds s. 62f. og nr. 30. Kommissionen noterede her angående Rosborgs klage over sine bønder: »Kommissionen vil herved ikke lade ubemærket, at en Person ved Navn Andersen havde været her og viist 2de forfattede Ansøgninger angaaende nogle Bønders Klagepunkter, men Kommissionen uden at læse dem igiennem, betydede denne Andersen, at Kommissionen ej havde med saadanne Ting at bestille, men at han med sligt maate henvende sig til Amtmanden og de kongelige Kollegier«, forhørsprotokollen s. 63, Wilsbech se forhørsprotokollen s. 117.

153. Sammesteds, forhørsprotokollen s. 53, 74, 76f. (citater). Beenfeldts opfattelse bedst samlet i p.m. af 14. marts 1791 nr. 152, jfr. note 170.

154. Sammesteds, forhørsprotokollen s. 114, Krag-Juel-Wind til kommissionen 17. dec. 1790, sammesteds, nr. 96, M.G. Rosencrone til kommissionen 18. dec. 1790, Sammesteds, nr. 37. Også Fr. Chr. Rosenkrantz afgav forklaring om sit forhold, særlig brevet af 12. sept., se note 82, til kommissionen 14. dec. 1790, sammesteds nr. 34. Det er unægtelig påfaldende, at disse meget afvisende svar fra tre meget højt placerede personer falder tidsmæssigt smukt sammen med »krisen« for den Colbjørnsenske linje over for de jyske godsejeres situation, der kan sættes til dagene mellem modtagelsen af kommissionens første rapport – ca. 10. dec. – og udfærdigelsen af den kgl. resolution af 17. dec. 1790.

feldt, Clausholm, der i de københavnske rygter figurerede som en arg fjende af Colbjørnsen, vedgik ligeledes sin medvirken, fastholdt at tillidsskriftet var vel begrundet og udviklede i en længere redegørelse – med eksempler fra sit eget gods – de negative følger af de seneste års lovgivning og de skadelige virkninger, de nyeste forordninger havde haft på forholdet mellem godsejer og fæster.¹⁵⁵

Det er gennemgående de i henseende til rang og stand højest placerede godsejere, der optræder mest selvbevidst og offensivt over for kommissionen, mens de socialt mere jævntstillede for de flestes vedkommende søger at fralægge sig enhver deltagelse i aktionen.

15. marts 1791 kunne Rested og Thestrup meddele fra Horsens, at undersøgelsen var afsluttet, og at de returnerede til København. Det centrale punkt i undersøgelseerne – efter resolutionen af 17. december 1790 – om Beenfeldt havde været berettiget til at overføre alle underskrifterne med undtagelse af fru Krag-Juel-Winds, Lüttichaus og hans egen, var almindelig kendt, ligesom det forlængst var spredt, at adskillige godsejere havde benægtet hans påståede ret. J.P. Rosenstand-Goiske bragte følgende efterretning til torvs:

Ingen lider og ingen bør lide meere end Kammerherre Beenfeldt som efterskrev saa mange Navne, da Bønderne viise imod ham Uvillie. Han har hidindtil været Landvæsens Commissaire, men er bleven fritagen efter hans egen Ansøgning, da Bønderne ei have Tiltroe til ham. Udi Hammerum Herred mødte denne Ubehagelighed ham, at Bønderne der skulde give ham frie Befordring, som Land-Staldmester, nægtede ham den, og da han foreviiste Rentekammerets Ordre sagde de at den rigtignok saa ud til at være derfra, men de vidste ei, om de kunde troe det, siden man var vant til at efterskrive Folkes Hænder. En haard Omgang mod en Mand i Staten, men billig efter hans foregaaende Misligheder.¹⁵⁶

Striden mellem Colbjørnsen og Lüttichau

Med kammerherre Lüttichaus protest mod undersøgelseskommisionen og hans anklager mod Colbjørnsens Betragtninger var han fremtrådt som den, der så at sige personificerede de jyske godsejere, ligesom generalprokurøren med udsendelsen af sin pjece havde bidraget stærkt til at personliggøre, hvad der i sin kerne rummede et opgør om den førte landbopolitiske linje gennem de seneste år. Udtryk som de to mænds »partier« og »tilhængere« slog hurtigt

155. J.P. Rosenstand-Goiske: Maanedlige Efterretninger, decbr. 1790, Bilag til jysk missive 1790 12. novbr., forhørsprotokol s. 92. jfr. nr. 65, p.m. til kommissionen dat. 15. jan. 1791. Om netop Clausholm gods se s. 50 samt F.T.C. Lüttichau: Fuldkommen Beviis... (1791) s. 87.

156. J.P. Rosenstand-Goiske: anf. skrift nov. 1790–april 1791.

igennem i hvert fald i de mere private tilkendegivelser, og den forestående rets-sag medvirkede naturligvis yderligere til identifikationen med de to personer.

Colbjørnsens virksomhed i denne sag indskrænkede sig, efter udsendelsen af Betragtningerne, væsentligst til Kancelliet. I de københavnske aviser lod han dog efterlyse forfatteren til *Billige Anmærkninger over en Post i Hr. Etatsraad Colbjørnsens Betragtninger*, der på et bestemt, konkret punkt imødegik hans argumentation.

Fra Danske kancelli lod han bringe sig de vendsysselske bønders svar på tillidsskriftet til eget brug, og Lüttichau beretter med synlig tilfredshed, at Colbjørnsen havde opsøgt og truet den bogtrykker, der havde Lüttichaus anden pjece i trykken, men uden resultat. Oplysningen får stå ved sit pålydende, men den har blandt godsejerne og deres tilhængere utvivlsomt gjort sin nytte, dels ved at vise modpartens ubeherskethed, dels ved at antyde, at denne følte sig trængt.¹⁵⁷

Kammerherre Lüttichau udfoldede stor aktivitet. Hans rejser til hovedstaden synes at have været adskillige, og han søgte både skriftligt og ved personlig kontakt at virke mest muligt for godsejernes sag. J.P. Rosenstand-Goiske genkendte, da hans pjece *Fuldkommen Beviis...* udkom, indholdet af en anonym skrivelse, der tidligere var tilstillet de københavnske klubber, og i hvilken godsejernes sag blev forsvaret. Han lod udgive en »billigudgave« – 8 sk. – af tillidsskriftet til almuens oplysning, og som foran nævnt søgte han at få optaget artikler i de to jyske aviser.¹⁵⁸ Han var i stadig forbindelse med sympatisører og tilhængere og brevvekslede i perioder næsten dagligt med J.O. Schack-Rathlou. Når han var i København, bearbejdede han meningsfællerne i Jylland efter J.P. Rosenstand-Goiskes oplysninger:

Han skriver hver Postdag, at Kronprinsen anseer ham med megen Naade, at han er vel antagen mellem alle Ministre, at man anseer ham som en Sandheds Martyr o.s.v. og disse Breve gjøre meget til, at Sagen ikke for længe siden er dæmpet.¹⁵⁹

157. J.P. Rosenstand-Goiske: anf. skrift dec. 1790, se note 132, Lüttichau til J.O. Schack-Rathlou 9. febr. 1791. Også den bogtrykker, der havde trykt D.N. Reiersens pjece, skulle efter Lüttichaus sigende være blevet chikaneret af Colbjørnsen, samme til samme 9. februar (forskelligt brev fra det foregående) 1791, Th. Thaulow og J.O. Bro-Jørgensen: anf. arb. s. 280, 282.

158. Th. Thaulow og J.O. Bro-Jørgensen (udg.): anf. arb. s. 276ff., jfr. brevvekslingen i Ravnholt godsarkiv (det væsentligste er dog medtaget i kildeudgaven). J.P. Rosenstand-Goiske: anf. skrift jan.-april 1791, jfr. s.

159. J.P. Rosenstand Goiske: anf. skrift. febr. 1791, Jfr. også hans bestræbelser på at tilvejebringe materiale mod Colbjørnsen, forv. Jespersen til Jørgen Scheel 22. dec. 1790, Gl. Estrup godsarkiv, LA Nørrejylland.

Hverken hans modtagelse ved det kongelige taffel eller hans audiens hos A.P. Bernstorff – begge dele fandt sted i begyndelsen af marts – gav dog anledning til optimisme, men Lüttichau var fortsat fortrøstningsfuld, »da ieg ikke, uagtet 1000de chicanes, kan faae i mit Hoved at have forseet mig«. ¹⁶⁰ Han tog ufortrødent de handsker op, der blev ham tilkastet i debatten, og forsøgte sig som bekendt med en parodi på Heibergs indtogsvise fra september. Hans forsøg i den poetiske genre var dog ikke videre vellykket, og Heiberg havde let spil i en ny vise: »Verden af Krig og Fejde er fuld«:

Ogsaa i Danmark kives man tæt;
Kiv man som Mad kan sjælden undvære,
og denne Sætning fordøjes ej let:
Bønder ej Fæ, men Mennesker, ere.
Enten man tar det paa langs eller tværs,
løjerligt er det som Lüttichaus Vers.¹⁶¹

I forspillet til retssagen befandt han sig som en fisk i vandet, selv om forholdet til hans advokat ikke synes at have været gnidningsfrit. Lüttichau rejste inhabilitetssigtelse mod højesteretsassessorerne Cordsen og Frisch som medlemmer af Landbokommissionen – en for en senere iagttagelse åbenlys indrømmelse af sagens faktiske politiske indhold – og mod undersøgelseskommissionens ene medlem, højesteretsassessor Rested. »Vi have moret hinanden, Colb. og ieg, med Notarius Publicus og Erklæring, samt Protest imod visse Assessores«, skrev Lüttichau til J.O. Schack-Rathlou.¹⁶² I København støttede han sig først og fremmest på justitsråd Uldall, antagelig »D.N. Reiersen«, fhv. statsminister Fr. Chr. Rosenkrantz og enkebaronesse Krag-Juel-Wind, mens J.O.

160. Lüttichau til J.O. Schack-Rathlou 12. marts, 26. marts 1791, Th. Thaulow og J.O. Bro-Jørgensen (udg.): anf.arb. s. 283f. Også med statsministrene af det »danske« parti, Haxthausen og Scheel, søgte Lüttichau forbindelse, Lüttichau til J.O. Schack-Rathlou 2. jan. 1791, sammesteds s. 279, samme til samme 12. marts 1791 (utrykt del af brev), Ravnholt godsarkiv.

161. C.T.F. Lüttichau: Fuldkommen Beviis... (1791) s. 58f., Fr. Bajer: Nordens politiske Digtning (1878) s. 37f., J.F. Lindencrone, kopibog 5. marts 1791, Slægten Hegermann-Lindencrones privatarkiv, RA.

162. Troels G. Jørgensen: Anf.arb. s. 175, Lüttichau til J.O. Schack-Rathlou 26. marts (cit.), jfr. 9. febr. 1791, Th. Thaulow og J.O. Bro-Jørgensen (udg.): anf.arb. s. 281, 285. J.P. Rosenstand-Goiske: anf. skrift marts 1791 hævder, at også Colbjørnsen protesterede mod nogle dommere. Det bekræftes af en afskrift af brev fra Colbjørnsen til Højesteret, Chr. Brandts arkiv som kancellidirektør, Danske kanc., RA, hvor Colbjørnsen dels afviser Lüttichaus protest mod Cordsen, Frisch og Rested, dels selv protesterer mod kammerjunker Stemmann – den senere statsminister – »min Uven« og grev G. Moltke: »... Svinger søn og Neveu af Geheime Raad Huidtfeldt, hvis Navn findes under de jydskes Jorddrotters Klage«. Lüttichaus protest toges til følge, men ikke Colbjørnsens.

Schack-Rathlou på sit gods gennemlæste hans manuskripter til pjecerne og rådede ham til moderat optræden, både i skrift og tale.¹⁶³

Retssagen blev bestemt til dagene 4. til 7. april. Colbjørnsen havde ønsket den fremskyndet, hvad Lüttichau, der havde vanskeligt ved at finde en forsvarer, protesterede imod. Endelig fik han overauditør P. Rosenstand-Goiske til at påtage sig at føre sagen; for Colbjørnsen mødte kammeradvokat Joh. Martin Schönheider.¹⁶⁴ Proceduren og domsafsigelsen ventedes med stor spænding, og Højesteret var naturligvis fyldt til bristepunktet under advokaternes indlæg. Schönheiders procedure var holdt i en højspændt, deklamatorisk stil, der på adskillige punkter bar mindelser om Colbjørnsens Betragtninger. Rosenstand-Goiskes indlæg var mere afdæmpet i formen, og i en interessant kommentar til den trykte procedure skrev han, at han ønskede at imødegå de indvendinger, som Lüttichaus venner havde rettet mod ham for at have skånet modparten. Han havde valgt »det Foredrag, der paa den ene Side var mildt mod hans Person uden for denne Sag, og strengt mod hans Forhold i samme ...«. Det var utvivlsomt en taktisk klog fremgangsmåde, og advokaternes procedurer blev hermed ikke det politisk betonede opgør, mange havde set frem til med frygt eller med forhåbning.

Dommerne var enige om, at Lüttichau havde gjort sig skyldig i injurierende optræden og måtte dømmes efter lovens 6-21-2. En vis divergens gjorde sig gældende blandt assessorerne, idet P.H. Graah var strengest mod Lüttichau, mens G. Moltke voterede for den mildeste dom og herunder gav udtryk for, at også Colbjørnsens fremfærd var kritisabel. Den endelige dom fik følgende udformning:

De af Kammerherre Christian Friderich Tønne von Lüttichau, i Notarial-Reqvition af 8de December, imod Etatsraad og Generalprocureur Christian Colbjørnsen fremførte uforskyldte og ærenærgaaende Udtrykke og Beskyldninger, bør døde og magtesløse at være, og ei komme ham til Forkleinselse paa Ære og Embeder, eller til Fornærmelse paa gode Navn og Rygte i nogen Maade; hvorimod Kammerherre Lüttichau, for hans herved udviiste skammelige og lovstridige Forhold, bør bøde til Vor Frelsers Kirke Et Tusinde Rigsdaler. Denne Processes Omkostninger betaler Contra-Citanter med Fiersindstve Rigsdaler; saa betaler han og til Justits-Cassen for unødige Trætte Fire og Tyve Rigsdaler, og end videre til samme Casse Fem Rigsdaler.¹⁶⁵

163. Se note 158. J.O. Schack-Rathlous forbindelse med Lüttichau ophidsede A.P. Bernstorff efter Lüttichaus referat af samtalen med denne, anf.arb. s. 284, Rosenkrantz' holdning i sagen synes at have været forsigtig, mens Uldall og fru Krag-Juel-Wind har presset på for en mere offensiv optræden i sagen mod Colbjørnsen.

164. Th. Thaulow og J.O. Bro-Jørgensen (udg.): anf.arb. s. 279, Troels G. Jørgensen: anf.arb. s. 176ff.

165. J.M. Schönheider: Proceduren for Høieste Ret... (1791), P. Rosenstand-Goiske: Forsvar for S.T. Hr. Kammerherre Chr. Fr. Tønne v. Lüttichau... (1791), citat s. 6, Troels G. Jør-

Efterretningen om sagens udfald spredtes hurtigt. De to advokaters indlæg blev hurtigt trykt, aviser og tidsskrifter refererede dommen, og i private breve enten rykkede man for oplysninger eller meddelte nærmere. Forvalter Jespersen, Skern, bad Jørgen Scheel om at få udfaldet at vide og kommenterede dommen i et følgende brev: »han maatte og skulde vel tabe ...«¹⁶⁶ Grevinde Reventlow gav på den anden side udtryk for stor tilfredshed med udfaldet:

Lüttichaus og Colbjørnsens Proces er ved Højesteret faldet ud aldeles til Gunst for den sidste ... Du kan tænke dig Modpartiets Ærgelse, ils enragent, selv den gode Brockenhuus kan næppe dy sig, Grevinde Juel Vind er syg ...¹⁶⁷

Med højesteretsdommen over Lüttichau ophørte den litterære debat for og imod de jyske proprietærers aktion. Det følgende år genoplivedes den af C.U.D. von Eggers, uden at de pjecer, der i den anledning fremkom, føjede noget nyt til sagen.¹⁶⁸

Undersøgelseskommissionens betænkning

Omtrent samtidig med højesteretsdommen afsluttede Rested og Thestrup deres arbejde som undersøgelseskommission. I en omfangsrig betænkning dateret 13. april 1791 gjorde de resultaterne af forhørene og de øvrige retslige undersøgelser op. Sagens forløb blev udredet, så langt det havde været muligt at nå; ikke mindst efter den begrænsning, som resolutionen af 17. dec. 1790 havde sat. Man konstaterede, at 33 af underskriverne hverken mundtligt eller skriftligt havde givet tilsagn om at sætte deres navn under henvendelsen til kronprinsen, og med hensyn til ansvaret for eller andelen i aktionen udskilte man tre grupper: Størsteparten, der havde givet deres samtykke til, at deres navn stod under »tillidsskriftet«, en gruppe, der på forskellig vis havde bistået

gensen: anf.arb. s. 176ff. Om stemningen omkring domsforhandlingerne se J.P. Rosenstand-Goiske: Maanedlige Efterretninger, april 1791, jfr. Edv. Storm: Optegnelses- og Regnskabsbog: 3. april: »Lüttichaus sag begyndt«, 5. april »Lüttichaus sag er emne til al omgang«, 7. april: »Dømt i Lüttichaus sag«.

166. Den Viborg Samler 1791 nr. 16, Jydske Efterretninger 1791 nr. 15, Iversens Fyenske Aviser 1791 nr. 29, Minerva, april 1791 s. 180ff. J.F. Lindencrone til sin mor 9. april, til sin svoger 11. april 1791, kopibog, Hegermann-Lindencrones privatarkiv, RA. P. Schønning til J.L. Schønning 18. april, fru Schønning til mademoiselle Nagel, udat., Schønning 22. og 26, 4°, Det kgl. Bibl. Jespersen, Skern til Jørgen Scheel 11. og 28. april 1791. Gl. Estrup godsarkiv. LA Nørrejylland.

167. Chr. B. Reventlow: anf.arb. s. 162, jfr. J.P. Rosenstand-Goiske: Maanedlige Efterretninger, april 1791.

168. Ole Karup Pedersen (red.): Dansk landbrugsbibliografi I (1958) nr. 2250-57. Beenfeldt lod 1792 trykke et ikke videre overbevisende forsvarsskrift *Oplysning om hans Rettighed til at underskrive de jyske Proprietærers Navne...*, se note 174.

ved tilvejebringelse af tilsagn, opfordring til at gennemføre deputationen osv. Den omfattede: Brødrene de Thygeson, Mattrup og Bygholm, Gersdorff, Merringård-Ussingård, M.G. Rosencrone, Rosenørn, Katholm, Rosenørn-Teilmann, Hersomgård, Bolette Mønsted, Hessel, Ole Tønder Lange, Bratskov, Huidtfeldt, Clausholm, P. de Lassen, Bjørnsholm, Lassen, Astrup, de Poulsen, Palstrup, M.C. Skov, Volstrup, U. v. Schmidten, Urup. Og endelig betragtede Rested og Thestrup Beenfeldt, Lüttichau og fru Krag-Juel-Wind, Stensballegård, som de egentlige initiativtagere og ansvarlige for tillidsskriftets indhold.

Med hensyn til hvad der skulle ske over for disse fra det offentlige side, var Rested og Thestrup mere usikre. Det måtte konstateres, at aktionen ikke egentlig var strafværdig i lovens forstand, men man gav dog udtryk for, at en arbitrær straf burde overgå de tre hovedansvarlige samt nogle i »mellemgruppen«. Argumentationen herfor var heller ikke ganske gennemskuelig, men måtte indeholdes i det forhold, at undersøgelsen ikke på noget punkt havde kunnet bekræfte tillidsskriftets anklager mod landbolovgivningen, hvorfor man turde betegne de jyske godsejeres fremfærd som utilbørlig og dristig.¹⁶⁹

Kancelliet fulgte kommissærernes indstilling, også med hensyn til forslaget om mulkering af hovedpersonerne og enkelte andre. Beenfeldts, Ole Tønder Langes og U. v. Schmidten's meget udførlige redegørelser for de uheldige konsekvenser af landbolovgivningen blev tilstillet Landbokommissionen.¹⁷⁰ Danske kancellis forestilling var dateret 29. april, men den endelige afgørelse trak ud. Ved udgangen af juni måned noterede J.P. Rosenstand-Goiske:

Forunderligt nok at den forventede Resolution om de jyske Proprietairers Ansøgning ei endnu er udkommen. Det vil blive Anledning til megen Undersøgelse, hvorvidt det er godt, at det Slags Sager vorde henlagte til Forglemmelse. Det er mueligen et af de Tilfælde, hvor jeg ønsker at Statens Styrere maae vise mere Strængthed end Mildhed, thi det sidste bør vel egentlig finde Sted mod Borgere som udi andre Henseender lide.¹⁷¹

Den følgende måned kunne han imidlertid bringe den kongelige resolution, der var faldet 15. juli. Det blev alene Beenfeldt og Lüttichau, den reelt straffede, idet det om den første hed:

Vi ville at vor Danske Cencellie skulde tilkendegive Kammerherre Beenfeldt vores Mishag over hans Fremgangsmaade i denne Sag, og over de øvriges Deeltagelse i samme, og ansettes benævnte Kammerherre Beenfeldt derfor til en Mulct af 2000 rd ...

169. Bilag til jysk missive 12. novbr. 1790, Danske kanc., RA.

170. Danske kancellis forestillinger 1791 s. 852ff., RA.

171. Jfr. Chr. B. Reventlow: anf.arb. s. 166.

Hvad angår Lüttichau, så indeholdt resolutionen følgende:

Vi vilde at vor Danske Cancellie skulde tilkendegive Kammerherre Lüttichau paa Aakier, at uagtet han ved hans dristige Adfærd med at indgive en notarial Requisition af saa ubesindig Indhold og Udtryk imod den af os anordnede Undersøgelses Commission i Horsens vel kunde have fortient at komme under Generalfiskalens Tiltale efter Loven, vi dog derfor ville have ham fritagen, og have derimod beordret Vedkommende at affordre den ham i Aaret 1788 allernaadigst forundte Kammerherre Nøgle.¹⁷²

Hvad de øvrige deltagere angår, så ramtes de alene af den indskudte sætning i forbindelse med bebrejdelsen mod Beenfeldt for hans optræden.

J.P. Rosenstand-Goiske mente at vide, at man var gået i forbøn for enkebaronesse Krag-Juel-Wind, hvem kommissærerne havde anset for lige ansvarlig med de to andre, »da hun som Fruentimmer ikke forstod sig paa slige Ting«!¹⁷³ Beenfeldt forsøgte sig med et spagfærdigt offentligt forsvar, mens Lüttichau, hvem man ellers i sagen ikke kan frakende en vis tiltalende djærvhed og lyst til at møde modstanden i åben mark, forfattede et undskyldende svar til kronprinsen, hvor han søgte at vælte mest muligt at ansvaret over på sin meddeputerede. I øvrigt forberedte han sig på oprud fra landet, solgte Åkær og Dybvad godser og slog sig ned i Braunschweig.¹⁷⁴ Proprietærfejden ebbede ud, og andre spørgsmål optog debatten – både den offentlige og den, der førtes i private meddelelser og udvekslinger. Arbejdet med de videre reformlove fortsattes, og her kom hoveriet til at stå centralt for statsmagten, for godsejerne og bønderne. Indsamlingen til et monument for landbolovgivningen fortsattes gennem 1791, og i juni måned kunne Rosenstand-Goiske oplyse, at der var indkommet 7000 rd. trods nogle personers modstand. Godt et år senere nedlagdes grundstenen til Frihedsstøtten af kronprinsen. Det kom ikke senere til en samlet, åben protest mod landboreformerne fra godsejerside. Men utilfredsheden med styret og de styrende hørte ikke op. I december 1791 kunne Rosenstand-Goiske berette om fynske godsejere, især adelige, der gjorde sig forhåbninger om et politisk systemskifte via prins Carl af Hessen, og en anonym henvendelse til Kongen – angiveligt fra bønder – bad denne ikke imødekomme

172. Jfr. Rosenstand-Goiske: Maanedlige Efterretninger, juli 1791, P. Schønning til J.L. Schønning 1. aug. 1791, Schønning 22, 4°, Det kgl. Bibl.

173. Sammesteds.

174. F.L.C. Beenfeldt: Oplysning om hans Rettighed til at underskrive de jyske Proprietærers Navne paa Ansøgningen til Kronprindsen i et Brev til en Ven, Kbh., 1792. Lüttichau til Kronprinsen 23. juli 1791, Indkomne breve 1790–91, Kabinetssekretariatets arkiv, RA, jfr. Edv. Holm: Danmark-Norges Historie VI-1 s. 361. O. Høegh-Guldberg til J.O. Schack-Rathlou 30. maj 1791, jfr. Lüttichau til samme 23. jan. 1792, J.O. Bro-Jørgensen og Th. Thaulow: anf.arb. s. 263, 285f.

godsejernes almindelige ønske om udsættelse med indgivelse af oplysninger om hoveriet, som krævet i plakaten af 24. juni 1791:

Vi bede derfor at om Deres Majestet vil naadigst forunde dem nogen Delation, den da ikke maae være længere end til December Maanedes Udgang. Thi visselig er Hoved Markernes Opmaaling ikke hensigten, men den fornemmeste Hensigt er at de gode Herremænd troer, at naar en Ting først bliver udsadt, saa kand den siden gaae overstyer, kommer Tiid, kommer Raad. Grev Reventlov kand faae sin Afskeed, og Etatsraad Colbiørnsen kand blive forviist til Norge, saaledes troer og tænker vore kloge og indsigtfulde Jydske Herremænd, ja de skammer sig ikke ved saaledes at udtrykke sig endog naar Bønderne hører det.¹⁷⁵

Proprietærfejdens konsekvenser – det korte og længere perspektiv

Proprietærfejden endte med godsejeroppositionens nederlag. Lüttichaus domfældelse, tilbageleveringen af kammerherrenøglen og Beenfeldts mulkering var de ydre udtryk herfor. De 103's bestræbelser for at ændre ved de seneste års landbolovgivning gav ikke resultat, og det kom ikke senere til en tilsvarende, bredere manifestation af godsejersynspunkter på reformlovgivningen. Der er i og for sig god mening i, at Edvard Holm i sin bog i anledning af hundredeårsjubilæet for stavnsbåndsløsningen, hvor den offentlige diskussion og den politiske strid om reformerne står centralt, lader proprietærfejden runde fremstillingen af til at udtrykke reformlinjens endelige sejr.

Da forvalter Jespersen, Skern, over for lensgreve Jørgen Scheel kommenterede højesteretsdommen over Lüttichau, føjede han til: »... men de sidst udkomne Anordninger viser, at hans (c: Lüttichaus) Skrifter har til vise bragt stor nytte«. Talen var her om de 25. marts 1791 udstedte forordninger, dels om politikvæsenet på landet, dels om god ordens opretholdelse ved hoveriet. Lüttichau opfattede selv den sidste forordnings udstedelse som foranlediget af de jyske godsejeres aktion og hans optræden i skrift og tale, og Rosenstand-Goiske har travlt med at polemisere mod den opfattelse i sine Maanedlige Efterretninger – det var lovgivning, der allerede var forberedt inden tillidsskriftets fremkomst.¹⁷⁶

Det er dog imidlertid spørgsmålet, om den normalt særdeles velunderrettede Rosenstand-Goiske her har været helt a jour med forløbet, eller om han ikke

175. Jysk-fynske landvæsenstr. journalsag 1791 nr. 1363, jfr. C. Bjørn: *The Peasantry and Agrarian Reform*, Scand. Econ. Hist. Rev., vol. XXV, 1977 s. 130f. P. Schønning noterer på samme tid i et brev til broderen i Kalvehave: »Da Proprietairerne i disse Tider i saa høy Grad troer sig at være gaaet for nær...«, P. Schønning til J.L. Schønning 22. nov. 1791, Schønning 22,4^o, Det kgl. Bibl.

176. Jespersen, Skern, til Jørgen Scheel 28. april 1791, Gl. Estrup godsarkiv, LA Nørrejylland. Lüttichau til J.O. Schack-Rathlou 12. marts 1791, J.O. Bro-Jørgensen og Th. Thaulow: anf.arb. s. 283.

har ønsket at se kendsgerningerne i øjnene! Forordningen om politikvæsenet på landet af 25. marts 1791, og »politi-« skal her opfattes i en bredere betydning end senere, var en naturlig konsekvens af ophævelsen af stavnsbåndet, hvor netop godserne afvikledes som »politiautoritet«, og dette arbejde havde Landbokommissionen påbegyndt på sit første møde efter den lange mødepause 1. marts 1790. På kommissionens møde 16. december 1790 blev spørgsmålet om forseelser i forbindelse med hoveriet bragt ind i forhandlingen, W.A. Hansens betænkning over hoveriet af 3. nov. 1788, der fremlagdes 13. januar 1791, behandlede dette emne, og 17. februar præsenterede Chr. D. Reventlow et forslag om en »særskilt Anordning om HoveriPolitiet«, som kommissionen drøftede på de følgende møder 21. og 24. februar og 7. marts. Forslaget fik, som det fremgår af udstedelsesdatoen 25. marts, en hurtig gang gennem kommission og administration. Forordningen så at sige »hægtedes« på den almindelige forordning om politikvæsenet, og i Rentekammerets forestilling understregedes det afgørende i at søge ro og orden opretholdt.¹⁷⁷ Hoveriforordningen af 25. marts 1791 pålagde bønderne at forrette det pligtige arbejde og gøre dette forsvarligt, til gengæld skulle jorddrotten og hans underordnede funktionærer vise dem til rette uden unødigt hårdhed, og mens reglen om udøvelse af hustugt generelt opretholdes i forbindelse med hovarbejdet, så undtoges herfra gårdfæsteren og hans hustru.¹⁷⁸

Reaktionerne på forordningen fra godsejerside var positiv; Ove Høegh-Guldberg udtrykte glæde over dens udstedelse, og forvalter Lange på Holsteinborg fandt, at den »ej er god for bonden«. Fru Brockdorff i Odense bad sin kommissionær sende sig et eksemplar af forordningen, og Peter Schiønning i Vordingborg kvitterede for tilsendelsen af et sådant fra broderen i Kalvehave med et hæfte af Minerva, mens amtmanden over Nyborg og Tranekær amter på Fyn, P. Chr. Schumacher, på sine amters vegne takkede for udstedelsen af

177. Landbokommissionen af 25. aug. 1786, forhandlingsprotokol, anf. datoer, jfr. bilag til samme 169–178. Forløbet af behandlingen synes et udtryk for C.D. Reventlows styrke i kommissionen og politiske fornemmelse. På mødet 16. december 1790 udvides en formulering i den påtænkte politianordning, som angår forholdet mellem husbond og tyende til også at omfatte forseelser i forholdet gods-hoverigørende. Fra den Hansen'ske betænkning, der omhandler en række forhold omkring hoveriet, drøfter man 13. jan. 1791 tilsyneladende alene spørgsmålet om forseelser og disses behandling, stadig inden for rammerne af udkastet til politiforordningen af 24. april 1790, og det er ganske åbenbart, at disse nye bestræbelser er ved at trække drøftelserne »skævt«. Det er så her Reventlow skærer igennem, tager hoverispørgsmålet ud til særlig behandling, fremlægger en fuldt udarbejdet anordning bilag nr. 175, der får de fraværendes, Eichels, Lehns og Quistgaards bifald, og kun revideres ganske lidt under behandlingen.

178. § 13. Undtagelsen var formentlig reelt af liden betydning, da det sjældent var gårdfæsteren eller hans kone, der personligt ydede hoveri, men markerer præcist en tendens i den almindelige lovgivning.

de to love af 25. marts 1791.¹⁷⁹ I cirkulære fra Danske kancelli af 9. februar 1791, gentaget 16. juli s.a., understregedes det, at alle udkomne anordninger, der angik bondestanden, skulle tilstilles sognefogederne, og et cirkulære af 2. april s.a. specificerede yderligere, at både sognefoged og oldermand i hver by skulle have et eksemplar af den netop udstedte forordning om hoveriet. Begrundelsen herfor var, som det hed i cirkulæret af 9 februar: »Almuen paa adskillige Steder ikke skal have havt den fornødne Kendskab om enkelte af disse Forordningers Bydende«.

Amtmændenes autoritet styrkedes i samme tidsrum ved reskripter af 7. december 1790 om mulktering af bønder, der ikke mødte ved tilsigelse fra amtmændene, og af 9. april 1791 ligeledes om mulktering ved forseelser i forbindelse med vejhoveriet.¹⁸⁰

Det turde være tilladeligt at se forordningen af 25. marts 1791 om god ordens opretholdelse ved hoveriet og de øvrige, ganske vist mindre vidtgående, indgreb som i hvert fald aktuelt foranlediget af proprietærfejden og det røre, den afstedkom. Knap to år senere kunne man ved udstedelsen af forordningen mod vinkelskrivere af 28. december 1792 hente argumentation og delvis formulering i Resteds og Thestrups betænkning af 13. april 1791, hvor forslaget om udstedelsen af en forordning netop mod vinkelskrivere var den eneste indrømmelse til godsejerklagerne.¹⁸¹

Proprietærfejdens konsekvenser på lidt længere sigt, for udviklingen i 1790'erne, er naturligvis vanskeligere at bestemme, men det forekommer dog ikke usandsynligt, at proprietærfejden og dennes baggrund har indvirket på udviklingen i hoverispørgsmålet og medvirket til at fremme overgangen til selveje. Regeringens fremgangsmåde i henseende til det vanskelige problem omkring fastsættelsen af hoveriet i 1790'erne var præget af forsigtighed og tilsyneladende af en bestræbelse for ikke at presse en afgørelse igennem. 24. juni 1791 opfordrede man til indgåelse af frivillige foreninger mellem gods og hove-rigørende bønder, og ved en plakat af 23. december s.a. slog man koldt vand i blodet på de mange bønder, der havde vejret nedsættelse af arbejdets omfang eller afløsning til billige penge. På mange godser nåede man ikke til en frivillig overenskomst, men skønt man oprindeligt havde stillet snarlig regeringsindgri-

179. O. Høegh-Guldberg til Joh. Bülow 25. april 1791, Historisk Tidsskrift 4. rk. I (1869) s. 310, forv. Lange til grev Holstein 5. april 1791, Holsteinborg godsarkiv, LA Sjælland, C. Brockdorff til Jens Hansen 6. april 1791, Jens Hansens privatarkiv, sammesteds, P. Schiønning til J.L. Schiønning 18. april 1791, Schiønning 22. 4°. Det kgl. bibl. P. Chr. Schumacher til Rtk. 4. april 1791, Jysk-fynske landvæsenskontr. journalsager 1791 nr. 579, Rtk., RA.

180. Reskriptet af 9. april 1791 udstedt til stiftamtmanden i Århus, Ove Høegh-Guldberg.

181. Betænkning s. 4, Bilag til jysk missive 12. novbr. 1790, Danske kanc., RA.

ben i udsigt i disse tilfælde, blev der først 1795 nedsat to kommissioner til at søge overenskomster tilvejebragt på 93 jyske godser og 50 på øerne (færrest på Fyn), hvor man ikke var nået til enighed. Og først 6. december 1799 udstedtes endelig en forordning om hoveriet.¹⁸²

For bønderne var hoveriet det punkt, hvor de ligesom samlede deres utilfredshed med tingenes tilstand og samtidig deres forhåbninger til forandring ved kongens og regeringens hjælp, og for godsejerne var det ikke mindre væsentligt – det var som Ove Høegh-Guldberg udtrykte det den »sygelige Eien-domsmaterie«. Proprietærfejden havde afspejlet de dybtgående modsætninger, der her tørnede sammen, og som meget vel kunne tilskynde til en regeringskurs, hvor man søgte at undgå konfrontation. Nu blev fastsættelsen af hoveriet i første omgang lagt ud til parterne selv, og regeringens endelige autoritet blev holdt i reserve.

Der er enkelte udsagn, der tyder på, at bondeuroen, hele røret 1790–91 og frygten for regeringsindgreb *kunne* give bønderne fordele i bestemmelsen af kravene.¹⁸³

Hele dette samspil af bondeuro, politisk røre og mistillid til regeringens holdning har utvivlsomt ligeledes kunnet virke befordrende på overgangen til selveje.¹⁸⁴ Bønderne ønskede det – i Vestjylland blev enkelte godser købt af bønderne, og fra syv godser indkom der i 1791 ansøgninger til Kreditkassen om lån til selvejerløb. Og fra godsejerside kan man finde tilkendegivelser, der peger mod, at bortsalg af fæstegodset blev opfattet som en løsning på vanskelighederne med bønderne.

Speitzer, Sindinggård, der ikke var blandt de 103, ansøgte netop i foråret 1791 om bevilling til bortsalg af fæstegods med henvisning til uroen blandt bønderne, og der foreligger flere andre ansøgninger i de samme måneder.¹⁸⁵ I

182. F. Skrubbeltrang: Det danske landbosamfund 1500–1800 (1978) s. 380ff., jfr. samme: M.H. Løvenskiolds hoveridagbog 1795–97 (1973).

183. Aa. Brask: Kjellerup (1943) s. 226, Lotte Jansen: Hoveriet til Egeskovgaard (1977) s. 45ff.

184. Thorkild Kjærgaard argumenterer, Fortid og Nutid XXVII, 1978, s. 427, mod Sigurd Jensens opfattelse af fæstegodssalget som udtryk for en godsejerprotest mod hoveriets fastsættelse, Sigurd Jensen: Fra patriarkalisme til pengeøkonomi (1950) s. 34. Her kan der ikke nærmere kommes ind på dette for forståelsen af udviklingen i 1790'erne helt centrale problem, men måske kan man, idet man med Thorkild Kjærgaard understreger, at 1790'erne både for godsejere og fæstere indebar *valgmuligheder* i deres optræden over for modparten, ændre fra Sigurd Jensens *protest* til *frygt*. I hvert fald finder en sådan opfattelse støtte i de erindringer fra sin tid som ridefoged, den senere stænderdeputerede Hans Wulff har efterladt, se G. Schousboe-Jensen: Stænderdeputeret Hans Wulff til Elkærholm, Fra Ribe Amt 1908 s. 146ff. Jfr. Fra Holbæk Amt 1925 s. 119ff.

185. F. Jerk: Ringkøbing amts herregårde gennem godsslagningsens tidehverv, Hardsyssel årbog 1958 s. 119ff. Danske referatprotokol 1791, Kreditkassens arkiv, RA. Speitzer til Rtk., Jysk-fynske landvæsenskontor, referatprotokol 1791 nr. 91, Rtk., RA.

et privatbrev til sin svoger skrev ejeren af Gjorslev, J.F. Lindencrone, midt under proprietærfejden:

... foruden dette har jeg endnu mange flere ubehageligheder af Bønderne, da de forhædede Raboulister ophidse dem alt meere og meere mod deres Herskab, hvis Lyst det er at see dem lykkelig. Dette har og ganske bestemt mig til at skille mig med Bønderne, til hvilken Ende jeg har indgivet en Ansøgning i Cancelliet om at faae Tilladelse til at sælge mit Stamhuus ...¹⁸⁶

Afslutning

I den uro, der sidst i 1780'erne opstod omkring hoveriet, i bøndernes stigende utilfredshed og udtalte forhåbninger om ændrede vilkår og i den usikkerhed med henblik på fremtiden, som heraf bredte sig i godsejerkredse, kunne modstanderne af regeringen finde et udgangspunkt for at træde op. Som det er vist, knyttedes snart forbindelsen mellem den af Beenfeldt og Lüttichau organiserede tilkendegivelse af godsejersynspunkter og den eksisterende oppositionelle gruppe, det »danske parti«, Fr. Rosenkrantz og fru Krag-Juel-Wind engagerede sig direkte, mens J.O. Schack-Rathlou og O. Høegh-Guldberg så at sige forholdt sig afventende i kulissen, men beredte til at sufflere. A.P. Bernstorffs vrede over, at Schack-Rathlou ikke havde benyttet sin autoritet til at holde initiativtagerne tilbage er forståelig, idet hele godsejeraktionen kun kunne få mening, hvis det egentlige, men naturligvis aldrig offentligt udtalte mål var at få gennemført en forandring i regeringen. Den oprindelige plan, hvorefter tillidskriftet skulle alene tilstilles Carl af Hessen, viser de forestillinger, man må have gjort sig om mulighederne for at opnå ændringer i den øverste politiske ledelse af landet.

Det var utvivlsomt ud fra en overbevisning om, at ikke blot de foregående års politiske landvindinger, men også hans egen fremtrædende placering, var i fare, at Chr. Colbjørnsens skarpe udfald skal ses. Den kongelige resolution af 17. december trak tænderne ud på undersøgelseskommissionen, og selv i forhold til Resteds og Thestrups indstilling af 13. april 1791 var den endelige reaktion over for initiativtagerne begrænset. Troels G. Jørgensen konstaterer, at Colbjørnsens anklage mod godsejerne næppe ville have fundet medhold hos »uafhængige domstole«; de to kommissærer var ligeledes i tvivl om, hvori det egentlig strafbare lå i godsejeraktionen, men det forekommer unægtelig mere sandsynligt, at der ikke var politisk dækning for de standpunkter, Colbjørnsen havde indtaget i sin forestilling og i *Betragtninger*.

186. J.F. Lindencrone, kopibog 21. febr. 1791, Hegermann-Lindencrones privatarkiv, RA, jfr. ansøgningen i Supplikprotokol 1791 nr. 735 24. febr. 1791, Danske kanc., RA.

Man kan ikke frigøre sig fra en fornemmelse af, at Lüttichaus udfald mod Colbjørnsen 10. december ikke har været uvelkomment. Det blev nu muligt at lade striden om regeringsforandring og landbolovgivning få en uangribelig juridisk ikklædning, selv om sagen mellem Colbjørnsen og Lüttichau i striden om assessorerne, i advokaternes indlæg og i voteringerne afspejlede »partiånd«. ¹⁸⁷

Fra deputationens modtagelse på Louiselund i august 1790 og frem til afslutningen af retssagen blev der fra begge sider lagt stor vægt på at bearbejde den offentlige meningsdannelse. Colbjørnsens indlæg havde nok størst gennemslagskraft, men modpartens indlæg var de talrigeste, måske ud fra en forestilling om, at »publikum« var på den anden parts side. I Jens Arup Seips tidligere omtalte artikel »Teorien om det opinionstyrte enevelde« fremstår denne teori, dels som elitær, dels som progressiv ifølge de personer, der formulerer den i forskellige sammenhænge. I proprietærfejden var det ikke mindst den »konservative« part, der udfoldede store anstrengelser for at skabe en opinion, og den utrættelige bearbejdelse af meningsdannelsen vil kun få sammenhæng, hvis der bagved lå en eller anden form for forestilling om, at den offentlige mening i hvert fald var en af de faktorer, der øvede indflydelse på den politiske beslutningsproces. Det kunne måske være frugtbart at arbejde videre med den seip'ske teori ud fra den iagttagelse, at den ikke nødvendigvis var progressiv, og at den synes at have været ganske bredt accepteret. ¹⁸⁸

Proprietærfejden 1790–91 tiltrækker umiddelbart ved sin dramatiske karakter og det prægnante forløb. Og i denne artikel har billedet af konfrontation mellem synspunkter og grupper fået yderligere træk. Det kan på denne baggrund være på sin plads at advare mod en for stærk fremhævelse af netop proprietærfejdens betydning for landboreformerne. Den afspejler mere iboende modsætninger og strukturproblemer, end den i sit forløb og udfald påvirker disse. Den var utvivlsomt af en vis betydning for sammensvejsningen af en borgerlig, reformvenlig og godsejerfjendsk opinion, og der er argumenteret for, at proprietærfejden fik en begrænset indflydelse på hoverisagen i disse år.

Mere hypotetisk er indvirkningen på, hvad man kunne kalde »forhandlingsklimaet« mellem godsjere og fæstere i 1790'erne. Hvis de i artiklen fremsatte formodninger om en øget selvbevidsthed hos bønderne og deres styrkede forhåbninger til regering og kongemagt yderligere vil kunne belægges og uddybes, turde dette arbejde kunne bidrage til at perspektivere tilbage i tiden det yderst komplicerede spørgsmål om tilkomsten af bøndernes klassebevidsthed, som den kommer til udtryk nogle årtier ind i det 19. århundrede. Det er i den

187. Troels G. Jørgensen: anf.arb. s. 183f., jfr. note 162.

188. Anf.arb., især s. 452ff.

forbindelse interessant, at de »stærke jyder« fremtrådte få år senere i en af de egne, hvor røret omkring hoveriet havde givet sig de stærkeste udtryk omkring 1790.¹⁸⁹

Jeg takker hermed Chr. Sehestedt Juul og Joh. Schulin for adgang til at benytte arkiverne på henholdsvis Ravnholt og Frederiksdal.

189. Herluf Hegnsvad: De stærke jyder, i A. Pontoppidan-Thyssen (red.): Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede IV (1967) s. 179ff.